

SADRŽAJ

TEMA BROJA

INSTITUCIJE I ŽRTVE

Žrtve pokušaja ubistva u Indiji: analiza efekata viktimizacije i odgovora krivičnopravnog sistema <i>Dr Karuppannan Jaishankar, Velmurugan Uma Sankary, Mr Dhorababu Dhayanand .....</i>	3
Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama – analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama Dr Vesna Nikolić-Ristanović, Marina Kovačević, mr Sanja Čopić	11
Mogućnosti obezbedenja dokaza o organizovanju seksualne eksploatacije <i>Mr Saša Mijalković .....</i>	21

OSTALE TEME

Ratni veterani: faktor nestabilnosti ili faktor (u izgradnji) mira <i>Jelena Grujić .....</i>	33
--	----

PRIKAZI NAUČNIH SKUPOVA

Medunarodna konferencija „Restorativna pravda i kontakt hipoteza u bavljenju etno-nacionalnim konfliktima“ i Medunarodna konferencija „Teško nasilje i restorativna pravda“ <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović .....</i>	39
Međunarodni seminar o konfliktima: „Conflict prevention and conflict management“, International Academy on Leadership (IAF) <i>Jelena Grujić .....</i>	41

PRIKAZI KNJIGA

Jock Young The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity <i>Mr Biljana Simeunović-Patić .....</i>	45
Nevenka Žegarac, Aleksandar Baucal, Uglješa Gvozden Ničija deca - Trgovina decom u Srbiji i Crnoj Gori <i>Marina Kovačević .....</i>	48
Ljudmila Alpern San i java ženskog zatvora <i>Jasmina Nikolić .....</i>	50

DR KARUPPANNAN JAISHANKAR *
VELMURUGAN UMA SANKARY **
MR DHORABABU DHAYANAND ***

Žrtve pokušaja ubistva u Indiji: analiza efekata viktimizacije i odgovora krivičnopravnog sistema

Problem ubistva nije nov fenomen u Indiji. Danas se vrši veliki broj ubistava i pokušaja ubistva radi postizanja novčane koristi, pored ubistava nepoznatih osoba koja su takođe u porastu. U ovoj studiji učinjen je pokušaj razumevanja prirode i opsega viktimizacije kod pokušaja ubistva u indijskom kontekstu. Cilj ove studije jeste popunjavanje praznine u literaturi o žrtvama pokušaja ubistva; no, njen cilj nije da se izvrše sveobuhvatne empirijske generalizacije, već da se razumeju posledice stradanja u fizičkom, finansijskom i psihološkom smislu. Uz to, analiziran je i odgovor krivičnopravnog sistema. Prikazani rezultati ukazuju na rasprostranjenost viktimizacije pokušajem ubistva, premda dalekosežna uopštavanja nije bilo moguće izvesti s obzirom na izvesna ograničenja.

Ključne reči: viktimizacija, pokušaj ubistva, Indija, krivičnopravni sistem

Uvod

U krivičnom pravu Indije, ubistvo (*murder*) je krivično delo kojim jedno ljudsko biće protivpravno prouzrokuje smrt drugog ljudskog bića, u nameri lišavanja života odnosno u nameri nanošenja teške telesne povrede (sa takvim psihičkim odnosom učinioца koji se uobičajeno označava terminom "zlobni predumišljaj" – *malice aforethought*).¹ U

nekim anglosaksonskim (common-law) jurisdikcijama, optuženi neće biti krv za ubistvo ukoliko žrtva preživi duže od godinu i jedan dan nakon napada. Činjenica da je žrtva toliko dugo živila nakon napada učvršćuje verovatnoću da su drugi činioci doprineli smrtnom ishodu, te da je lanac uzročnosti prekinut. Ubistva imaju veoma različitu rasprostranjenost u različitim zemljama i društвima. U Zapadnom svetu, stope ubistava tokom XX veka u većini zemalja bile su u znatnom opadanju i danas se kreću od 1-3 slučajeva na 100.000 stanovnika godišnje. Stope ubistava u Japanu i Islandu su među najnižim u svetu i iznose oko 0.5; stopa ubistava u Sjedinjenim Američkim Državama najviša je u poređenju sa svim ostalim razvijenim zemljama i iznosi 5.5 (2004). Na drugoj strani, zemlje u razvoju često imaju stope od 10-100 ubistva na 100.000 stanovnika godišnje.²

Kretanje stope ubistava u raznim zemljama se često koristi kao argument kako od strane onih koji podržavaju, tako i od onih koji se protive smrtnoj kazni i kontroli vatrenog oružja. Podaci, filtrirani na odgovarajući način, mogu se koristiti kao argument i za i protiv u pogledu ovih pitanja. Primera radi, pažnja se može skrenuti na stope ubistava u Sjedinjenim Američkim Državama u periodu od 1950-2000. godine i primetiti da su te stope naglo porasle nakon što je efikasno uveden moratorijum na kažnjavanje smrtnom kaznom kasnih 60-ih godina. Taj podatak se može upotrebiti kao argument za tvrdnju da smrtna kazna ima zastrašujući efekat te da je, kao takva, moralno opravdana. Oni koji se protive smrtnoj kazni bi, međutim, istakli da su stope ubistava u Sjedinjenim Američkim Državama daleko više nego u Kanadi i zemljama Evropske unije, iako su sve te zemlje ukinule smrtnu kaznu. Oni koji zagovaraju striktnu kontrolu vatrenog oružja ukazaće da, nasuprot Sjedinjenim

* Predavač na Odeljenju za kriminologiju i krivičnu pravdu Univerziteta Manonmaniam Sundaranar, Tirunelveli, Tamil Nadu, Indija Email: drjaishankar@gmail.com.

** Studentkinja poslediplomskih studija na Odeljenju za kriminologiju i krivičnu pravdu Univerziteta Manonmaniam Sundaranar, Tirunelveli, Tamil Nadu, Indija.

*** Predavač-saradnik na Odeljenju za kriminologiju i krivičnu pravdu Univerziteta Manonmaniam Sundaranar, Tirunelveli, Tamil Nadu, Indija.

1 Kod pokušaja ubistva zahtevi za *mens rea* (latinski izraz koji označava subjektivni element krivičnog dela, odnosno krivice) su ograničeni.

2 Wikipedia (2005) *Murder*, preuzeto 15. maja 2006. godine sa: <http://en.wikipedia.org/wiki/Murder>.

Američkim Državama, u mnogim evropskim zemljama građanima nije dozvoljeno posedovanje vatrenog oružja, itd. Uopšte, globalna slika je toliko složena i, kada se sagleda u celini, izgleda da je efekat ova dva faktora najverovatnije neznatan³.

Broj ubistava u Indiji je 2004. godine (33.608) porastao za 2.7% u odnosu na prethodnu, 2003. godinu (32.716). Najviše ubistava (6.126) u apsolutnom smislu prijavljeno je u Utar Pradešu, gde je izvršeno 18.2% ukupnog broja ovih krivičnih dela. U Biharu je prijavljeno 3.948 slučajeva, što predstavlja 11.7% ukupnog broja izvršenih ubistava. Stopa ovog krivičnog dela bila je najviša u državi Džamu i Kašmir (7.4), a zatim u državi Manipur (6.3), pri čemu je prosečna stopa na nacionalnom nivou iznosila 3.1.⁴ Kao i u prošlosti, najčešći motivi ubistva su krvna osveta ili neprijateljstvo i sukob oko imovine, na koje otpada 12.7% odnosno 9.0% izvršenih ubistava, respektivno. Drugi značajni razlozi bili su: "ljubavne intrige" (7.5%), "materijalna korist" (4.6%), "terorizam/ekstremizam" (3.3%) i "miraz"⁵ (3.0%). U državi Harjana u 50.0% slučajeva (u 27 od 54) radilo se o "ubistvu usled komunalizma"⁶. U Biharu je 35.9% ubistava spadalo u kategoriju "ubistva usled kasteizma"⁷, 21.3% u kategoriju "ubistva iz političkih razloga", 25.3%

3 Wikipedia, op. cit. p. 1.

4 National Crime Records Bureau (2004) *Crime in India*, New Delhi: National Crime Records Bureau, Ministry of Home Affairs, India, pp. 165-173.

5 Miraz ili *Dahej* predstavlja plaćanje u gotovini i/ili na neki drugi način, koje se u korist porodice mladoženje vrši od strane nevestine porodice prilikom predaje kćeri (*Kanyadaan*) u indijskom venčanju. *Kanyadaan* je važan deo Hindu obreda venčanja. *Kanya* znači kćer, a *Dana* znači poklon.

6 Komunalizam (*communalism*) u Indiji predstavlja bezočnu zloupotrebu religije u političke svrhe, pri čemu se ona koristi radi zadobijanja širih masa u podržavanju nasilja koje dovodi do ubistva velikog broja ljudi dveju zajednica, tj. Hindusa i Muslimana.

7 Kastinski sistem predstavlja rigidnu društvenu stratifikaciju i diskriminaciju s obzirom na zanimanja ili kaste. Premda i mnoge druge zemlje karakteriše društvena nejednakost, nigde u svetu ovakvo uverenje nije istrajalo tako dugo kao u indijskom društvu. Koncept je formiran pre skoro 3500 godina i postoji i danas, prvenstveno zahvaljujući tome što je utkan u tradiciju, religiju i filozofiju u ovom delu sveta. Najveći broj zajednica koje su bile pozicionirane visoko ili nisko u kastinskoj hijerarhiji, i dalje ostaju na istim levcicama unutar društvenog poretkta. Pripadnici gornje kaste uživali su u većem bogatstvu i mogućnostima, dok su pripadnici donjih kasti obavljali poslove sluga. Više klase nemaju previše uzajamnih odnosa sa nižim klasama. Uglavnom, ljudi stupaju u brak samo sa pripadnicima/cama sopstvene zajednice ili kaste. Brak između pripadnika različitih kasti bio je zabranjen i oni koji bi tu normu prekršili bili bi ekskomunicirani iz svojih kasti. Ponekad su ovi problemi dovodili do društvenih sukoba, pobuna zajednica ili tenzija između kasta.

ubistava izvršeno je usled "sukoba oko imovine", dok je 19.5% izvršeno radi "materijalne koristi". Skoro 61.0% ubistava od strane "terorista/ekstremista" dogodilo se u državi Džamu i Kašmir. Blizu jedne četvrtine (23.4%) "ubistava zbog veštičarenja" izvršeno je u državi Džarhand. Najviše "ubistava zbog miraza"⁸ izvršeno je u Biharu (25.8%, odnosno 261 od ukupno 1010), a potom u državi Orisa 16.1% (163 od 1010)⁹.

Prema indijskom krivičnom pravu, pokušaj ubistva postoji onda kada učinilac preduzme radnju koja prevaziđa pripremanje za izvršenje krivičnog dela ubistva i, u vreme preduzimanja te radnje, ima specifičnu nameru da ubije. Paragraf 307. Krivičnog zakonika Indije¹⁰ definiše pokušaj ubistva kao "preduzimanje bilo koje radnje sa namerom odnosno sveštu, i pod takvim okolnostima u kojima bi učinilac, da je tom radnjom prouzrokovao smrt, bio kriv za ubistvo (murder). Kazna: Ukoliko je nekom licu takvom radnjom naneta povreda, učinilac će se kazniti doživotnim zatvorom ili zatvorom od 10 godina i novčanom kaznom. U drugim slučajevima, kazniće se zatvorom od 10 godina i novčanom kaznom (paragraf 307)".

Broj pokušaja ubistva u 2004. godini (27.890) porastao je za 7.5% u odnosu na prethodnu godinu (25.942). Kao i u slučaju ubistava, najviše pokušaja ovog dela registrovano je u Utar Pradešu (5.580), a potom u državi Bihar, gde je registrovano 2.995 slučajeva. Stopa krivičnog dela pokušaja ubistva bila je najviša u državi Džamu i Kašmir (10.1), za razliku od nacionalne prosečne stope koja je iznosila 2.6.¹¹

Žrtve pokušaja ubistva mogu pretrpeti brojne telesne povrede uključujući zderotine i modrice, lomljenje nosne, jagodične ili vilične kosti i oštećenje ili izbijanje zuba. Ostale povrede su one

8 U ruralnim, kao i urbanim sredinama u Indiji, porodica neveste ima obavezu da porodici mladoženje dâ znatan miraz u obliku novca, dragulja i nekretnina. Devojčice se od detinjstva zapostavljaju fizički i emocionalno budući da porodici prouzrokuju značajne troškove miraza. Dečaci su poželjni zato što svojoj porodici donose miraz. Mnoge porodice čak i ubijaju žensku novorođenčad zato što nisu u mogućnosti da obezbede odgovarajući miraz, ili to ne žele. Ukoliko je prvorodenete dete žensko, ono se ostavlja u životu. Ukoliko se, međutim, ponovo rode devojčice, one se ubijaju. Čak se i odrasle žene spaljuju kako bi muževi mogli da se ponovo ožene i dobiju miraz. Simulira se nesrećan slučaj i tvrdi da se ženina haljina zapalila dok je radila u kuhinji kraj peći. Zanemarivanje i ubijanje devojčica, kao i spaljivanje žena, ogoljeni su simptomi strukturalne društvene diskriminacije žena u indijskom društvu.

9 National Crime Records Bureau (2004) op. cit. p. 166.

10 Ratanlal, R., Dhirajlal, K.T. (1987) *The Indian Penal Code*, Nagpur: Wadhwa and Company P.P. Ltd. p. 305.

11 National Crime Records Bureau (2004) op. cit. p. 169.

koje proističu iz napada upotrebom noževa ili vatrenog oružja. Telesne povrede mogu proizvesti trajne posledice i postoje svedočanstva da one dugoročno imaju negativne efekte na psihički oporavak, budući da ožiljci na telu neprestano podsećaju na viktimizaciju. Kulturološki, rodni i faktori radne sredine mogu doprineti stanju trajne anksioznosti ili nesposobnosti viktimirane osobe, što važi i za reakcije okoline. Povrh toga, tu su i finansijske posledice viktimizacije pokušajem ubistva, koje se redi dokumentuju. Dugoročno, viktimizacija može negativno uticati na žrtvino zaposlenje. Za žrtvu može postati nemoguć povratak na posao ili njena radna sposobnost može biti umanjena, što dovodi do degradacije, sniženih primanja i, eventualno, do otpuštanja. To je naročito verovatno ukoliko se krivično delo dogodilo na poslu, te žrtvi može biti teško da izbegne ljudе ili situacije koje su dovele do prвobitne viktimizacije. Posledice viktimizacije naročito teško pogаđaju siromašne, nemoćne, onesposobljene i socijalno izolovane osobe.¹²

Prema Deklaraciji UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (1985), žrtve kriminaliteta jesu:

"Osobe koje pojedinačno ili kolektivno trpe povrede uključujući telesnu ili mentalnu povredu, emocionalnu patnju, materijalnu štetu ili suštinsku povredu svojih osnovnih prava, usled činjenja ili propuštanja koje predstavljaju kršenje krivičnih zakona država članica, što se odnosi i na zakone koji zabranjuju zloupotrebu vlasti. Žrtvom se, prema ovoj Deklaraciji, može smatrati svako ko ispunjava opšte uslove, nezavisno od toga da li je učinilac dela otkriven ili nije, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak i da li je proglašen krivim, i bez obzira na to da li postoje porodični odnosi između učinioца i žrtve. Termin 'žrtva' obuhvata po potrebi i blisku porodicu i lica koja direktna žrtva izdržava, kao i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji odnosno sprečavajući viktimizaciju"¹³. UN Deklaracija je prvo značajno nastojanje Ujedinjenih nacija da izričito predoči prava žrtava kriminaliteta i zloupotrebe moći i obaveze država i vlada da štite

12 United Nations (1999) *Handbook on Justice for Victims: On the use and application of the United Nations Declaration of the basic principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of power*, Office for Drug Control and Crime prevention, Center for International Crime prevention. Preuzeto 15. maja 2006. godine sa: www.ojp.usdoj.gov/ovc.

13 United Nations (1985) *UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, 1985 G.A.40/34, annex, 40U.N. GAIR Supp. (No.53) at 214, UN Doc A/40/53.

i garantuju ta prava. U ovoj studiji je korišćena definicija žrtve iz UN Deklaracije.

Žrtvama krivičnih dela moraju se obezbediti usluge i pomoć odmah nakon viktimizacije. Vrsta usluge ili pomoći može da varira zavisno od prirode pretrpljene povrede. Zakonske odredbe koje se odnose na naknadu štete žrtvama krivičnih dela u Indiji sadržane su u paragrafima 357, 368. i 359. Zakonika o krivičnom postupku (1973) i paragrafu 5. Zakona o uslovnom kažnjavanju (probaciji) prestupnika (1958). Ove odredbe pružaju mogućnost sudiji u krivičnom postupku da naredi učiniocu da plati novčanu naknadu štete žrtvama krivičnog dela. U Indiji ne postoji poseban zakon koji se odnosi na žrtve krivičnih dela ili na obezbeđivanje pomoći i podrške žrtvama, kao što je to slučaj u nekim drugim zemljama¹⁴. Pored toga, u indijskim državama nisu raspoloživi ni neki obuhvatniji programi za obeštećenje žrtava. Ipak, Tamil Nadu je 1995. godine postala prva indijska država koja je ustanovila prvi program ikada u Indiji za pružanje pomoći i podrške žrtvama. Tamil Nadu je 1995. godine¹⁵ ustanovila fond pod nazivom "Fond za pomoć žrtama" koji je usmeren na obezbeđivanje finansijske pomoći žrtvama krivičnih dela nasilja. Vlada države Tamil Nadu odobrila je izdvajanje određenog novčanog iznosa (10 miliona rupija) za ustanavljanje "Fonda za pomoć žrtvama" tokom 1995. i 1996. godine. Ovaj iznos je stavljen na raspolaganje Generalnom direktoru policije države Tamil Nadu, koji zatim vrši raspodelu i dalje usmeravanje prema načelnicima policije u gradovima Madras (sada: Čenej), Madurai i Koimbетор i upravnicima policije u drugim oblastima, zavisno od potreba. Fond za pomoć žrtvama namenjen je finansijskoj pomoći zakonskim naslednicima žrtava ubistva, kao i žrtvama teške telesne povrede i silovanja. Prednost se daje ženama i deci. U slučaju ubistva, pomoć će biti obezbeđena ukoliko je ubijeni bio hranilac porodice. Predviđeno je da se novčana pomoć dodeljuje žrtvama ili zakonskim naslednicima (u slučaju ubistva) u sledećem obimu:¹⁶

14 Videti na primer: *Victims of Crime Act*, 1984 (Sjedinjene Američke Države); *Justice for Victims of Crime Act*, 1986 (Kanada); *Victims of Offences Act*, 1987 (Novi Zeland) i *Criminal Justice Act*, 1988 (Ujedinjeno Kraljevstvo).

15 Tamil Nadu (2005) "Tamil Nadu State Victim Assistance Fund", Abstract, Home (Police – XII) Department, Govt. of Tamil Nadu, 1995.

16 Rufus D., Ramdoss, S. "The Beneficiaries of the State Victim Assistance Fund in Tirunelveli District of Tamil Nadu - An empirical Analysis", In: Madhava Soma Sundaram P., K. Jaishankar and S. Ramdoss (eds.) *Crime Victims and Justice: An Introduction to Restorative Principles*, New Delhi: Serial Publications, u štampi.

Vrsta viktimizacije	Iznos pomoći (u rupijima)	Korisnik
Ubistvo	10.000	Zakonski naslednik (izdržavano lice)
Teška telesna povreda	5.000	Žrtva
Silovanje	5.000	Žrtva

(Izvor: Abstract, Home (Police – XII) Department, Govt. of Tamil Nadu, 1995).

Može se konstatovati da postoji veoma malo studija o pokušajima ubistva (obuhvaćenih pojmom *murder*). Najveći broj studija bavi se ubistvom uopšte (*homicide*)¹⁷ i opštom homicidnom viktimizacijom¹⁸. Ova studija je usredsređena na žrtve pokušaja ubistva u oblasti Tutukudi (*Thoothukudi*) u indijskoj državi Tamil Nadu. Ona ima za cilj otkrivanje prirode i opsega viktimizacije kod pokušaja ubistva, posledica viktimizacije i razmatranje odgovora krivičnopravnog sistema i javnosti na viktimizaciju pokušajem ubistva.

17 Videti na primer: Wolfgang, M.E. (1958) *Patterns in Criminal Homicide*, Philadelphia: University of Philadelphia; Bell, M.D., Vila R.I. (1996) "Homicide in Homosexual Victims: A study of 67 cases from the Broward County, Florida, Medical Examiner's Office (1982-1992), with special emphasis on 'zoverkill'", *American Journal of Forensic Medicine and Pathology*, Vol. 17, 1, pp. 65-69.; Fox, J.A., Zawitz, M.W. (2001) *Homicide Trends in the United States*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.

18 Videti npr.: Harries, K.D. (1990) *Serious Violence: Patterns of Homicide and Assault in America*, Springfield, Illinois: Charles C. Thomas, pp.12-24; Gartner, R., Baker, K., Pampel F.C. (1990) "Gender Stratification and the Gender Gap in Homicide Victimization", *Social Problems* 37, pp. 596-612; Goetting, A. (1991) "Female Victims of Homicide: A Portrait of their Killers and the Circumstances of their Deaths", *Violence and Victims*, 6, pp.159-168; Smith, M. D., Brewer, V.E. (1992) "A Sex-Specific Analysis of Correlates of Homicide Victimization in United States Cities", *Violence and Victims*, 7, pp. 279-286; Holmes, R.M., Holmes, S.T. (1994) *Murder in America*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 35-64; Smith, M.D., Kuchta, E.S. (1995) "Female Homicide Victimization in the United States: Trends in relative risk, 1946-1990", *Social Science Quarterly*, 76, pp. 645-672; Bailey, W.C., Peterson, R.D. (1995) "Gender Inequality and Violence against Women: The case of murder", In: John and Margaret A. Zahn (eds.) *Crime and Inequality*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications pp.17-45; Brewer, V.E., Smith, M.D. (1995) "Gender Inequality and Rates of Female Homicide Victimization U.S. Cities", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 32, pp. 175-190; Smith, M.D., Zahn, M.A. (1999) *Homicide: A Sourcebook of Social Research*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 1-10; Messner, S.F., Rosenfeld, R. (1999) "Social Structure and Homicide", In: M.D. Smith and M.A. Zahn (eds.) *Homicide a Sourcebook of Social Research*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp.74-98; Vieraitis, L.W., Williams, M.R. (2002) "Assessing the Impact of Gender Inequality on Female Homicide Victimization across U.S. Cities", *Violence against Women*, 8, pp.35-63.

Metode

Podaci korišćeni u ovoj studiji su kako primarnog, tako i sekundarnog karaktera. Primarni podaci su prikupljeni neposredno od žrtava pokušaja ubistva, dok su sekundarni podaci u

vezi sa žrtvama ovog krivičnog dela prikupljeni iz dokumentacije jedne advokatske kancelarije¹⁹. Prostorni okvir istraživanja obuhvatao je oblast Tutukudi indijske države Tamil Nadu. Kontakt adrese žrtava dobijene su u jednoj advokatskoj kancelariji u Tutukudiju. Korišćen je ciljni metod uzorkovanja kako bi se formirao uzorak za ovu studiju, i odabранo je ukupno 30 žrtava. U Tutukudiju bilo je mnogo žrtava pokušaja ubistva; iz razumljivih razloga, prikupljanje podataka od svake od njih bilo je nemoguće. Mnoge žrtve nisu želele da učestvuju u istraživanju usled stigme koja im se prilepljuje od strane društva. Stoga su u studiju uključene samo one žrtve koje su bile voljne da se odazovu. Podaci prikupljeni od žrtava obrađeni su korišćenjem programskog paketa SPSS (verzija 11), a deskriptivna statistika i rezultati priloženi su u odeljku koji sledi.

Osnovni nalazi i diskusija

Tabela 1. Socio-ekonomска obeležja žrtava

Socio-ekonomski obeležja	N (30)	%
Starost		
20-30 godina	6	20.0
30-40 godina	18	60.0
40-50 godina	2	6.7
Iznad 50 godina	4	13.3
Pol		
Muški	25	83.3
Ženski	5	16.7
Sektor u kojem radi		
Vladin sektor	5	16.7
Privatni sektor	5	16.7
Samozaspoljen/a	20	66.7
Mesečni prihod u indijskim rupijima		
2000-3000	10	33.3
3000-4000	8	26.7
4000-5000	3	10.0
Iznad 5000	9	30.0
Obrazovanje		
Nepismen/a	11	36.7
Osnovna ili srednja škola	16	53.3
Student/kinja	3	10.0

19 Kancelarija advokata koji je pravno zastupao žrtve.

Socio-ekonomska obeležja žrtava

Tabela 1 pokazuje da 60% žrtava pripada starosnoj kategoriji od 30-40 godina. Kod većine ostalih oblika viktimizacije, deca i stari su posebno ranjivi. Međutim, kada su u pitanju nasilnička krivična dela, mlađi i ljudi srednjih godina podložniji su viktimizaciji nego pripadnici ostalih starosnih kategorija. Većina žrtava obuhvaćenih ovom studijom (83.3%) je muškog pola. Muškarci su relativno izloženiji riziku viktimizacije nasilničkim krivičnim delima u odnosu na žene, posebno kada je reč o nasilju koje se događa na ulici. Harries (1990)²⁰ utvrđuje da muškarci čine oko 75% žrtava ubistva. U ovoj studiji takođe je identifikovana viša stopa viktimizacije muškaraca, premda se taj rezultat ne može generalizovati, imajući u vidu veličinu uzorka.

Tabela 2. Karakteristike viktimizacije

Karakteristike viktimizacije	N (30)	%
Povod napada		
Porodični problem		
Problem kastinske prirode	2	6.7
Problem religijske prirode	1	3.3
Povod nije u direktnoj vezi sa žrtvom	17	56.7
Način/sredstvo napada		
Ubojito oružje	26	86.7
Bombaški napad	3	10.0
Trovanje	1	3.3
Broj izvršilaca		
Jedan	16	53.3
Dva	5	16.7
Tri	4	13.3
Više od tri	5	16.7
Mesto napada		
Usamljeno mesto	2	6.7
Poslovna zona	22	73.3
Rizična zona	6	20.0
Odnos žrtva/izvršilac		
Krvno srodstvo	6	20.0
Susedi	4	13.3
Nepoznato	20	66.7
Žrtva bila obaveštена o državnom Fondu za pomoć žrtvama		
Da	2	6.7
Ne	28	93.3

Karakteristike viktimizacije

Rezultati izloženi u Tabeli 2 govore da je 56.7% žrtava napadnuto iz razloga koji nisu u specifičnoj

vezi sa njima samima. U najvećem broju slučajeva, izvršioci su preprečili put žrtvi i zahtevali novac. Upotreboti ubojitog oružja napadnuto je 86.7% žrtava. Način izvršenja korišćen od strane izvršilaca pretežno je podrazumevao upotrebu opasnog oružja ili oruđa kao što je nož, mač, sečivo, itd. U Tutukudiju je uobičajeno da izvršioci koji zahtevaju novac od žrtava, nose takvo ubojito oružje i bombe. Većina žrtava (53.3%) napadnuta je od strane jednog izvršioca. Najveći broj žrtava (73.3%) napadnut je u poslovnoj zoni grada, dok je 6% napadnuto u rizičnoj zoni. Iznenadujuće je to što se potvrđuje da je rizik zapravo veći u poslovnim zonama, za koje se uobičajeno prepostavlja da su bezbedne. Strah od viktimizacije može biti jedan od faktora koji lude na ovim mestima čini podložnijim za stradanje. Čak 66.7% žrtava viktimizirano je od strane lica sa kojima nisu bile ni u kakvom odnosu. Najveći broj napada izvršen je od strane žrtvama nepoznatih lica, radi novčane koristi.

Uprkos tome što Fond za pomoć žrtvama krivičnih dela nasilja države Tamil Nadu postoji od 1995. godine, svega je 6.7% žrtava imalo saznanja o dostupnoj pomoći (Tabela 2). Bivajući neobavešteni o onome što je predviđeno za žrtve nasilničkih krivičnih dela, žrtve nisu primile nikakvu novčanu pomoć. U Tabeli 2 se može videti da je svega 10% žrtava dobilo novčanu pomoć iz fonda za pomoć žrtvama krivičnih dela nasilja države Tamil Nadu. Žrtve koje su doatile novčanu pomoć od strane suda takođe su bile nezadovoljne, budući da je iznos kojim su plaćale medicinske troškove bio tri puta veći od dobijene novčane pomoći. Uprkos tome što se Tamil Nadu 1995. godine tako ponosio činjenicom da je prva indijska država koja je ustanovila program za pomoć žrtvama, ciljevi tog programa još uvek nisu dostignuti. Vlada države Tamil Nadu bi trebalo da preduzme korake u pravcu podizanja obaveštenosti javnosti, a uz to, ona bi trebalo da bude brza u usmeravanju novčanih sredstava za žrtve krivičnih dela nasilja.

Tabela 3. Neposredni efekti viktimizacije i način na koji su se žrtve nosile sa njom

Neposredni efekti viktimizacije	N (30)	%
Duševna bol	4	13.3
Fizičke tegobe	15	50.0
Novčani gubitak	11	36.7
Način nošenja žrtve sa viktimizacijom		
Povlačenje	1	3.3
Traženje podrške	29	96.7

20 Harries, K.D. (1990) op. cit. p. 16.

Tabela 4. Posledice viktimizacije (fizičke)

Fizičke posledice viktimizacije	N (30)	%
Gubitak noge	4	13.3
Gubitak ruke	6	20.0
Odsečene uši	2	6.7
Oštećenje vida	1	3.3
Druge posledice (obične povrede)	17	56.7

Fizičke posledice viktimizacije

Tabela 4 pokazuje da je usled napada 13.3% žrtava izgubilo nogu, 20% žrtava je izgubilo ruke, 6.7% žrtava je doživelo odsecanje ušiju, dok je u 3.3% slučajeva žrtvama oštećen vid. Najveći broj žrtava (56.7%) je zadobio obične telesne povrede, ali je 50% žrtava osećalo fizičke tegobe kao neposredni efekat viktimizacije. Rezultati govore da je 13.3% žrtava doživelo duševnu bol kao neposredni efekat, dok je 36.7% žrtava ukazalo na novčani gubitak kao neposredni efekat. Sa problemom sa kojim su se suočile, žrtve su se u 96.7% slučajeva nosile tako što su zatražile podršku (Tabela 3).

Tabela 5. Posledice viktimizacije (finansijske)

Posledice viktimizacije (finansijske)	N (30)	%
Gubitak zaposlenja	15	50.0
Nedovoljni prihodi	1	3.3
Medicinski troškovi	14	46.7
Ekonomski status nakon viktimizacije		
Nepromjenjen	3	10.0
Snižen	27	90.0

Finansijske posledice viktimizacije

Podaci prikazani Tabelom 5 govore da se 50% žrtava suočilo sa finansijskim problemima usled gubitka posla. Svoj prethodni posao i položaj su gubili usled dugog odsustvovanja sa posla radi medicinskog tretmana. Ovi nalazi su u skladu sa onim na šta je skrenuta pažnja u Priručniku o pravdi za žrtve (1999)²¹. Usled gubitka posla i drugih problema, ekonomski status žrtava je u 90% slučajeva snižen nakon viktimizacije. Na medicinske troškove, žrtve troše mnogo novca. U Indiji, čak i uprkos tome što zdravstveno osiguranje pos-

toji, većina ljudi ne može da ga koristi usled siromaštva i nemogućnosti da plati iznos premije.

Tabela 6. Posledice viktimizacije (psihičke)

Posledice viktimizacije	N (30)	%
Psihičke posledice		
Strah	13	43.3
Anksioznost	5	16.7
Osećanje nesigurnosti	11	36.7
Bespomoćnost	1	3.3
Oboležja psihičkog stanja (reagovanja) u vreme viktimizacije		
Pokušao/la da pobegne	17	56.75
Preduzimanje aktivnog odbrambenog odgovora	4	13.3
Pokušaj nagodbe	9	30.0
Oboležja psihičkog stanja nakon viktimizacije		
Strah od ponovnog susreta sa izvršiocem	1	3.3
Strah od susreta sa nepoznatim osobama	27	90.0
Pokušaj povlačenja	2	6.7

Psihičke posledice viktimizacije

Tabela 6 pokazuje da je strah kao posledica viktimizacije prisutan kod 43.3% žrtava, dok je 16.7% žrtava iskusilo anksioznost. Osećanje nesigurnosti prisutno je kod 36.7% žrtava, dok je njih 3.3% obuzeto osećanjem bespomoćnosti. U prethodnoj tabeli se može videti da je 56.75% žrtava pokušalo da pobegne u vreme viktimizacije, dok je 30.0% žrtava u kritično vreme pokušalo da se nagodi sa izvršiocima. Tabela 6 takođe pokazuje da se 3.3% žrtava boji ponovnog susreta sa izvršiocem, dok 90% žrtava oseća strah od susreta sa bilo kojom nepoznatom osobom.

Tabela 7. Odgovori krivičnopravnog sistema

Odgovori krivičnopravnog sistema	N (30)	%
Reagovanje policije		
Policija je reagovala	29	96.7
Policija nije reagovala	1	3.3
Pristup policije		
Ravnodušan	3	10.0
Ljubazan	26	86.7
Neljubazan	1	3.3

²¹ United Nations (1999) *Handbook on Justice for Victims*, op. cit. p. 8.

Informisanje o raznim pravima		
Da	9	30.0
Ne	21	70.0
Zaštita od strane policije nakon viktimizacije		
Da	17	56.7
Ne	13	43.3
Tretman koji je žrtva imala od strane medicinskog osoblja		
Human	15	50.0
Nehuman	2	6.7
Nije ga bilo	13	43.3
Dobijena državna novčana pomoć		
Da	3	10.0
Ne	27	90.0

Odgovori krivičnopravnog sistema

Tabela 7 pokazuje da je policija reagovala na odgovarajući način u 96.7% slučajeva viktimizacije. Većina žrtava je smatrala da je praksa reagovanja policije da najpre popunjava Prvi informativni izveštaj (PII)²² dobra. U 86.7% slučajeva žrtve su ocenile da je pristup policije bio ljubazan; ipak, 70% žrtava nije dobilo nijedno obaveštenje od policije o raznim pravima u pogledu dobijanja pomoći. Razlog tome može biti slaba informisanost same policije o predviđenim pravima žrtava. U 56.7% slučajeva žrtve su dobole odgovarajuću zaštitu od strane policije nakon viktimizacije, dok je 50% žrtava tretirano na human način od strane medicinskog osoblja. Nakon viktimizacije, mnogim žrtvama pokušaja ubistva pružena je policijska zaštita od strane policije oblasti Tutukudi. Tretman od strane medicinskog osoblja je bio dobar, a zdravstveni radnici su pokazivali saosećanje sa žrtvama.

22 Prvi informativni izveštaj (PII) je pisani dokument koji sastavlja policija kada primi obaveštenje o izvršenju dela za koje postoji sumnja da je (teže) krivično delo. To je izveštaj koji se sastavlja na osnovu prvih obaveštenja koje policija dobija i zato se i zove Prvi informativni izveštaj. Reč je zapravo o podnošenju prijave policiji od strane žrtve dela ili nekog drugog lica u njegovo/jeno ime. Svako može policiji prijaviti izvršenje krivičnog dela bilo usmeno, bilo u pisanoj formi. Čak se i obaveštenje dato telefonskim putem može tretirati kao PII. Prvi informativni izveštaj je veoma važan dokument jer se njime iniciraju krivičnoprocesne radnje. Tek nakon što se PII registruje u policijskoj stanici, policija preduzima istražne radnje u vezi sa slučajem. Svako ko ima saznanja da je izvršeno krivično delo može dostaviti PII. Nije nužno da ga dostavi sâma žrtva krivičnog dela.

Tabela 8. Odgovori društva (građana)

Odgovori društva (građana)	N (30)	%
Ukazivanje pomoći od strane prisutnih građana u vreme viktimizacije		
Odgovarajuće	25	83.3
Slabo	5	16.7
Gradani su neposredno reagovali u vreme viktimizacije		
Da	22	73.3
Ne	8	26.7
Efikasan doprinos građana u sastavljanju Prvog informativnog izveštaja		
Da	21	70.0
Ne	9	30.0
Osoba koja je pružila prvu medicinsku pomoć		
Sama žrtva	9	30.0
Sused	7	23.3
Prolaznik	14	46.7

Odgovori društva (građana)

U Tabeli 8 se može videti da je 83.3% žrtava dobilo najbolju moguću pomoć od strane građana prisutnih u kritično vreme na mestu viktimizacije. Prisutni građani su odmah reagovali u 73.3% slučajeva viktimizacije, a 70% žrtava je dobilo efikasnu pomoć građana-očevidaca u popunjavanju Prvog informativnog izveštaja. Takođe, 70% žrtava je dobilo prvu medicinsku pomoć od strane prisutnih građana. Iz ovih nalaza se može zaključiti da je ravnodušnost građana-očevidaca u indijskoj oblasti Tutukudi reda. To je možda posledica toga što su događanja nasilničkih krivičnih dela uobičajena i ljudi su već navikli da pružaju pomoć žrtvama.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da žrtve pokušaja ubistva trpe ozbiljne posledice, budući da viktimizacija pogoda bitne aspekte žrtvinog identiteta i uvećava rizik stigmatizacije. Žrtve pokušaja ubistva nemaju na raspolaganju mogućnosti za

kompenzaciju u opsegu u kojem to imaju oštećeni u slučajevima ubistva. Stoga bi i za žrtve pokušaja ovog krivičnog dela trebalo napraviti iste programe za obeštećenje. Prava žrtava kriminaliteta koja su predviđena Ustavom Indije i Zakonom o krivičnom postupku nisu dovoljna. Premda je nemoguće brzo postići temeljiti preokret od sistema usredsređenog na prestupnika ka sistemu usred-sređenom na žrtvu, implementacija preporuka u vezi sa žrtvama kriminaliteta *Malimath Komiteta za krivičnopravne reforme u Indiji* (2003)²³ ponovo će oživeti zaboravljene glasove (žrtve) unutar indijskog krivičnopravnog sistema.

Ovo je samo jedna istraživačka studija o žrtvama pokušaja ubistva. Neophodna su dalja istraživanja u ovoj oblasti usmerena na sledeće ciljeve: ponavljanje i proširivanje dometa nalaza ove studije istraživanjima na drugim uzorcima iz različitih regiona u Indiji i drugim delovima sveta; identifikovanje odgovarajućih kliničkih intervencija za prevazilaženje kratkoročnih i dugoročnih posledica viktimizacije po žrtve pokušaja ubistva i njihove bližnje, kao i ocenjivanje efikasnosti takvih intervencija; identifikovanje načina na koji se usluge za žrtve pokušaja ubistva mogu unaprediti kroz obuku službenika organa za sprovođenje zakona, zaposlenih u zdravstvu, stručnjaka za zaštitu duševnog zdravlja i osoblja službi koje pružaju usluge socijalne zaštite.

Izrazi zahvalnosti

Autori žele da izraze duboku zahvalnost Prof. Vesni Nikolić-Ristanović, glavnoj i odgovornoj uredni-

ci Temide, na tome što ih je ohrabrla da prilože ovaj rad. Autori se takođe iskreno zahvaljuju anonimnim recenzentima i urednici mr Biljani Simeunović-Patić na njihovim mudrim komentarima i konstruktivnoj kritici koja je doprinela unapređenju kvaliteta ovog rada.

Prevod s engleskog:
Mr Biljana Simeunović-Patić

**KARUPPANNAN JAISHANKAR, Ph.D.
VELMURUGAN UMA SANKARY
DHORABABU DHAYANAND, M.A.**

Victims of Attempted Murder in India: An Analysis of Impact of Victimization and Responses of Criminal Justice System

The problem of murder is not new phenomenon in India. Today large number of murders, attempt to murder are occurring for financial gain, besides stranger killing is also increasing. An attempt in the present study has been made to understand the nature and extent of victimization of attempted murder from the Indian Context. The aim of this study is to fill the gap in the literature on victims of attempted murder; however, this study is not to make all-encompassing empirical generalizations, but to understand the physical, financial, and psychological impact of victimization. Also the responses of the criminal justice system and the public are analysed. The results show an extensive pattern of attempted murder victimization, though a sweeping generalization is not made due to certain limitations.

²³ Malimath V.S. (2003) *The Report of the Committee on Reforms of Criminal Justice System*. India: Ministry of Home Affairs.

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC*

MARINA KOVAČEVIĆ**

MR SANJA ĆOPIĆ***

Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama – analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama

Ovaj rad ima za cilj da se sagledaju vrste i karakteristike primarne i sekundarne viktimizacije kojima su bile izložene žrtve koje su se obraćale za pomoć Službi VDS info i podrška žrtvama, uz poseban naglasak na njihovim iskustvima sa državnim institucijama i pomoći i podršku koju su dobili od same Službe. U 2005. godini Služba VDS info i podrška žrtvama primila je ukupno 452 poziva, od strane 94 osobe, i to 76 žena i 18 muškaraca. U ovom radu analizirani su podaci Službe VDS info i podrška žrtvama, koji se odnose na period 1. jul - 31. decembar 2005. godine. Ovaj period je izabran jer je to prvi period za koji su podaci vođeni i obrađeni uz korišćenje za to posebno konstruisanog upitnika i jedinstvene metodologije njihovog unosa i obrade.

Ključne reči: žrtve, kriminalitet, službe za žrtve, institucije, VDS info i podrška žrtvama, Srbija.

Uvod

Podaci službi za žrtve, iako nisu reprezentativni za ukupnu populaciju žrtava, predstavljaju izvor saznanja kako o radu ovih službi, tako i o radu institucija i drugih organizacija kojima se žrtve obraćaju za pomoć. Pored toga, ovi podaci mogu predstavljati i solidan izvor saznanja o samoj viktimizaciji –

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i vanredni profesor na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, E-mail: vnikolic@Eunet.yu.

** Marina Kovačević je studentkinja poslediplomskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, istraživačica Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i volonterk Službe VDS info i podrška žrtvama, E-mail: marina_kov@yahoo.com.

*** Mr Sanja Ćopić je predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije i istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: scopic@eunet.yu.

primarnoj i sekundarnoj – u vezi sa kojom se žrtve obraćaju ovim službama za pomoć. Najzad, podaci ove vrste mogu da ukažu i na eventualne nedostatke u radu onih od kojih žrtve očekuju pomoć. Upravo stoga, redovne analize i evaluacije rada službi za žrtve, uz uočavanje promena u strukturi žrtava koje im se obraćaju, kao i njihovih potreba i primera dobre i loše prakse, doprinose unapređenju kako njihovog sopstvenog rada tako i rada drugih službi. Pri tome, posebnu vrednost ovakvih analiza predstavlja okolnost da su one bazirane na iskustvima samih žrtava.¹

U ovom radu analizirani su podaci Službe VDS info i podrška žrtvama², koji se odnose na period 1. jul - 31. decembar 2005. godine. Odlučile smo se za analizu podataka koji se odnose na ovaj period imajući u vidu da je to prvi period od kad Služba postoji u kome su podaci vođeni i obrađeni uz korišćenje za to posebno konstruisanog upitnika i na osnovu usvojene jedinstvene metodologije njihovog unosa i

1 O značaju istraživanja baziranih na iskustvu žrtava videti i Mawby, R. I Walklate, S. (1995) *Critical Victimology*, London, Thousand Oaks i New Delhi: Sage Publications, str. 38.

2 Služba VDS info i podrška žrtvama pruža emocionalnu podršku, informacije i upućivanje na druge relevantne službe, žrtvama kriminaliteta i njihovim porodicama, i to kako ženama, tako i muškarcima. Služba je prevashodno namenjena licima starijim od 14 godina, a pomoć deci mlađoj od 14 godina pruža se preko njihovih roditelja. Služba takođe pruža pomoć i podršku i ženama žrtvama nasilja koje su ubile nasilnike i nalaze se u zatvoru. Po svojoj ciljnoj grupi (i žene i muškarci, kao i zatvorenice), služba VDS info i podrška žrtvama je jedinstvena kako u Srbiji tako i u celom regionu. U svom radu Služba primenjuje evropske i svetske standarde predviđene međunarodnim dokumentima, uključujući i dokumente Evropskog foruma službi za žrtve čiji je član. Više o tome videti u: Ćopić, S., Nikolić, J. (2004) "Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: analiza dosadašnjeg rada", *Temida*, 3, str. 17-29. U 2005. godini Služba VDS info i podrška žrtvama primila je ukupno 452 poziva, od strane 94 osobe, i to 76 žena i 18 muškaraca.

obrade. Na ovaj način postavljena je osnova za redovno praćenje, istraživanje, poređenje i analizu rada, odnosno podataka Službe, kao i za bolje i efektnije korišćenje ukupnih kapaciteta Viktimološkog društva Srbije - kroz koordinisan rad i uzajamno dopunjavanje njegove dve osnovne celine: istraživačke jedinice i službe za žrtve. Najzad, na ovaj način postavljena je i osnova mogućeg budućeg modela jednoobraznog vođenja (međusobno uporedivih) podataka o žrtvama u ovoj, kao i u drugim službama za žrtve u Srbiji.

U tom smislu, cilj ovog rada jeste da se sagledaju vrste i karakteristike primarne i sekundarne viktimizacije kojima su bile izložene žrtve koje su se Službi obraćale za pomoć, uz poseban naglasak na njihovim iskustvima sa državnim institucijama i pomoći i podršku koju su dobili od Službe. Iako smo svesni značaja sagledavanja i iskustava koje žrtve imaju sa nevladinim organizacijama kojima se obraćaju za pomoć, u ovom radu ćemo se time baviti samo sporadično, iz jednog jedinog razloga - žrtve su retko o tome govorile prilikom obraćanja Službi.

Podaci o žrtvama i načinu kontaktiranja Službe VDS info i podrška žrtvama

U periodu od 1. jula do 31.decembra 2005. godine Služba VDS info i podrška žrtvama primila je ukupno 245 poziva od strane 64 osobe. Većina žrtava bile su žene, i to njih 49 ili 77%, ali je i broj muškaraca znatan - blizu jedne četvrtine ili 15, odnosno 23%. Žrtve su se u 31% slučajeva javile jedanput, u 42% slučajeva dva puta, u 5% slučajeva tri puta, a više od tri puta u 22% slučajeva.

U nešto više od polovine slučajeva (53% ili 34) osobe koje su se obraćale Službi za pomoć i podršku bile su iz Beograda. Sa druge strane, čak 28 osoba (44%) koje su tražile pomoć od Službe bilo je iz drugih mesta u Srbiji, dok 2 osobe nisu rekle odakle se javljaju.

Najčešće, odnosno u 55 slučajeva (86%) žrtve su se Službi obraćale direktno, dok su u 9 (14%) slučajeva Službu kontaktirali njihovi roditelji, rođaci, prijatelji ili neke druge osobe koje su imale želju da im pomognu.

Žrtvama je pomoć najčešće pružana putem telefona. Međutim, pored toga, sa 18 osoba (28,1 %), i to 11 žena i 7 muškaraca, ostvaren je i neposredan kontakt. Sa njima je obavljen ukupno 30 razgovora u prostorijama Službe. U jednom slučaju, žrtva se obratila za pomoć putem E-mail-a, dok je sa žrtvama nasilja koje se nalaze u zatvoru kontaktirano i telefonom i pismima.

U skladu sa principima rada Službe, osobama koje su se obraćale se uvek ostavljala mogućnost da ostanu anonimne. U analiziranom periodu, Službu je kontaktiralo 9 osoba (6 žena i 3 muškarca) koje su želele da ostanu anonimne. Ipak, većina njih se predstavljala i ostavljala broj telefona kako bi, za slučaj potrebe i ukoliko to ne ugrožava njihovu bezbednost, mogli biti kontaktirani. Građani koji su kontaktirali Službu najčešće su svesni da otvoreniji i potpuniji kontakt doprinosi efikasnijoj pomoći. To dobro ilustruje sledeći primer:

"Tražili ste moje puno ime i kontakt telefon ili da ostanem anonimna. Razmišljala sam da ostanem anonimna – baš zbog tog nasilnika i iz straha da ne sazna da sam ja to prijavila – ali ako će vam to olakšati rešavanje ovog slučaja daću vam podatke."

Oblici viktimizacije koji su bili povod za javljanje Službi VDS info i podrška žrtvama

Potreba za javljanjem Službi proizilazi iz različitih oblika viktimizacije kojoj su osobe koje su nas kontaktirale bile izložene. Analiza rada Službe za navedeni period pokazuje da je, kao i ranije, i dalje nasilje u porodici najčešći povod za obraćanje Službi za pomoć i podršku. Sledi obraćanje žrtava nasilja koje su braneći se od njega izvršile krivično delo i izdržavaju kaznu zatvora. Povod za obraćanje su bile i pretnje, uhodenje i uznemiranje na radnom mestu, odnosno od strane kolege sa posla, provera ugovora o radu u cilju prevencije viktimizacije trgovinom ljudima, kao i niz drugih pojedinačnih razloga, koji se ne mogu podvesti pod neku konkretnu vrstu kriminalnog ponašanja.

Nasilje u porodici je bilo povod za javljanje u 31 (48,4%) slučaju. U 7 slučajeva (10,9%) obraćale su se žene koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora zbog krivičnog dela koje su izvršile braneći se od nasilja kome su više godina bile izložene u svojim porodicama – neposredno ili su se Službi obraćali članovi njihovih porodica, pre svega roditelji. Povod za najveći deo ovih obraćanja bila je kampanja Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Amnestija za žrtve - dokle robijom na robiju*, koja je imala za cilj pružanje pomoći ovim ženama u ostvarivanju prava na uslovni otpust i u dobijanju pomilovanja. Međutim, nakon inicijalnog javljanja, njima su pružane i druge informacije i emocionalna podrška, u zavisnosti od konkretnih potreba.

U 3 slučaja (4,6%) u pitanju su bile pretnje, dok su se u po dva slučaja (3,1%) žrtve obraćale Službi zbog nasilja na radnom mestu, odnosno radi provere ugovora o radu.

Preostalih 19 slučajeva (29,7%) odnosi se na pojedinačne slučajeve u kojima su se građani obraćali tražeći različite oblike pravne pomoći, savete u vezi sa ostvarivanjem različitih prava ili u vezi pružanja praktične pomoći (na primer, praćenje suđenja i podrška na sudu, informacije u vezi sa narkomanijom, naknadom štete, utvrđivanjem očinstva, ostvarivanjem prava na penziju i sl.).

Nasilje u porodici

Žrtve nasilja u porodici koje su se u posmatranom periodu obratile Službi najčešće su bile žene i to njih 23. Pored žena, Službi se obratilo i 8 muškaraca, što predstavlja promenu u odnosu na podatke dobijene analizom rada Službe VDS info i podrška žrtvama za period od 1. aprila 2003. godine do 31. avgusta 2004 godine, koja je pokazala da su sve osobe koje su kontaktirale Službu povodom nasilja u porodici bile osobe ženskog pola.³

Najčešće ispoljavani oblik nasilja u porodici bilo je fizičko nasilje praćeno psihičkim nasiljem – ono je zabeleženo u 17 slučajeva; sledi psihičko nasilje koje je registrovano u 12 slučajeva i seksualno nasilje u 1 slučaju. Kombinovano prisustvo sva tri oblika nasilja javlja se samo u 1 slučaju. Iskustva Službe potvrđuju postojeća saznanja da seksualno nasilje izaziva osećaj krivice, stida, nepoverenje, poricanje i strah od obelodanjivanja zloupotrebe.⁴ U prilog tome idu i zapažanja jedne od koordinatorki Službe vezana za razgovor sa devojkom, žrtvom psihičkog i seksualnog nasilja od strane oca:

“Vrlo se teško opušta i počinje da priča. Na pomen seksualnog nasilja jako se uz nemiri, ne može da priča detalje. Na prvi pogled deluje opušteno, ali se vidi da u sebi drži veliku količinu nagomilanog besa.”

Žene su nasilje trpele uglavnom od svojih sadašnjih ili bivših muževa, vanbračnih partnera i očeva, o čemu govore sledeći primeri:

“Moj muž je mnogo ljubomoran. Optužuje me da imam veze i sa rođacima, prijateljima, tako da je većina počela da nas izbegava. Par puta me je i udario...”

“Moj otac se nasilno uselio i nastavlja da maltretira majku i mene. Stalno je pijan i lomi sve po kući. Imam fizičke povrede od kojih mi je pukao sinus, a i pokušao je da me siluje...”

3 Čopić, S., Nikolić, J. (2004) "Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: analiza dosadašnjeg rada", Temida, 3, str. 17.

4 Mršević, Z. (1997) *Incest između mita i stvarnosti, kriminološka studija seksualnog zlostavljanja dece*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Centar za prava deteta, str. 95.

Na drugoj strani, nasilje koje su trpeli muškarci vršili su njihovi očevi i partnerke, ali i deca i rođaci, o čemu svedoče sledeći primeri:

“Otac me je opet tukao. Imao sam povrede glave i bio sam tri dana u Kliničkom centru. Trudim se da ne budem kod kuće kada su mi roditelji tu. Kada sam u stanu zatvaram se u sobu i guram orman na vrata. Poslednji napad se dogodio kada sam morao da izđem iz sobe u toalet.”

“Imam problema sa majkom i bratom. Čudni su. Majka je nervozna. Otac mi je umro. Brat mi preti da će me jednom ubiti na spavanju. Čudno se ponaša. Majka ga kupa i spava sa njim u krevetu.”

“Ona ima ljubavnika. Vrlo se loše ponaša. Dovodi ga u kuću. Ljube se u autobusu. Sina okreće protiv mene. Razmišljam da se razvedem.”

Žrtve nasilja u porodici uglavnom nisu ostavljale svoje telefone, već su se same javljale ili dolazile kada su smatrale da je to bezbedno za njih. Nasilnici su nastojali da ih izoluju od spoljnog sveta i primenjivali su razne kontrolne taktike. One su stoga opravdano strahovale od nasilnika i posledica ako se sazna da sa nekim razgovaraju o problemu i traže pomoći.

Koordinatorka Službe, nakon neposrednog kontakta sa jednom ženom koja je bila izložena nasilju od strane bivšeg muža sa kojim i dalje živi, beleži:

“Dolazi često na razgovore iz razloga što ne može ni sa posla ni od kuće da razgovara...”

Ne tako retko, problemi oko razvoda i podele imovine prepliću se sa nasiljem u porodici. Tako je bilo slučajeva da su se Službi obraćale žene koje su bile žrtve višegodišnjeg nasilja u porodici, koje su se razvezle od nasilnika, ali su, usled nemogućnosti podele imovine i nedostatka alternativnog rešenja, bile prinuđene da ostanu u istoj kući sa nasilnikom, nastavljajući da trpe nasilje.

“Razvela sam se prošle godine. Živim sa bivšim mužem u zajedničkoj kući. On je hronični alkoholičar. Veoma agresivan. Tuče mene i decu. Razbijaju stvari po kući.”

“Razvela sam se i živim u potkovlju zajedničke kuće. Bivši muž živi u prizemlju. Preti mi. Ne dozvoljava mojim poznanicima da uđu na kapiju. Doveo je neku ženu da živi sa njim. Ja nemam ništa protiv. Ali meni ne dozvoljava da mi iko dode, čak ni rođaci koji mi nabavljaju namirnice. Ja sam gotovo potpuno slepa od posledica bolesti štitne žlezde.”

Nasilje može da se nastavi i kada bivši supružnici ne žive u istom stanu, pri čemu su često viktimirana i deca. Tako je u jednom slučaju žrtva nasilja izjavila:

“Tokom posete prošle nedelje, odbio je da vrati decu. Priča sve najgore o meni. Okreće decu protiv

mene. Sin je prilično stabilan, ali kćerka ima 5 godina i jako joj to teško pada. Kada sam došla po decu, nazvao je policiju i rekao da sam ih ja kidnapovala.»

Podaci kojima Služba raspolaže ukazuju i na druge oblike, kako direktnе, tako i indirektnе viktimozacija kojima su deca izložena u svojim porodicama.

“Pretukao je sina. U međuvremenu je gurnuo i čerku niz stepenice, ženi je kidao meso. Sve ih muči...”

“Otac dovodi decu na viđanje bolesnu i neadekvatno obučenu. Jednom prilikom devojčica je povraćala i morala sam iz Centra da zovem taksi da je vodim kod lekara...”

“Dete je tužno, nesrećno, ugojilo se, oblače ga kao da je radnik sa deponije...”

“Dete koje je nadeno pretučeno u travi nije samo pretučeno, već ima i povrede iz vatrenog oružja. Otac se skida go pred decom i tera ih da rade neke stvari...”

“Bije me sa različitim predmetima. Deca ne mogu da uče. Boje se. Starija čerka stalno plače...”

Žene žrtve nasilja koje se nalaze u zatvoru

Viktimoško društvo Srbije je 2002 godine pokrenulo kampanju *Amnestija za žrtve - dokle robijom na robiju*, zalažući se za pomilovanje žena koje su, braneći se od nasilja, lišile života svoje nasilnike. Do sada je pomilovano 8 žena - 6 je pušteno sa izdržavanja kazne zatvora dok je dvema kazna smanjena. U 2005. godini, na žalost, ni jedna od ovih žena nije bila pomilovana.

Osuđenice su se u 3 slučaja javljale lično, dok su se u 4 slučaju za pomoć obraćali njihovi roditelji ili rođaci. Glavni razlozi za javljanje osuđenica, odnosno njihovih rođaka, odnosili su se na dobijanje informacija u vezi sa pokretanjem ili daljim tokom postupka za pomilovanje ili uslovni otpust. Osim toga, razlozi za obraćanje Službi odnosili su se i na mogućnosti uspostavljanja kontakta i viđanja dece. U tom pogledu aktivnosti Službe bile su prevashodno usmerene na poboljšanje komunikacije osuđenica i njihove dece.

„Ja sam više od godinu dana u zatvoru i ni jednom nisam videla svoju decu. U centru za socijalni rad mi kažu da deca ne žele da me vide. Rekla sam im: 'Dovedite ih pa nek mi ona kažu da ne žele da me vide.'“

Koordinatorke Službe su se obraćale više puta nadležnim centrima za socijalni rad u cilju dobijanja informacija o deci osuđenica i mogućnostima za organizovanje njihovog viđanja. Iz razgovora sa

osuđenicama uočava se značaj podrške i to, kako one koju im pruža Služba VDS info i podrška žrtvama, tako i one koju im pružaju njihovi roditelji.

„Danas nisam radila pa mogu da vam se javim, čula sam se sa roditeljima, V. (kćerka) je dobro, mogu samo da zahvalim mojoj majci, ona je neguje kao svoje dete. Sinove nisam videla niti čula za njih već dugo. Samo vama mogu da se poverim kako mi je teško zbog toga, neću majku da opterećujem i time...“

„Čula sam se sa sinom, bio mu je rodendan, bila sam posle toga mnogo tužna. Ne mogu da razumem da mi je Centar dozvolio da mogu da se čujem sa njim samo pet puta godišnje. Nisam smela ni majci da pričam o tome, ona je bolesna i teško pokretna. Mnogo mi znači što mogu ponekad sa vama da porazgovaram...“

Roditelji ili rođaci osuđenica javljali su se kada im je bila potrebna neka informacija u vezi sa pravima i položajem žena koje su u zatvoru, ali i kada je i njima samima bila potrebna podrška. Ponekad su se javljali na molbu osuđenica jer one zbog svog radnog vremena nisu bile u mogućnosti da se uvek lično javi. Takođe, iz razgovora sa roditeljima osuđenica, može da se uoči velika briga za njihove kćerke (žene koje se nalaze u zatvoru), kao i za unuke, koji ne žive sa njima već u porodicama ubijenog oca.

„B. (unuka) nisam videla već godinu dana. J. (unuka) je bila pre mesec dana samo na 5 minuta. Ja sam im spremila poklone i izdvojila sam novac od penzije ali oni nisu došli. Išla sam ispred škole da ih vidim..“

„Moja kćerka je zatvorena, neće da pokaže da je nešto boli. Ja znam da mnogo pati ali ne mogu da joj pomognem, stara sam i bolesna, moj muž je nepokretan..“

U periodu na koji se odnosi analiza, Viktimološko društvo Srbije primilo je 12 pisama od osuđenica iz Kazneno popravnog zavoda za žene u Požarevcu. Osuđenice su i na taj način poveravale svoje životne priče i tražile pomoć. Iz njihovih pisama može se zaključiti da praktična pomoć nije glavni razlog za njihovo obraćanje, već saznanje da je VDS organizacija koja pruža i emocionalnu podršku osuđenicama, pa one tako imaju mogućnost da se nekome povere.

Pretnje

Povod za javljanje Službi su u 3 slučaja (4,6%) bile pretnje. Sve žrtve su bile ženskog pola. U jednom slučaju radilo se o pretnjama koje su u vezi sa konfliktom sa komšijom:

«Komšija mi je upao u kuću u 5 ujutru, i pretio meni i mojoj sedamnaestogodišnjoj kćerci. Kćerku sam vodila kod psihologa. Predmet je trenutno kod tužioca.»

Preostala dva slučaja odnosila su se na pretnje kojima se napada ne samo na fizički integritet već i na seksualnost i polnu slobodu žrtve. Drugim rečima, nasilnici su pretili fizičkim i seksualnim zlostavljanjem, kao i trgovinom ženama:

«Pita me (mladić) da li hoću da me on izbode nožem ili da dovede drugove da me siluju. Tera me da govorim da sam kurva.. Preti i da će da me proda u Italiju, kao prostitutku »

„Partner koga poznajem već dve godine mi preti telefonom. Znam da je i druge žene maltretirao. On živi u Nemačkoj. Šalje mi SMS poruke koje me jako plaše...“

Pored toga što Služba pruža podršku osobama koje su postale žrtve kriminaliteta, njen rad ima i preventivnu dimenziju. Naime, pružanjem pomoći i podrške žrtvama lakših krivičnih dela, poput pretne, sprečava se da one postanu žrtve daleko težih kriminalnih ponašanja, poput ubistva, silovanja i trgovine ljudima.

Nasilje na radnom mestu

U dva slučaja (3,1%) razlog obraćanja Službi bilo je nasilje na radnom mestu. Obe osobe su bile ženskog pola. U jednom slučaju radilo se o uhođenju (eng. stalking), dok je u drugom slučaju žrtva bila seksualno uznenemiravana od strane svog šefa, koji je pokušao i da je siluje:

„Kolega me uznenemirava na poslu, šalje poruke na mobilni, zove telefonom. Sačekuje me kada idem na posao i kada se uveče vraćam. Pokušava da me poljubi. Preti da će mom nevenčanom mužu da kaže da smo u vezi.“

„Izjavljuje mi ljubav. Vodi dnevnik na računaru o svim našim razgovorima, mojim reakcijama. Pokušao je i da me siluje...“

Provera ugovora o radu

U dva slučaja (3,1%) povod za obraćanje Službi bila je provera ugovora o radu. Osobe koje su nas kontaktirale želete su da na taj način spreče eventualnu viktimizaciju trgovinom ljudima, radnu ili drugu eksploraciju. Jedan slučaj se odnosio na proveru ugovora o radu u Dubaiju, a drugi za rad na Kosovu.

„Čula sam da se bavite problemom trgovine ljudima, pa bih htela da proverim ugovor o radu u jednom hotelu u Dubaiju...“

„Treba da zaključim ugovor o delu sa jednom stranom firmom i da radim na Kosovu. Zanima me da li mogu sa nekim da se konsultujem da li je ugovor valjan, šta treba da sadrži i slično.“

Iskustva sa državnim institucijama

Kada su državne institucije u pitanju, podaci Službe VDS info i podrška žrtvama daju najviše informacija o iskustvima koja su žrtve imale sa policijom i centrima za socijalni rad, a u pojedinačnim slučajevima i o tretmanu na суду i u zatvoru.

Policiji i centrima za socijalni rad žrtve su se obraćale pre nego što su kontaktirale Službu, ili ih je na njih uputila Služba. U pojedinačnim slučajevima, žrtve su se, pored obraćanja policiji i centrima za socijalni rad, obraćale i drugim državnim službama. Osim toga, vrlo često su ulagale različite individualne napore u želji da reše problem sa kojim su se suočile, kao što su: pisanje pisama ministru pravde i ministru za ljudska i manjinska prava, obraćanje medijima, angažovanje advokata, pribavljanje lekarskog uverenja, pisanje podnesaka i slično.

U 13 slučajeva (42%) osobe koje su nam se obratile preduzimale su i više od jedne opcije u cilju rešavanja problema. Tako je, na primer, jedna žena koja je pozvala Službu VDS u vezi sa otmicom svog deteta, rekla da je slučaj već prijavila policiji, da se obraćala i centru za socijalni rad, kao i da je uputila pismo Ministru pravde RS. Za 27 osoba (42%), pak, nema podataka o tome šta su preduzele pre nego što su se obratile Službi.

Četiri žrtve su imale iskustvo sa sudom, ali je samo jedna dala informaciju o načinu na koji je bila tretirana, odnosno saopštila je Službi da je bila nezadovoljna. Takođe, majka jedne osuđenice obratila se Službi i ukazala na loše uslove života u zatvoru na koje se njena kćerka žalila.

Iskustva sa policijom

Žrtve su se u 18 (28,1%) slučajeva obraćale za pomoć policiji pre nego što su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama. Od 18 žrtava koje su se obraćale policiji za pomoć, 10 su bile žrtve nasilja u porodici. Pomoć ovog državnog organa nisu tražile 24 (37,5%) osobe, dok za 22 osobe (34,3%) nema podataka. Žrtve su uglavnom bile nezadovoljne reagovanjem policije. Od 18 osoba koje su se obraćale za pomoć policiji, njih 10 je bilo nezadovoljno njenim radom. Za 6 osoba nema podataka da li su bile zadovoljne reakcijom policije. Samo dve osobe, od čega je jedna bila žena žrtva

nasilja u porodici, su bile zadovoljne reagovanjem policije.

Iako je nasilje u porodici inkriminisano krivičnim zakonodavstvom još marta 2002. godine, podaci Službe pokazuju da, iako je po službenoj dužnosti obavezna, policija često ne podnosi krivične prijave za nasilje u porodici, već ga karakteriše kao «porodični problem». S tim u vezi, razlozi nezadovoljstva žrtava radom policije najčešće se odnose na: ignorisanje ozbiljnosti problema, često i uz prebacivanje što su pozvani za takav slučaj (na primer, bračni problemi ne spadaju u nasilje u porodici, jer nije bila silovana već „samo uz nemiravana“; jer su u braku a „oni ne mogu ništa da učine dok se ne razvedu“ i sl.), davanje podrške nasilniku zbog poznanstva sa njim, ili njegovih veza i uticaja u policiji, kao i zadržavanje nasilnika samo na par sati dok se ne otrezni, što kod njega izaziva još veću agresivnost i osvetničko ponašanje kada se vrati kući.

„Mislim da je policija u nekoj vezi sa mojim mužem. Stalno me pozivaju na razgovore. Ne pružaju mi adekvatnu zaštitu. Ne odazivaju se kada ih pozovem, dok sasvim uredno dolaze i pišu prijave kada moj muž pozove, kada ja razbijem flašu ili nešto slično.“

„Policija je utvrdila da nasilje u porodici postoji, ali je naglasila da ne može ništa učiniti dok se ne razvedem.“

„Dešava se da ga policija odvede na dva sata u policijsku stanicu, posle čega se vrati još ljuči i pijaniji...“

„Nekoliko puta sam prijavljivala policiji. Bivši načelnik policije je u mom prisustvu rekao kako moj muž ima pravo da me bije...“

„Otac je kućni prijatelj sa načelnikom nadležne policije, pa policija u svakom sukobu biva na njegovoj strani, čak je u zapisniku stavila da je umesto ja, pretučen on, iako, meni u prilog, postoji dokumentacija iz Kliničkog centra.“

Jedna od retkih osoba koje su bile zadovoljne reagovanjem policije, rekla je sledeće:

„Kada me je bivši muž lažno optužio za kidnapovanje dece, dolazili su da to ispitaju. Sve sam im objasnila. Imali su razumevanja.“

Iskustva sa centrima za socijalni rad

Žrtve su se u 14 (21,8%) slučajeva obraćale za pomoć centrima za socijalni rad pre nego što su se obratile Službi VDS info i podrška žrtvama. Od 14 osoba koje su se obratile za pomoć centrima za socijalni rad, 10 su bile žrtve nasilja u porodici. Pomoć centara za socijalni rad nisu tražile 24 osobe (37,5%), dok za 26 osoba (40,6%) nema

podataka. U najvećem broju slučajeva žrtve su bile nezadovoljne radom centara za socijalni rad. Od 14 osoba koje su kontaktirale centre za socijalni rad, čak 9 njih, dakle više od polovine, je bilo nezadovoljno. Svega 3 osobe su bile zadovoljne radom centara za socijalni rad, dok za 2 osobe nema podataka o tome.

Od ukupno 31 žrtve nasilja u porodici, centrima za socijalni rad za pomoć se obraćalo njih 10, pri čemu su samo 2 žrtve nasilja u porodici bile zadovoljne reagovanjem centra. Žrtve nasilja u porodici čine najveći deo onih za koje postoje podaci da su bili-e nezadovoljni-e radom centara za socijalni rad (8 od ukupno 9). Razlozi za nezadovoljstvo radom centara za socijalni rad su se odnosili na: nepoznavanje nasilja u porodici kao kriminalnog ponašanja, neażurnost, nesenzibilisanost, nepružanje zaštite, opravdavanje nasilja i nasilnika, i okrivljavanje žrtve.

Radnici centra često ne znaju ili ne žele da prepoznaju slučajeve nasilja u porodici, govoreći o njima kao o slučajevima „porodičnih konflikata“ ili opravdavajući nasilnika i na taj način trivijalizujući nasilje koje trpe žene i deca, o čemu svedoče sledeće izjave socijalnih radnika:

„Ovde nije reč o žrtvi nasilja u porodici, već o običnom porodičnom konfliktu, a ni deca se nisu žalila na nasilje.“

„On je lep i vredan, samo je loš kad popije.“ (izjava socijalne radnice koja je bila zadužena za procenu nasilja od strane muža/oca, koji je kasnije i osuđen za nasilje u porodici).

Izjave žrtava svedoče da su one često bile dodatno viktimirane reakcijom radnika centra za socijalni rad, koji bi uz vidno nerazumevanje, okrivljivali žrtvu, otkrivači svoje patrijarhalne stereotipe, o čemu svedoče reči socijalne radnice upućene ženi koja trpi nasilje od strane ljubomornog muža:

„Nije trebalo da idete sami u Banju. Trebalo je da sedite kod kuće i da ne potkrepljujete muževljevu ljubomoru.“

Žrtve su bile dodatno viktimirane i neażurnošću, nebrigom, nepružanjem zaštite, tolerancijom nasilja pa, čak, i udovoljavanjem zahteva nasilnika, koje su radnici centara u pojedinim slučajevima pokazivali.

„Na molbu da izdejstvujem viđanje sa čerkom nije odgovoren od strane Centra za socijalni rad. A kada sam se po tom pitanju obratio Centru dobio sam odgovor da ne znaju gde je zahtev.“

„Pri poslednjem viđanju dece u Centru za socijalni rad, vikao je na mene, pred decom. Niko od radnika Centra nije reagovao.“

„Centar za socijalni rad je već duže upućen u nasilničko ponašanje oca porodice, čak je dvoje dece jedno vreme bilo smešteno u hraniteljsku porodicu, ali su na insistiranje nasilnika kod tadašnjeg direktora Centra, deca bila vraćena u porodicu i nastavila da trpe nasilje.“

Tri osobe su bile zadovoljne radom centara za socijalni rad.

„Izašli su mi u susret da što pre dobijem rešenje o starateljstvu, kao i raspored viđanja dece.“

„Dali su mi dobar savet. Dovešću svedoka koji će potvrditi partnerovo alkoholisano stanje, da ne bi došla u situaciju da me izbací iz stana, kao što preti.“

„Jako sam zadovoljna kako me je socijalna radnica primila. Čak je i vašu Službu kontaktirala umesto mene, jer ja tada nisam bila u stanju.“

Način na koji su žrtve saznale za Službu VDS info i podrška žrtvama i kako im je ona pomogla

Osobe koje su se obraćale Službi, za nju su saznavale na razne načine i to: preko članova/ca i saradnika/ca VDS, drugih nevladinih organizacija, novinara, kao i rođaka ili prijatelja koji su se ranije obraćali Službi za pomoć, i drugih lica, putem televizijskog programa i štampe, od strane centara za socijalni rad, putem interneta i iz štampanog materijala VDS-a. Kada se radi o pružanju podrške ženama koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, za Službu se saznao od drugih žena koje su u zatvoru, a koje su ranije kontaktirale Službu, potom preko osoba koje su u srodstvu sa osobama koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora ili preko zaposlenih u zatvoru.

Žrtve su najčešće saznavale za Službu putem medija (13, TV – 7 i štampa – 6 slučajeva), od članova/ca i saradnika/ca Viktimološkog društva (8), i od centara za socijalni rad (7). Po 2 osobe su za Službu saznale iz štampanog materijala VDS-a, preko Interneta, drugih nevladinih organizacija (Astra i AŽIN), i rođaka ili prijatelja koji su se ranije obraćali Službi za pomoć. Po jedna žrtva je bila upućena od strane novinara i drugih lica. U posmatranom periodu policija nije uputila ni jednu žrtvu na službu VDS info i podrška žrtvama.

U zavisnosti od konkretnih potreba žrtve, Služba je pružala informacije o pravima žrtava i načinima na koje mogu da ih ostvare, emotivnu podršku i upućivala ih na druge službe i organizacije za koje bi procenila da osobi mogu da pruže najadekvatniju pomoć.

Iskustva Službe pokazuju da je emotivna podrška bila veoma potrebna osobama koje su je

kontaktirale. Topla reč i razumevanje često su upravo ono što najviše nedostaje žrtvama kako bi artikulisale problem i osnažile se za njegovo rešavanje. Na to ukazuju sledeći primeri:

“Mnogo Vam hvala što ste me saslušali. Sada neke stvari vidim mnogo jasnije...”

“Znam da imate mnogo slučajeva, a toliko se angažujete oko mene. Hvala Vam što mislite na mene. Ovi razgovori mi mnogo znače.”

Da bi se žrtve što bolje osnažile i podržale, u prethodnom periodu je u dva slučaja koordinatorka Službe odlazila sa žrtvom na suđenje i u Institut za mentalno zdravlje.

“Strah me je da će me muž potpuno lišiti imovine. Možete li da idete sa mnom na suđenje?”

“Dobila sam poziv za veštačenje na Institutu za mentalno zdravlje. Da li neko može da ide sa mnom?”

U zavisnosti od prirode potreba, žrtve su upućivane i na druge organizacije/institucije koje pružaju specifične vidove pomoći. U 39 slučajeva (61%), osobe su bile upućene na druge institucije/organizacije, za 19 (30%) slučajeva je procenjeno da ne postoji potreba za upućivanjem, dok za šest (9%) nema podataka o upućivanju.

Od državnih institucija žrtve su bile upućivane da se obrate: centrima za socijalni rad, policiji, pravosudnim organima, Savetovalištu za brak i porodicu, opštinskim službama pravne pomoći, Psihološkom savetovalištu Doma omladine i Narodnoj kancelariji Predsednika Republike. Žrtve su dobijale brojeve telefona i adrese ovih institucija/organizacija, kao i informacije o njihovom radnom vremenu i načinu na koji mogu da ih kontaktiraju.

Tako je žena koja se javljala zbog nasilja u formi uhođenja na radnom mestu, upućena da se obrati policiji, a osoba koja se interesovala za mogućnost ostvarivanja prava na penzijsko i invalidsko osiguranje na nadležni Centar za socijalni rad. U Psihološko savetovalište Doma omladine osobe su bile upućivane ukoliko im je bila potrebna psihološka pomoć.

U periodu na koji se odnosi analiza, Služba se šest puta obraćala državnim institucijama sa zahtevima da se razmotre slučajevi osoba koje su se iz različitih razloga obraćale Službi, i to: centrima za socijalni rad u Loznicu, Ćupriji i Paraćinu i odeljenju Gradskog centra za socijalni rad u Zemunu, kao i Sekretarijatu unutrašnjih poslova u Ćupriji i MUP RS - Upravi granične policije, Odseku za suzbijanje ilegalnih migracija i trgovine ljudima. U pet slučajeva dobijeni su zvanični odgovori navedenih institucija u pisanoj formi, koji su imali pozitivnog efekta na zaštitu prava žrtava.

U 20 slučajeva (51%), osobe su bile upućene da se javе nevladinim organizacijama i to: UGS Nezavisnost, Komitetu pravnika za ljudska prava, Savetovalištu protiv nasilja u porodici, Pravoslavnom pastirskom centru, Skloništu za žrtve nasilja u porodici, potom pravnoj grupi Autonomnog ženskog centra, Incest trauma centru, Međunarodnoj mreži pomoći, Fondu za humanitarno pravo, Helsinskiom odboru za ljudska prava, Astri, kao i SOS telefonima. U posmatranom periodu samo jedna žrtva bila je smeštena u sklonište koje vodi Savetovalište protiv nasilja u porodici, dok su dve žrtve dobile potrebne informacije i bile pripremljene za slučaj akutne opasnosti.

Osobe, kojima je bila potrebna pravna pomoć, upućivane su da se obrate Komitetu pravnika za ljudska prava, Fondu za humanitarno pravo, Helsinskiom odboru za ljudska prava, pravnoj grupi Autonomnog ženskog centra, USG Nezavisnost i Savetovalištu protiv nasilja u porodici.⁵ Ono što je zajedničko za sve pomenute organizacije koje pružaju pravnu pomoć je da imaju ograničene kapacitete u pogledu pružanja pravne pomoći, posebno kada se radi o zastupanju. Usled toga, dešava se da žrtve ne dobijaju pravnu pomoć blagovremeno, odnosno suočene su sa dugim čekanjem zbog čega su prinudene da se same snalaze. To često nije nimalo lako jer se mahom radi o osobama koje nisu u mogućnosti da same plaćaju advokata. Sve to govori o nedostatku sistema/službi besplatne pravne pomoći u našem društvu i potrebi njene izgradnje.

Žrtve su se obraćale za pomoć drugim nevladim organizacijama i pre nego što su kontaktirale Službu. Nevladine organizacije kojima su se žrtve obratile za pomoć pre obraćanja Službi su: UGS Nezavisnost, Udruženje za mentalno nedovoljno razvijene osobe Čukarica, Komitet pravnika za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, Asocijacija za žensku inicijativu (AŽIN), Autonomni ženski centar (AŽC), ASTRA i SOS telefon Ćuprija.

U pojedinačnim slučajevima, osobe koje su prethodno kontaktirale druge nevladine organizacije imale su primedbe na njihov rad i način na koji su bile tretirane, dok u najvećem broju slučajeva o tome nije bilo podataka.

Zaključak

Analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtva za period 1. jul – 31. decembar 2005. godine

⁵ Savetovalište protiv nasilja u porodici, pravna grupa Autonomnog ženskog centra i UGS nezavisnost pružaju pravnu pomoć samo ženama.

ukazuje na nasilje u porodici kao preovlađujući oblik viktimizacije zbog koga su se žrtve i članovi njihovih porodica obraćali Službi. Pored toga, Službi su se obraćale i žene žrtve nasilja u porodici koje su u zatvoru zbog ubistva nasilnika, ali i žrtve drugih kriminalnih ponašanja, odnosno osobe kojima je bila potrebna pomoć u vezi drugih problema koje su one prepoznale kao viktimizaciju, pa samim tim i kao oblast delovanja Službe.

Službi su se za pomoć obraćale pretežno žene, ali je i procenat javljanja muškaraca znatan, uključujući i muškarce žrtve nasilja u porodici. Analizirani podaci ukazuju na visok procenat žrtava iz drugih gradova, van Beograda. Uprkos činjenici da je područje delovanja Službe VDS info i podrška žrtvama prvenstveno Beograd, u ovom periodu je primetan veći broj poziva iz unutrašnjosti nego raniјe. Ovo navodi na zaključak o potrebi izrade baze podataka o službama za žrtve na nivou zemlje, kao i o potrebi za osnivanjem sličnih službi i u drugim gradovima u Srbiji, na čemu će Viktimološko društvo raditi u narednom periodu.

Analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama ukazuje na to da su se žrtve prejavljana Službi često obraćale drugim državnim institucijama i nevladim organizacijama za pomoć. Takođe, jedan deo žrtava je na institucije i nevladine organizacije upućen od strane Službe VDS info i podrška žrtvama. Najzad, centri za socijalni rad su relativno često upućivali žrtve na Službu dok policija to u posmatranom periodu nije činila uopšte.

U pojedinačnim slučajevima žrtve su bile zadovoljne onim što su dobile od državnih organa, ali je ipak veći broj onih koji su ukazali na sekundarnu viktimizaciju usled neadekvatnog reagovanja, pre svega policije i centara za socijalni rad. U tom smislu, podaci ove analize potvrđuju podatke prethodnih istraživanja, i to, kako onih koji su, takođe, bili zasnovani na podacima sličnih službi⁶, tako i onih koji su vršeni intervjuiima sa žrtvama, stručnjacima i analizom krivičnih predmeta.⁷

Na osnovu rezultata analize može se zaključiti da je, pored podrške u vezi sa primarnom, veoma značajno i pružanje pomoći i podrške u vezi sa sekundarnom viktimizacijom. Upravo stoga, važan

⁶ Nikolić-Ristanović, V. i Milivojević, S. (2000) „Viktimizacija žena nasiljem u porodici: uticaj socijalnih faktora vezanih za društvene promene i životnu dob“, *Temida*, 3, str. 26.

⁷ Ćopić, S. (2002) „Nasilje u porodici i društvena reakcija“ u Nikolić-Ristanović, V. ur. *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 96, 97 i 101, i Konstantinović-Vilić, S. i Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 166-167.

segment delovanja u pravcu smanjenja sekundarne viktimizacije jeste i neposredna pomoć žrtvama u ostvarivanju kontakata sa institucijama, kao i razvoj službi za žrtve-svedoke. Ovo prvo je već sastavni deo delovanja Službe VDS info i podrška žrtvama i manifestuje se u zalaganju za zaštitu prava žrtava kako na pojedinačnom tako i na opštem nivou. Ovaj aspekt podrške obuhvata davanje informacija, kao i pomoć u ostvarivanju kontakta sa institucijama i konkretnih prava. Drugi aspekt sprečavanja sekundarne viktimizacije, odnosno razvoj Službe za žrtve-svedoke deo je plana razvoja Službe VDS info i podrška žrtvama u narednoj godini. Uz to, značajno je raditi i na edukaciji policije i radnika centara za socijalni rad u smislu njihovog obučavanja za adekvatan odnos prema žrtvama kriminaliteta uopšte, i, posebno, prema naročito osetljivim kategorijama žrtava, poput žrtava nasilja u porodici i seksualnih delikata. Najzad, od značaja je i slična edukacija osoblja koje radi u zatvoru, s obzirom da je poznato da značajan broj žena u zatvoru čine žrtve nasilja. S tim u vezi, bilo bi dobro uraditi i evaluaciju dosadašnjih edukacija. Ovo posebno, s obzirom na činjenicu da, uprkos većem broju treninga organizovanih poslednjih godina, posebno treninga policijaca i socijalnih radnika, istraživanja pokazuju da žrtve i dalje nisu zadovoljne načinom regovanja policije i radom centara za socijalni rad.

Na žalost, podaci kojima raspolaze Služba daju sasvim sporadična saznanja o iskustvima žrtava na sudu i sa javnim tužilaštvom, kao i vezano za način

na koji su bile tretirane od strane nevladinih organizacija. S tim u vezi, jedna od preporuka za budućnost mogla bi da se odnosi na ulaganje napora da se u evidenciju Službe VDS info i podrška žrtvama, pa samim tim i u buduće analize njenih podataka, uključe i podaci o tim iskustvima žrtava.

Vesna Nikolić-Ristanović, Ph.D.

Marina Kovačević

Sanja Ćopić, M.A.

**Victimization and experience of crime
victims with state institutions –
the analysis of VDS info and victim
support service's data**

This paper aims to identify the types and characteristics of primary and secondary victimization faced by the victims who turned to the VDS info and victim support service for assistance, with particular emphasis on their experience with governmental institutions as well as the assistance and support they received from the Service. In 2005, VDS info and victim support service received totally 452 calls from 94 persons, namely from 76 women and 18 men. In this paper, the data of VDS info and victim support service for the period from 1st July until 31st December 2005 are analyzed. This particular period has been chosen since it was the first period for which data were registered and processed by using a specially constructed questionnaire and specific methodology of data entry and processing.

MR SAŠA MIJALKOVIĆ*

Mogućnosti obezbeđenja dokaza o organizovanju seksualne eksploatacije

Obezbeđenje dokaza koji nedvosmisleno ukazuju na organizovanje seksualne eksploatacije, odnosno na pojedince kao organizatore seksualne eksploatacije, često je veoma otežano zbog opreznosti, tajnosti i organizovanosti aktivnih aktera eksploatacije, kao i njihove sprege sa pripadnicima subjekata bezbednosti koji "sabotiraju" funkciju formalne socijalne kontrole onemogućujući prikupljanje dokaza i dovodeći u pitanje njihovu valjanost, vrednost i regularnost u pribavljanju. Zbog toga se obezbeđenju dokaza mora pristupiti krajnje profesionalno i odgovorno, uz uvažavanje određenih dostignuća domaće i inostrane bezbednosno-kriminalističke teorije i prakse.

Pored tradicionalnih kriminalističkih metoda i radnji dokazivanja, u radu se obraduju savremene tendencije primene tzv. specijalnih istražnih mera i tehnika. Ukazuje se i na specifičnost materijalnih tragova i predmeta koji dokazuju izvršenje krivičnog dela ili krivicu izvršioca, njihovom fiksiranju, tumačenju i značaju. Najzad, ukazuje se i na značaj pridobijanja lica za saradnju u obezbeđenju dokaza o njihovoj seksualnoj eksploataciji.

Ključne reči: seksualna eksploatacija, prostitucija, pornografija, seks turizam, trgovina ljudima, dokazi, kriminalističke metode prikupljanja dokaza.

Uvod

Aktuelne tendencije organizovanog kriminalnog delovanja usmerene su, između ostalog, i ka protivpravnom sticanju imovinske koristi kroz razne vidove eksploatacije¹ siromašnih slojeva stanovništva. Reč je o korišćenju i zloupotrebi tuđe nevolje, siromaštva,

* Autor je saradnik u nastavi na predmetu Osnovi bezbednosti, na Policijskoj akademiji u Beogradu. E-mail: mijalkovics@yahoo.com.

1 U društvenim naukama pod eksploatacijom se podrazumeva iskorišćavanje čoveka nad čovekom, tj. stanje u kojem jedan čovek ili deo društva za njega rade i on na račun tudeg rada stiče dohodak i sve veće bogatstvo. Grupa autora (1994) *Ekonomski i poslovni leksikon*, Beograd: Savremena administracija, str. 280-281.

gladi, podaničkog, ropskog i sličnog statusa u koji se lica dovode na prevaran ili drugi nezakonit način.

U širokom spektru modela eksploatacije dominiraju oblici tzv. "seks industrije", odnosno organizovana prostitucija, organizovanje pornografskih predstava, izrada i distribucija pornografskog materijala i slične aktivnosti, što se neretko dovodi u vezu sa trgovinom ljudima i krijumčarenjem migranata. Seksualna eksploatacija ljudi predstavlja masovnu eksploataciju njihovog tela, odnosno polnog i seksualnog identiteta i integriteta radi zadovoljenja nagonskih i patoloških potreba i seksualnih proheva neodređenog broja lica, pri čemu se ostvaruje izvesna protivpravna korist.²

Seksualno eksploatisana lica mogu biti oba pola, različitog uzrasnog doba. Najčešće je reč o odraslim licima ženskog pola, uz kontinuirano povećanje obima ženske dece i maloletnika. Njihova eksploatacija može biti dvojaka: *dobrovoljna*, pri čemu se eksploatisana lica "specijalizuju i profesionalizuju" za pružanje seksualnih usluga ili im je to dodatni izvor prihoda, ili *prinudna*, što je najčešće povezano sa trgovinom ljudima.

Velika tražnja seksualnih usluga uslovila je još veću ponudu, ali i podelu "poslova" među kriminalnim organizacijama, specijalizaciju i tendenciju stvaranja monopolskog položaja na "tržištu seksa" kojeg sve više odlikuju marketing, rad agencija, pravila poslovanja i ostali epiteti modernog privrednog menadžmenta. Mogućnosti za zaradu su velike jer organizovana prostitucija, pornografija, "seks turizam" i trgovina ljudima imaju značajno mesto i ulogu na savremenom "ilegalnom tržištu dobara i usluga".³

2 Mijalković, S. (2005) *Trgovina ljudima*, Beograd: BeoSing, str. 209.

3 Ilegalno tržište u širem smislu ("crno, sivo tržište ili ekonomija") predstavlja tržište dobara i usluga na kojem se kršenjem pozitivnih zakonskih propisa obavljaju kupoprodajne transakcije robe i usluga čiji je promet inače dozvoljen u okviru zakonom predviđenih procedura (alkohol, nafta, cigarete i sl.). Ilegalno tržište u užem smislu je tržište robe i usluga čiji je promet strogo zabranjen ili ograničen zakonskim propisima i kontrolisan od strane državnih institucija (trgovina seksualnim uslugama, ljudima, oružjem, narkoticima i sl.). Detaljnije u: Nikolić-Ristanović, V. (2003) "Ilegalna tržišta, trgovina ljudima i transnacionalni organizovani kriminalitet", *Temida*, 4, str. 4–5.

S obzirom na ozbiljnost zločina, stepen organizovanosti, tajnost i opreznost u organizovanju seksualne eksploracije, prikupljanje dokaza koji nedvosmisleno ukazuju na izvršeno krivično delo, odnosno konkretna lica kao njegove izvršioce često je veoma otežano. U tom domenu, i najjače službe bezbednosti u svetu imaju ozbiljne probleme.

S druge strane, veliki protivpravni profit stečen ovim "krimi biznisom" omogućuje angažovanje "skupih" i iskusnih advokata koji često dovode u pitanje valjanost i vrednost prikupljenih dokaza, ukazujući na neregularnost policije i organa istrage u njihovom pribavljanju. Najzad, svi dokazi podležu tzv. slobodnoj sudskoj oceni dokaza koja nigde u svetu nije "imuna na korupciju".

S toga se obezbeđenje dokaza o organizovanju seksualne eksploracije nipošto ne sme prepuštati "slučaju i stihiji rutinskog kriminalističkog postupanja". Zato je neophodno utvrditi mogućnost primene određenih kriminalističkih metoda s ciljem obezbeđenja dokaza, kao i ukazati na specifičnosti, značaj i mogućnosti fiksiranja, tumačenja i korišćenja određenih predmeta i tragova kao dokaza u krivičnom postupku.

1. Oblici organizovane seksualne eksploracije

Savremenu seks industriju karakterišu dve tendencije: stalno uvećanje obima, i povezivanje s drugim oblicima kriminala: ilegalni profit stečen seksualnom eksploracijom je basnoslovan, a njegovo sticanje ne predstavlja veliki rizik za organizatore. To dodatno ohrabruje i motiviše kriminalne grupe da prošire svoje „poslovanje“; drugo, seks industrija se, kao grana kriminalne ekonomije, nužno povezuje s drugim sektorima organizovanog i ostalih vidova kriminala. Najopasnija je veza sa trgovinom ljudima i terorizmom, kroz njegovo finansiranje.

Prostitucija je svakako najzastupljeniji oblik seksualne eksploracije. Podrazumeva seksualni odnos kojeg karakterišu plaćanje, ekstreman promiskuitet i emocionalna ravnodušnost prema partneru i seksualnom činu.⁴ Može biti ženska, muška i dečja; heteroseksualna ili homoseksualna, neorganizovana⁵ ili organizovana.

4 Jeftović, M.; Milašinović, S. (2002) *Samougrožavanje društva – socijalno-patološke devijacije*, Beograd: Sinex, str. 143.

5 Neorganizovanu prostituciju karakteriše individualno pružanje seksualnih usluga, bez posrednika koji organizuje, planira i određuje uslove njihovog pružanja. Reč je o prekršaju protiv javnog reda i mira. Vidi član 14 Zakona o javnom redu i miru, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 51/1992.

Organizovana prostitucija ima obeležja institucionalizovane delatnosti različitih nivoa organizovanosti i podrazumeva posrednika između prostitutke i klijenta. To je ona prostitucija koju vodi *makro* (organizovana ulična prostitucija), odnosno različite *madam* po bordelima (institucionalizovana prostitucija) i moderna *trgovina robljem*, tj. devojkama i ženama radi prostitucije, na nacionalnom ili na internacionalnom nivou.⁶ Javne kuće ili bordeli često su deo neke kriminalne organizacije. Pored toga, "agencije za poslovnu pratnju" su leglo organizovane prostitucije. S tim u vezi, primetna je prava ekspanzija agencija za pružanje raznih erotiskih i drugih usluga: poslovna pratnja, zajednički izleti, ekskurzije, sklapanje poznanstava, pri čemu posrednici ubiraju velike prihode. U praksi našeg sistema bezbednosti takve pojave se kvalificuju kao *Posredovanje u vršenju prostitucije*.⁷

Pornografija je opisivanje ili prikazivanje nastalih scena u vezi sa čovekovom polnom aktivnošću.⁸ To su knjige, brošure, slike, crteži, filmovi i drugi perverzni, bestidni i bludni sadržaji, kao i erotiske slike koje prate priču, audio-vizuelni zapisi.⁹ Dakle, pornografija je vid seksualne eksploracije čije se seksualne aktivnosti beleže u audio-vizuelnoj formi, odnosno neposredno prikazuju kroz tzv. "predstave".

Pravljenje pornografskih audio-vizuelnih zapisa (tonsko, fotografsko ili filmsko snimanje) povezano je sa tzv. piraterijom i kompjuterskim kriminalom, a predstavlja i propagandni materijal kojim se reklamiraju objekti u kojima se mogu "kupiti" usluge prikazane u zapisima, što dodatno podstiče seksualnu eksploraciju. Predstave sa pornografskim sadržajima najčešće se sastoje od plesnih tačaka u kojima učestvuju obnažena ili gola lica, ili od simuliranja ili stvarnog seksualnog opštenja izvođača predstave. Prihodi se ostvaruju stimulisanjem publice na preterano konzumiranje pića ili na konzumiranje veoma skupog pića, odnosno na seksualni odnos sa izvođačima predstave ili drugim licima

6 Kovčo, I. (1998) "Organizirani kriminalitet: pedofilija i prostitucija", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 5, br. 2, Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, str. 662, 664.

7 Ovo krivično delo sastoji se u navodenju ili podsticanju drugog na prostituciju ili u učestvovanju u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili u propagiranju ili reklamiranju prostitucije putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava. Teži oblik postoji ukoliko je delo izvršeno prema maloletnom licu. Član 184 Krivičnog zakonika Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005.

8 Krstić, D. (1996) *Psihološki rečnik*, Beograd: Savremena administracija, str. 484.

9 Bošković, M. (1999) *Kriminološki leksikon*, Novi Sad: Matica srpska, str. 258.

koja se nalaze u posebnim, za to namenjenim i opremljenim prostorijama.

U poslednje vreme je primetna ekspanzija dečje pornografije,¹⁰ čemu u dobroj meri doprinosi internet. Naše krivično zakonodavstvo posebnim krivičnim delom sankcionиše svakog ko iskoristi dete za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, odnosno ko prodaje, prikazuje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način čini dostupnim slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine, nastale izvršenjem prethodno navedenih radnji.¹¹

Seks turizam (*sex tourism*) je pseudoturističko putovanje, najčešće u inostranstvo, s ciljem aktivnog učešća u seksualnoj eksploraciji drugih lica kroz prostituciju ili pornografiju. Najčešće se putuje u zemlje trećeg sveta gde je seksualna eksploracija razvijena zbog ekspanzije siromaštva, organizovanog kriminala, oslobođenosti moralnih stega i normi kojih se turisti u svojoj zemlji najčešće pridržavaju, anonimnosti turista u zemlji obilaska, znatno nižih cena seksualnih usluga u odnosu na zemlju porekla seks-turista i razvijenosti dečje prostitucije, što umanjuje opasnost od polnih zaraza i bolesti.

Najzad, veza seks industrije sa trgovinom ljudima je očigledna:¹² seksualna eksploracija žrtava

10 Dečja pornografija je bilo kakvo predstavljanje, bilo kojim sredstvom, deteta u stvarnim ili simuliranim eksplisitim seksualnim aktivnostima ili bilo kakvo predstavljanje seksualnih delova tela (primarnih i seksualnih organa deteta), prvenstveno u seksualne svrhe. To je oblik eksploracije dece koji obuhvata seksualno iskorišćavanje deteta kroz proizvodnju, distribuciju, širenje, uvoz, izvoz, nudeњe na prodaju dečje pornografije ili posredovanje u navedenim aktivnostima. Čl. 2 i 3 Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 7/2002.

11 Krivično delo iz člana 185, st. 2 i 3 Krivičnog zakonika, Prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju.

12 Krivično delo Trgovine ljudima (član 388 KZ RS) čini onaj (1) ko silom ili pretnjom, dovodenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotreboru ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, rburuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploracije njegovog rada, prouđnog rada, vršenja krivičnih dela, *prostitucije ili druge vrste seksualne eksploracije*, prosaćenja, *upotrebe u pornografske svrhe*, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima; (2) za delo iz stava 1. učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebljio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja; (3) teži oblik postojiće ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu; (4) drugi teži oblik ogleda se u nastupanju teške telesne povrede nekog lica usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana; (5) najteži oblik dela postojiće u slučaju da je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica; (6) poseban oblik trgovine ljudima postojiće u slučaju bavljenja vršenjem krivičnog dela iz st. 1. do 3. ovog člana ili ukoliko je delo izvršeno od strane organizovane grupe.

trgovine ljudima najčešće se odvija kroz organizovanu prostituciju ili pornografiju, a navedeni tipovi "prostitutki" ili "scriptizeta" često su aktuelne ili potencijalne žrtve trgovine ljudima. Reč je o tzv. klasičnim prostitutkama, hotelskim prostitutkama, kongresnim ili sajamskim prostitutkama, devojkama za poslovnu pratnju, kol-gerlama, barskim scriptizetama, tzv. "erotским" umetnicama i maserkama i drugim.

Seksualna eksploracija žrtava trgovine ljudima godišnje donosi protivpravni prihod od oko sedam milijardi dolara u Evropi¹³, odnosno šezdeset milijardi evra u svetu.¹⁴ To je za 400 % više nego pre deset godina, te u nominalnom smislu predstavlja izjednačenje sa profitom od narkokriminala. Ruski organizovani kriminal kroz seksualnu eksploraciju žena i dece kojima je trgovano ostvari godišnji profit od najmanje šest milijardi dolara.¹⁵ S druge strane, troškovi kriminalnih grupa su minimalni: 10 % profita izdvaja se za izdržavanje žrtava seksualne eksploracije, dok se sa 20 % sredstava podmićuje policija.¹⁶

Na kraju ovog dela rada neophodno je istaći osnovnu razliku između prostitucije i trgovine ljudima. Za svoju seksualnu eksploraciju žrtve trgovine nisu uopšte ili nisu adekvatno plaćene, i ne mogu svojom voljom s time da prestanu. Odavanje prostituciji je u mnogim zemljama pravno dozvoljeno ili se sankcionиše kao prekršaj, a trgovina ljudima je u najvećem broju zemalja zabranjena i inkriminisana kao krivično delo. Prostitucija je širi pojam i može se odvijati nezavisno od bilo kakve trgovine ljudima. Kada je reč o eksplorisanju žrtava trgovine, prostitucija je uža kategorija i predstavlja samo jedan od oblika seksualne eksploracije žrtava.¹⁷

2. Kriminalističke metode pogodne za obezbeđivanje dokaza o krivici organizatora seksualne eksploracije

Za pripadnike kriminalističkih službi rasvetljavanje i dokazivanje organizovane seksualne

13 Danailov, V. (2001) *Trgovija so luge – kriminalen biznis so robovladetski lik* (slučaj Makedonija), Skopje: IOM, str. 2.

14 Leclair, G.: *Europol/X Congrès des Nations Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants*, Vienne, april 2000. Navedeno prema: Dusch, S. (2002) *Le trafic d'êtres humains*, Paris: Presses Universitaires de France, p. 109.

15 Zalisko, W. (2000) *Russian organized crime: The foundation for trafficking*, Police, Redondo Beach: Bobit Publishing Company, p. 19.

16 Bačanović, O. (2002) "Žrtvi na trgovija so luge", *Godišnik na Fakultet na bezbednost*, Skopje, str. 157.

17 O razlici između trgovine ljudima i prostitucije, pornografije i seks turizma detaljnije, u: Mijalković, S. (2005) "Pojmovno razgraničenje trgovine ljudima i drugih sličnih pojava i terminoloških konceptata", *Bezbednost*, 1, str. 51–66.

eksploatacije nije ni malo lak zadatak. Rasvetljavanje krivičnih dela podrazumeva i zahteva primenu određenih operativno-taktičkih mera i kriminalističko-istražnih radnji. Tako organi unutrašnjih poslova u Republici Srbiji na osnovu zakonskih ovlašćenja¹⁸, mogu da traže potrebna obaveštenja od građana; da izvrše potreban pregled prevoznih sredstava, putnika i prtljaga; da za neophodno potrebno vreme ograniče kretanje na određenom prostoru; da preduzmu potrebne mere u vezi sa utvrđivanjem istovetnosti lica i predmeta; da raspišu potragu za licima i stvarima za kojima se traga; da u prisustvu odgovornog lica pregledaju određene objekte i prostorije državnih organa, preduzeća, radnji i drugih pravnih lica, ostvare uvid u njihovu dokumentaciju i da je po potrebi oduzmu, kao i da preduzmu druge potrebne mere i radnje (čl. 225 ZKP, čl. 255 st. 2 novog ZKP).

Ovlašćena službena lica organa unutrašnjih poslova mogu lišiti slobode lice ukoliko su za to ispunjeni određeni zakonski uslovi (čl. 227 i 142 ZKP; vidi čl. 262 novog ZKP). Takođe, lice može biti i zadržano radi prikupljanja obaveštenja ili saslušavanja najduže 48 sati od časa lišenja slobode, odnosno odazivanja na poziv (čl. 229 ZKP; čl. 264 novog ZKP). Saslušanje osumnjičenog se smatra procesnom radnjom dokazivanja, pod uslovom da osumnjičeni pristane na saslušanje, da saslušanju prisustvuje advokat i da je osumnjičenom predočeno da sve što izjavi tom prilikom može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega (čl. 226 st. 9 u vezi čl. 89 ZKP; slično se predviđa čl. 260 novog ZKP).

Lica zatećena na mestu izvršenja krivičnog dela mogu se uputiti istražnom sudiji ili zadržati na mestu izvršenja do njegovog dolaska, a najduže 6 sati, ukoliko bi mogla da daju podatke važne za krivični postupak i ako je verovatno da se njihovo saslušanje kasnije ne bi moglo izvršiti ili bi bilo skopčano sa znatnim odugovlačenjem ili drugim poteškoćama (čl. 231 st. 1 ZKP; čl. 267 novog ZKP).

Kad je to neophodno radi utvrđivanja istovetnosti ili u drugim slučajevima od interesa za uspešno vođenje postupka, organi unutrašnjih poslova mogu, uz prethodno odobrenje istražnog sudske, fotografisati osumnjičenog, uzeti otiske njegovih prstiju, javno objaviti fotografiju osumnjičenog

i preduzeti druge radnje potrebne za utvrđivanje identiteta (čl. 231 st. 2 ZKP, odnosno uz prethodno odobrenje javnog tužioca po čl. 255 st. 5 novog ZKP, s tim što se fotografija lica može javno objaviti isključivo uz pismeno i obrazloženo rešenje istražnog sudske).

Istražni sudske, na pismeni i obrazloženi predlog javnog tužioca, može narediti nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica¹⁹ za koja postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila određena krivična dela, između ostalih i ona sa elementima organizovanog kriminala (čl. 232 st. 1 t. 3 ZKP). Novi ZKP ovu meru smatra posebnom dokaznom radnjom koja se koristi još i za lociranje lica u prostoru i praćenje pomoći elektronskih uređaja (čl. 146 st. 1 t. 3).

Organii unutrašnjih poslova mogu i pre pokretanja istrage privremeno oduzeti predmete ukoliko postoji opasnost od odlaganja (čl. 238 st. 1 i čl. 82 ZKP) i pretresti stan i lica pod uslovima predviđenim Zakonom (čl. 238 st. 1 i čl. 81 ZKP). Isto je predviđeno i novim ZKP (čl. 255 st. 8 u vezi čl. 82 i 81). Osim toga, organi unutrašnjih poslova mogu u određenim slučajevima sami obaviti uvidaj i odrediti veštačenja koja ne trpe odlaganje, osim obdukcije i eshumacije leša, ukoliko istražni sudske nije u mogućnosti da odmah izade na lice mesta (čl. 238 st. 3 ZKP; uporedi sa čl. 255. st. 10 novog ZKP). S tim u vezi, može se izvršiti ili odrediti telesni pregled, uzimanje uzoraka krvi i preduzimanje drugih medicinskih radnji koje su po pravilima medicinske nauke neophodne za utvrđivanje činjenica važnih za postupak (čl. 131 ZKP).

Novim ZKP (čl. 145) predviđa se nova dokazna radnja uvida u fotografije ili zvučne, odnosno zvučne i video snimke sprovedenih dokaznih radnji u skladu sa ZKP, na kojoj se može zasnivati odluka sudske. Fotografije ili zvučni, odnosno zvučni i video snimci koji se ne odnose na sprovedene dokazne radnje, mogu se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, ako je utvrđena njihova autentičnost i isključena mogućnost fotomontaže ili videomontaže i drugih oblika falsifikovanja fotografija i snimaka i ako su fotografija, odnosno snimak napravljeni uz prečutnu ili izričitu saglasnost osumnjičenog, odnosno okrivljenog kada se on ili njegov glas,

¹⁸ Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni list SRJ*, br. 70/2001 sa kasnijim izmenama i dopunama (u daljem tekstu ZKP). U vreme pisanja ovog rada Narodna skupština je usvojila novi Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, br. 46/2006, u daljem tekstu novi ZKP). S obzirom na to da će se novi ZKP primenjivati tek od 1. juna 2007. godine, prikazana su relevantna pozitivna i buduća zakonska rešenja, značajna s aspekta ovog rada.

¹⁹ Reč je o tajnoj kontroli (prisluškivanju i tzv. fonodokumentovanju) komunikacija osumnjičenog sa drugim licima putem fiksne i mobilne telefonije, personalnog računara (E-MAIL), telefaksa i drugih tehničkih sredstava (npr. pejdžera), odnosno o svim vidovima tajnog snimanja optičkim sredstvima, tj. fotografskim aparatima, video kamerama, magnetoskopima i sličnim sredstvima (tzv. foto i TV dokumentovanje). Detaljnije, u: Milošević, M.; Bošković, A. (2003) *Priručnik za krivično procesno pravo*, Beograd: Policijska akademija, str. 116.

nalaze na fotografiji, odnosno snimku ili trećeg lica koje se prečutno ili izričito saglasilo sa pravljenjem fotografije ili zvučnog, odnosno zvučnog i video snimka.

Pored pomenutih *dokaznih radnji* (pretresanje prostorija i lica, privremeno oduzimanje predmeta, uviđaj, veštačenje, telesni pregled i uzimanje uzorka krvi), državni organi ovlašćeni su da u rasvetljavanju i dokazivanju krivičnog dela iz oblasti organizovanog kriminala koriste i tzv. *specijalne istražne mere i tehnikе*. Reč je o svedoku saradniku, kontroli poslovanja i poslovne dokumentacije određenih lica, simulovanim poslovnim uslugama, sklapanju simulovanih pravnih poslova, angažovanju prikrivenih islednika, kontrolisanim isporukama i privremenom oduzimanju predmeta i imovinske koristi poteklih iz krivičnog dela.²⁰ Pored već pomenute dokazne radnje iz čl. 146 – tajni zvučni i optički nadzor osumnjičenog, i novim ZKP predviđa se primena sličnih mera: pružanje simulovanih poslovnih usluga i simulovanih pravnih poslova (čl. 148), angažovanje prikrivenog islednika (čl. 151), kontrolisana isporuka (čl. 154), automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih podataka (čl. 155) i saslušanje svedoka saradnika (čl. 156), čija se suština, s aspekta ovog rada, bitno ne razlikuje od aktuelnih rešenja.

Javni tužilac je ovlašćen da do završetka glavnog pretresa predloži sudu da se kao svedok sasluša pripadnik kriminalne organizacije (*svedok saradnik*) protiv koga je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak za delo organizovanog kriminala, pod uslovom da dâ iskaz o svemu što mu je poznato i ništa ne prečuti, da postoje olakšavajuće okolnosti na osnovu kojih se prema krivičnom zakonu može oslobođiti od kazne ili mu se kazna može ublažiti i ako je značaj njegovog iskaza za otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje drugih krivičnih dela kriminalne organizacije pretežniji od štetnih posledica krivičnog dela koje je učinio. Međutim, svedok saradnik ne može biti lice za koje postoji osnovana sumnja da je organizator kriminalne grupe (čl. 504d–504j ZKP).

Javni tužilac takođe može zahtevati i da nadležni državni organ, bankarska ili druga finansijska organizacija obavi *kontrolu poslovanja određenih lica* i da mu dostavi dokumentaciju i

podatke koji mogu poslužiti kao dokazi o krivičnom delu ili imovini pribavljenoj krivičnim delom, kao i obaveštenja o sumnjivim novčanim transakcijama u smislu Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom. Pod istim uslovima, državni tužilac može naložiti da nadležni državni organ ili organizacija privremeno obustavi isplatu, odnosno izdavanje sumnjivog novca, vrednosnih papira ili predmeta (čl. 504k ZKP).

Organii unutrašnjih poslova ovlašćeni su da, u slučajevima kada se krivično delo organizovanog kriminala na drugi način ne bi moglo otkriti, dokazati ili sprečiti, ili bi to bilo povezano sa znatnim poteškoćama, pružaju *simulovane poslovne usluge* (npr., fingirano podmićivanje), *sklapaju simulovane pravne poslove* (npr., fiktivna kupovina seksualnih usluga ili žrtava trgovine ljudima) i *angažuju prikrivene islednike* (tzv., infiltracija u kriminalnu grupu koja organizuje seksualnu eksploraciju, bez mogućnosti podsticanja ili izvršenja krivičnih dela) o čemu se sačinjava dokumentacija tekstualnog, video, audio ili elektronskog zapisa koja se sa ostalim dokazima predaje javnom tužiocu (čl. 504lj–504nj).

Policija je ovlašćena i da sprovodi tzv. *kontrolisane isporuke* kojima se dozvoljava da nelegalne ili sumnjive pošiljke (što podrazumeva i žrtve trgovine ljudima) izađu, pređu ili uđu na teritoriju jedne ili više država, uz znanje i pod nadzorom njihovih nadležnih organa, u cilju sprovođenja istrage i identifikovanja lica umešanih u izvršenje krivičnog dela. Ova mera se, kao i mere elektronskog praćenja, drugih oblika nadzora i tajnih operacija, i drugih specijalnih istražnih tehnika sprovodi na osnovu čl. 18, 19 i 20 Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala²¹, uz saglasnost zainteresovanih država i na osnovu principa reciprociteta. Ovu meru, ne odobrava sud, već javni tužilac, za svaku isporuku posebno (čl. 504o ZKP).

Ako postoje osnovi sumnje ili osnovana sumnja da je izvršeno krivično delo organizovanog kriminala, sud može odrediti *privremeno oduzimanje predmeta i imovinske koristi poteklih iz krivičnog dela* i van uslova predviđenih u pomenutim odredbama čl. 82–88. i čl. 513–520 ZKP. Reč je o predmetima velike vrednosti (zgrade, mašine, fabrike) i imovinske koristi u velikim iznosima. Mera privremenog oduzimanja predmeta i imovinske koristi može trajati najduže do okončanja krivičnog postupka pred prvostepenim sudom. Osim toga, ako je ova mera određena u pretkrivičnom postupku, mora se ukinuti ukoliko krivični postupak za krivično delo organizovanog

20 Čl. 504d–504h: Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala, *Zakonik o krivičnom postupku* (Ova Glava je u Zakonik naknadno ubaćena Zakonom o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, *Službeni list SRJ*, broj 68/2002. O načinu primene ovih metoda detaljnije, u: Škulić, M. (2003) *Organizovani kriminalitet: pojam i krivičnoprocесни aspekti*, Beograd: Dosije, str. 248–418.

21 *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001.

kriminala ne bude pokrenut u roku od tri meseca od dana donošenja rešenja kojim je mera određena.

Najzad, novim ZKP predviđa se jedna nova dokazna radnja. Reč je o automatskom računarskom pretraživanju ličnih i drugih sa njima povezanih podataka i njihovo elektronskoj obradi koja se može preduzeti ako postoje osnovi sumnje da je, između ostalog, učinjeno krivično delo organizovanog kriminala, krivično delo protiv polne slobode ili druga teška krivična dela pod čim se podrazumeva i trgovina ljudima i trgovina decom radi usvojenja (čl. 155 st. 1 t. 3–5). Posebna dokazna radnja se sastoji u automatskom pretraživanju već pohranjenih ličnih i drugih, sa njima neposredno povezanih, podataka i njihovom automatskom poređenju sa podacima koji se odnose na navedena krivična dela i lice koje se osnovano može dovesti u vezu sa tim krivičnim delom, da bi se na takav način kao mogući osumnjičeni isključila lica u pogledu kojih ne postoji verovatnoća da su povezana sa krivičnim delom, a izdvojila ona lica u odnosu na koja se prikupe podaci iz kojih proizlaze osnovi sumnje.

3. Tendencije primene specijalnih istražnih metoda u obezbedenju dokaza o seksualnoj eksploraciji

Načelno, istrage koje se sprovode u cilju spašavanja žrtava, hapšenja i krivičnog gonjenja organizatora seksualne eksploracije, prvenstveno trgovaca ljudima, konfiskacije imovine stečene nezakonitim putem i pribavljanja dokaza, mogu se podeliti na:

– *proaktivne istrage*, zasnovane na operativnim, obaveštajnim podacima uz praćenje makroa, trgovaca ljudima i žrtava seksualne eksploracije pomoću tehničkih sredstava i ljudstva, kao i primene tajnih metoda i standardnih istražnih tehnika s ciljem pribavljanja dokaza bez angažovanja (saradnje i svedočenja) otkrivenih žrtava;

– *reaktivne istrage*, inicirane obaveštajnim podacima – izjavama ili dokazima dobijenim od žrtava ili trećih lica (najčešće informanata ili informatora), i

– *istrage koje imaju za cilj ometanje ili prekid aktivnosti izvršilaca krivičnih dela*, preduzete u slučajevima kada stepen rizika po bezbednost žrtava zahteva momentalnu intervenciju koja isključuje mogućnost proaktivne istrage, kada proaktivna opcija nije pogodna iz operativnih ili normativnih razloga ili kada se izvršiocima krivičnih dela na drugi način ne može onemogućiti da rade u dotadašnjem obimu i na dotadašnjim lokacijama.²²

²² Borba protiv trgovine ljudskim bićima, Regionalni praktični priručnik za borbu protiv trgovine ljudima namenjen kriminalističkim službama, Razvojni program Ujedinjenih nacija & Vlada Rumunije, 2003, str. 24–33. O tzv. metodama "Ahilove pete" i "Al Kapone" teoriji detaljnije na str. 26–32.

Proaktivne istrage najčešće kreću od tzv. "Ahilove pete" organizatora seksualne eksploracije, a to je upravo "reklama" kojom se pojavljuju na tržištu. Kriminalistički radnik mora da prikupi obaveštajne informacije o lokaciji kriminalne grupe i žrtava, što nije nemoguće imajući u vidu da to mogu da urade klijenti žrtava. Na taj način "reklame ukazuju na lokaciju dokaza".

Ukoliko postoje obaveštajne informacije o pripadnicima kriminalne grupe, a ne i o njihovoj "reklami", primeniće se tzv. "Al Kapone" teorija: prvo, tragaj za novcem, prati ga i pronaći ćeš makroa ili trgovca ljudima; drugo, ukoliko nije moguće dokazati krivična dela Posredovanja u vršenju prostitucije i Trgovine ljudima, paralelnim vođenjem finansijskih istraga utvrđice se nezakonite finansijske transakcije investiranja, sticanja, "pranja" i "obrta" novca i možda otkriti neka druga krivična dela koja se izvršiocima mogu staviti na teret. Istraga vezana za finansijske transakcije može ukazati na količinu sredstava koja potiču iz vršenja krivičnih dela i na njihovu lokaciju, ali i na namere izvršilaca krivičnih dela.²³ Dokazna vrednost rezultata finansijskih analiza je dvostruka: prvo, to je dokaz o velikoj finansijskoj dobiti i troškovima koje ne mogu da pokriju legalni izvori prihoda i drugo, to može biti osnov za konfiskaciju imovine stečene izvršenjem krivičnog dela.²⁴ Time izvršiocci krivičnih dela velikog "profita – niskog rizika" koji blage izrečene sankcije smatraju "poslovnim rizikom" bivaju dovedeni u položaj "kratak period proveden u zatvoru – puštanje na slobodu – nema profita – kompletan imovina je konfiskovana", što šalje snažnu i simboličnu poruku kriminalnim grupama, i ima specijalnopreventivne i generalnopreventivne efekte.

²³ Na primer, analizom kreditnih kartica može se doći do podataka o hotelu, restoranu ili drugom objektu u kojem izvršoci krivičnih dela borave ili o kupljenim kartama za usluge transportne agencije koja ukazuje na mesto prelaženja državne granice.

²⁴ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala nalaže državama potpisnicama da, u najvećem mogućem stepenu koji dopušta pravni sistem, usvoje neophodne mere koje će omogućiti konfiskaciju dobiti stečene izvršenjem krivičnih dela iz oblasti organizovanog kriminala (vidi čl. 12, 14 i 30 stav 2 (c) Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001). Slično nalažu i Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (tekst Konvencije prikazan je u: Masnjak, B.; Kaselj, Ž. (1998) *Sprječavanje pranja novca*, *Zakon, Pravilnik, Konvencija*, Zagreb: MUP RH, str. 71–101), već pomenuti Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostitutuciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta (čl. 7) i niz drugih međunarodnih dokumenata. Osnovni krivični zakon (nekada Krivični zakon SFRJ, odnosno SRJ, *Službeni list SFRJ*, br. 44/1976 sa kasnijim izmenama i dopunama) takođe je predviđao mogućnost oduzimanja imovinske koriste stečene izvršenjem krivičnog dela (čl. 84). Međutim, ta mera se u pravosudnoj praksi gotovo i nije primenjivala.

U reaktivnim istragama situacija je nešto drugačija. Pored metode "Ahilove pete", "Al Kapone" teorije i redovnih istražnih mera i tehnika, najpogodnije je korišćenje operacija prismotre, operacija agresivne prismotre tehničkim uređajima, operacija angažovanja službenih lica za tajne zadatke ili ulogu "lažnih klijenata" i kontrolisane isporuke.²⁵

Operacije prismotre odnose se na prismotru kriminalnih grupa, objekata u kojima se eksploratišu žrtve, odnosno žrtava i klijenata koji ih posećuju radi njihove identifikacije, identifikacije njihovih uloga u krivičnom delu i dokumentovanja u formi kojom stiču dokazni značaj. Sprovode se kroz više faza: prva – statična prismota, u cilju identifikovanja pomenutih elemenata krivičnog dela, čime se identificuju mehanizmi i šabloni u njegovom izvršenju (navike izvršilaca, žrtava i klijenata u dolasku, boravku i odlasku sa mesta krivičnog dela i sl.). To je i osnov za finansijske proračune (broj žrtava, puta broj klijenata, puta cena seksualne usluge, puta broj dana eksploracije jednako je visina protivpravno stečene dobiti) i predstavlja osnov za konfiskaciju imovine; druga – statična i mobilna prismota, usmerena ka identifikovanju kretanja, protivzakonitih aktivnosti i adresa stanovanja pripadnika kriminalnih grupa. U određenim situacijama (npr., lociranje bordela) ova faza prerasta opet u statičnu prismotru; treća – mobilna prismota glavnih osumnjičenih kojom se dolazi do dokaza o kriminalnom delovanju i, između ostalog, da njihovi finansijski izdaci znatno premašuju njihove legalne prihode.

Operacije agresivne prismotre tehničkim uređajima podrazumevaju upotrebu uređaja za prisluskivanje komunikacije, kao što su oprema za tajno snimanje, slušanje razgovora i uređaji za snimanje video kamerom. Time se mogu obezbediti visoko kvalitetni dokazi što, s druge strane, iziskuje angažovanje ljudstva i tehnike u većem obimu. Međutim, treba imati u vidu da su savremeni kriminalci svesni tehničkih mogućnosti kriminalističkih službi, te da su veoma oprezni u korišćenju sredstava komunikacije. Ovim metodama otkrivanju se i namere kriminalnih grupa, što omogućava presecanje njihovih aktivnosti i hvatanje *in flagranti*.

Operacije angažovanja službenih lica za tajne zadatke ili ulogu "lažnih klijenata" ekvivalent je meri simulovanih pravnih poslova i prikrivenog islednika iz našeg zakonodavstva. Podrazumeva angažovanje iskusnih, specijalno obučenih operativaca koji, simulirajući klijenta, žrtvu ili pripadnika kriminalne grupe, nastoje da prikupe dokaze o kriminalnom

udruživanju i delovanju trgovaca ljudima. "Lažni klijent" može biti snabdeven optičkim i akustičkim uređajima kojima će dokumentovati kontakt sa pripadnicima kriminalne grupe, žrtvom ili drugim klijentima, kao i drugo činjenično stanje kojim se dokazuje krivica. Kontakt sa kriminalnom grupom obrazlaže se zadovoljenjem "ličnih proheva" uz izvesnu novčanu naknadu. Između operativca i žrtve ne sme doći do kontakta koji bi predstavljao oblik eksploracije žrtve. S druge strane, operativac može da simulira potencijalnu žrtvu ili pripadnika kriminalne grupe. Status potencijalne žrtve obrazlaže se zainteresovanosti za oglas kojim se nudi zaposlenje u inostranstvu i slično, dok infiltracija u kriminalnu grupu zahteva detaljnije legendiranje prošlosti operativca. Lažnog klijenta mora da podržava najmanje Tim za agresivnu opservaciju i Tim za zaštitu lica na zadatku. Ove metode stvaraju mogućnost primene metoda tzv. kontrolisane isplate i isporuke.

Do tzv. kontrolisane isplate dolazi prilikom kontakta lažnog klijenta i pripadnika kriminalne grupe ili žrtve, a sastoji se u plaćanju usluge ili akontacije za ugovor o angažovanju žrtve u gotovini (obeležene novčanice), čekom ili kreditnom karticom kojima se kasnije može lako ući u trag i utvrditi gde i kome novac odlazi. Nakon isplate, pripadnik kriminalne grupe se hapsi i kod njega se pronalazi novac, odnosno, finansijskom istragom prati se kretanje čeka ili novca sa računa.

O operacijama kontrolisane isporuke, koja najveće efekte ima u suzbijanju trgovine ljudima, već je bilo reči. Valja pomenuti da je u ovim slučajevima neophodna saradnja i izuzetna koordinacija sa službama bezbednosti drugih zemalja jer svaki neuspeh može rezultirati najtežim posledicama po žrtve. Posle presecanja kontrolisane isporuke, operativci mogu nastaviti akciju kroz formu simulovanih pravnih poslova. Poseban oblik kontrolisanih isporuka je tzv., ograničena isporuka koja podrazumeva policijsku intervenciju presecanja lanaca trgovine ljudima na samom izlasku ili ulasku u zemlju.

U istragama koje imaju za cilj ometanje ili prekid aktivnosti izvršilaca krivičnih dela, kriminalistički radnici pronalaze žrtve i osumnjičene, ali često ostaju bez materijalnih dokaza. Pitanje je kakav će biti ishod suđenja zasnovan na svedočenju retramizovanih žrtava koje, iako to čvrsto obećavaju, u velikom broju slučajeva odustanu od svedočenja. Zbog toga odmah nakon sprovedene akcije hapšenja treba pristupiti pretresanju lica i prostorija, oduzimanju predmeta, uviđaju, telesnom pregledu žrtava, osumnjičenih i klijenata, radi obezbeđenja materijalnih dokaza.

25 Borba protiv trgovine ljudskim bićima, str. 159–179.

4. Predmeti i tragovi pogodni za dokazivanje organizovanja seksualne eksploatacije

Najzad, valja se osvrnuti na konkretnе materijalne tragove i predmete koji dokazuju izvršenje krivičnog dela ili krivicu izvрšioca. Reč je o materijalu koji je nastao delovanjem i dokumentovanjem od strane pripadnika kriminalističkih službi, materijalu koji je nastao u procesu izvršenja i posledica je krivičnih dela i dokazima koje su ponudile žrtve.

Iskusni pripadnici policije svakako već poseduju u procesnoj formi zadokumentovane oglase kojima se putem medija nude usluge žrtava ili se iste regrutuju (časopisi, TV, internet), fono zapise telefonskih razgovora sa agencijama koje nude određene usluge eksplorativnih žrtava, video zapise sačinjene u toku sproveđenja mera nadzora, audio i video materijal sačinjen od strane "lažnog klijenta", rezultate finansijskih istraga, iskaze svedoka ili prijava o krivičnih dela i slično.

Od predmeta i tragova koji su nastali izvršenjem krivičnih dela ili koji ukazuju na izvršeno krivično delo mogu se pronaći:

- dokumentacija koja se odnosi na proces regrutovanja lica u mrežu seksualne eksploatacije: oglasi i dokumentacija neophodna za oglašavanje, letci, drugi reklamni materijal, rokovnici i evidencije o kontaktima sa potencijalnim žrtvama, molbe upućivane ambasadama radi izdavanja viza, pisma kojima su se žrtve javljale na oglase, garantna pisma, dokumentacija neophodna za izdavanje pasoša, obrasci za podnošenje zahteva za izdavanje viza, ugovori o radu u inostranstvu, dokumentacija koja ukazuje na kontakte sa raznim sumnjivim agencijama i slično;

- predmeti i tragovi koji se odnose na proces transportovanja (u slučaju trgovine ljudima): geografske i topografske karte sa iscrtanim rutama i mestima za prelaženje državnih granica, karte za prevoz u javnom saobraćaju i karte prtljaga, motorna vozila i plovila kojim je vršen transport sa ispravama o njihovoj registraciji i registarskim oznakama, putne isprave pripadnika kriminalnih grupa i žrtava sa pečatima izlaska iz zemlje i ulaska u stranu zemlju, dokumentacija koja se dobija na ulasku u stranu zemlju (npr. zeleni karton), računi o plaćenim drumarinama, računi iz ugostiteljskih objekata u kojima su tokom putovanja svraćali, računi sa benzinskih pumpi i slično;

- predmeti i tragovi koji se odnose na proces eksploatacije žrtava: ugovori o iznajmljivanju objekata u kojima borave žrtve, novac, čekovne knjižice, kreditne kartice i dokumentacija u vezi

novčanih transakcija, evidencije o uslugama i prihodima stečenim eksploatacijom žrtava – tzv. *kriminalno knjigovodstvo*, reklamni materijal namenjen potencijalnim klijentima, cenovnici, katalozi sa slikama žrtava, scenariji razgovora žrtava sa klijentima (između ostalog i za tzv., *hot line*), pornografski foto, audio i audio-video materijal, kondomi, stimulativna sredstva, seksualna pomagala, lekovi, špricevi, injekcije i slične supstance za kontrolu žrtava primenom psihoaktivnih sredstava i drugi;

- sredstva kontrole i održavanja žrtava u pokornosti: video kamere, narkotička sredstva, alkohol, sredstva za vezivanje lica ("lisice", lanci i sl.), sredstva za batinjanje (palice, gajtani i sl.), foto i video materijal kojim je žrtva ucenjivana, ugovori o otplati dugova, rešetke na prozorima objekta u kojem borave, alarmni uređaji i slično;

- sredstva koja ukazuju na izvršenje krivičnih dela: komjuteri, štampači, papir za štampanje, video kamere, sredstva veze, telefoni, telefaksi, diktafoni, pejdžeri, lični organizjeri, skupi predmeti kupljeni sredstvima stečenim eksploatacijom žrtava, ključevi od objekata u kojima se nalaze žrtve i slično, i

- predmeti i tragovi koji ukazuju na prisustvo žrtava koje nisu pronađene na licu mesta: leševi ili delovi leševa, oružje i oruđe pogodno za ubistvo lica, tragovi krvi, spisi koji ukazuju da je lice do određenog datuma bilo prisutno u objektu u kojem se organizuje eksploatacija, identifikacioni dokumenti, filmovi i fotografije žrtava koje nisu pronađene i slično.

5. Pridobijanje žrtava za pomoć u obezbeđenju dokaza o njihovoj seksualnoj eksploataciji

Na mnoge od navedenih dokaza mogu ukazati i same žrtve. Osim toga, neke od njih ih poseduju kod sebe ili na sebi. Cilj kriminalističke obrade je obezbeđenje dokaza o krivicu osumnjičenih uz minimalno angažovanje žrtve, čime bi se smanjila mogućnost njene retraumatizacije. Međutim, često se krivično delo ne može rasvetliti niti dokazati bez pomoći žrtve koja, s druge strane, zavisi isključivo od njene volje.²⁶

Žrtva se opravdano boji odmazde kriminalne grupe koja ju je eksplorativala, ali i reakcije porodice i socijalne sredine po saznanju da je bila angažovana u seks industriji. S druge strane, često

²⁶ Adekvatan odgovor organa koji sprovode zakon na trgovinu ljudima zavisi od saradnje lica koja su bila predmet trgovine i drugih svedoka. Doprinos lica koja su doživela trgovinu ljudima u izradnji i sprovodenju intervencije protiv trgovine ljudima.

nema poverenja u pripadnike službi bezbednosti, jer su neki od njih učestvovali u njenom eksploraciju. Zato bi kriminalistički radnik trebalo da bude istog pola kao i žrtva. Dalje, neophodno je da se sa žrtvom komunicira na jeziku koji razume, neposredno ili posredstvom prevodioca. Ukoliko je reč o detetu, neophodno je prisustvo dečjeg psihologa, roditelja, staratelja ili socijalnog radnika.

Kriminalistički radnik se prema žrtvi mora ophoditi profesionalno, bez ikakvih predrasuda i s poštovanjem. Mora joj pokazati da u potpunosti razume šta joj se dogodilo, da je svestan njenog trenutnog statusa i da saoseća s njom. On želi da spreči da osumnjičeni na isti način ubuduće postupaju prema drugim licima, kao i da pronađe i oslobođi druge žrtve. Da bi u tome istražao i bio uspešan, neophodno je da žrtva pomogne kriminalističkim službama i organima krivičnog postupka. S tim u vezi, potrebno je da joj se objasni šta se konkretno od nje očekuje, pozitivni efekti po ishod istrage u slučaju saradnje, kao i negativne posledice u slučaju odbijanja saradnje. Kriminalistički radnik joj mora garantovati absolutnu bezbednost, poverljivost podataka o angažovanju u "seks industriji" i drugim vidovima eksploracije, i onemogućavanje njihovog iznošenja u javnost. Ni u kom slučaju ne sme da daje lažna obećanja niti da kasnije preduzme nešto što joj nije unapred predočio. Sadržaj njihovog razgovora odnosi se na sve činjenice značajne za rasvetljavanje krivičnog dela. Tom prilikom, kriminalistički radnik mora da vodi računa o tome da sa žrtvom ne zasniva suviše blizak, prisan odnos, ali i da ne "drži" veliku distancu. Isto tako, pitanja ne smeju biti postavljena na način kojim vredaju njen ugled, stvaraju osećaj neprijatnosti i retramatizaciju. Njeno je pravo da na određena pitanja ne odgovori. Razgovor se beleži pismeno, ili u audio/video formatu. Nakon fiksiranja razgovora, žrtvi se još jednom predočava sadržaj njenog iskaza. Sve vreme se vodi računa o zaštiti identiteta žrtve, te se s toga u dokumentu o obavljenom razgovoru može koristiti i pseudonim umesto ličnog imena (što zavisi od dogovora sa istražnim organima).

Žrtva sama odlučuje o svom angažovanju u kriminalističkoj obradi. Ukoliko pristane na saradnju, mora se detaljno upoznati sa svojom ulogom u:

- fiksiranju dokaza koji se nalaze u njenom posedu ili na njenom telu;
- ukazivanju na lokacije na kojima se nalaze dokazi, izvršioci ili druge žrtve krivičnih dela;
- dobijanju informacija o izvršenom krivičnom delu i njegovim elementima, čime se ono delimično ili u potpunosti rasvetljava i
- obezbeđenju ličnih dokaza.

Dokazi u posedu žrtve ili na njenom telu fiksiraju se kriminalističko-tehničkim i sudske-medicinskim pregledom žrtve. Kriminalističko-tehničkim pregledom žrtve mogu se pronaći predmeti koji ukazuju na određene elemente izvršenog krivičnog dela (npr., dnevnik žrtve). Njime se fiksiraju i određeni tragovi poput otisaka prstiju, prisustva određenih materija na telu i delovima odeće žrtava (npr., zemlja na obući specifična za određenu lokaciju) i slično.

Specijalisti sudske medicine će u određenoj procesnoj formi (zapisnik, nalaz i mišljenje veštaka, fotodokumentacija) fiksirati povrede nastale na telu žrtve ili njenu bolest, veštačiti mehanizme njihovog nastanka i dijagnosticirati njihove posledice. Izvršiće se specijalistički pregledi (ginekološki, hirurški, psihološki, kožnog specijaliste i sl.) u zavisnosti od toga na koji je način žrtva eksplorisana. Pronaći će se i uzeti tragovi biološkog porekla i izlučevine na telu žrtve na osnovu kojih se može identifikovati izvršilac krivičnih dela i dokazati njegov kontakt sa žrtvom. Tragovi mogu imati dokazni značaj (DNK profil urađen na osnovu tragova krvi, ljudskog tkiva i sl.), orientacioni (tragovi ugriza na telu žrtve slični su tragovima ugriza osumnjičenog) ili operativan, eliminući značaj (npr., na osnovu pljuvačke sekretora određeno lice se može eliminisati kao izvršilac krivičnog dela). Najbolje je da specijalisti budu lica istog pola kao žrtva.

Radi veće efikasnosti specijalista sudske medicine i većeg dokaznog značaja prikupljenih dokaza, neophodno je uvažavati izvesne etičke i profesionalne standarde njihovog postupanja, obezbediti anonimnost i tajnost postupka, pribaviti pismenu saglasnost žrtve za vršenje pregleda i ekspertize, nastojati izbegavanju dodatne traumatizacije žrtve prilikom njenog pregleda, sačiniti dokumentaciju koja će imati procesni značaj, оформити ambulantu za kliničke sudske medicinske preglede, definisati protokol za pregled žrtava trgovine ljudima i slično.²⁷ Najzad, treba naglasiti da cilj ovih pregleda nije lečenje žrtava, već obezbeđenje određenih dokaza na osnovu specijalističkog znanja sudske medicinske forenzičare.

Žrtva može ukazati na predmete i tragove krivičnih dela koji se nalaze kod osumnjičenog, odnosno u njegovom posedu. Reč je o stvarima koje su neposredno ili posredno stecene izvršenjem krivičnih dela, tj. kupljene od sredstava

²⁷ Odličan primer postojanja i uvažavanja navedenih standarda jeste i ambulanta za kliničke sudske medicinske preglede Instituta za sudske medicine Medicinskog fakulteta u Beogradu. Vidi: Alempijević, Đ.; Savić, S.; Ječmenica, D.; Aleksandrić, B. (2004) "Klinička sudska medicinska ekspertiza žrtava trgovine ljudskim bićima", *Temida*, 1, str. 37–40.

dobijenih eksploatacijom žrtava (novac, obeležen novac iz kontrolisane isplate, odnosno nakit, umetničke vrednosti, automobil, zgrade i sl.). Ove stvari će se kroz određenu zakonsku proceduru oduzeti.

Na osumnjičenom se mogu pronaći određeni tragovi koji mogu poslužiti za njegovo prepoznavanje od strane žrtava ili klijenata, odnosno koji ukazuju na neposredan kontakt sa žrtvama. Tako se fotografски moraju fiksirati sva individualna obeležja osumnjičenog, poput mlađeža, ožiljaka i tetovaža. Na njegovom telu mogu se pronaći tragovi biološkog porekla koji potiču od žrtve (npr., vaginalni sekret, krv, pljuvačka, znoj) ili tragovi nastali delovanjem žrtava (npr., krvni podlivi od udaraca, ugrizi, ogrebotine i sl.). Neki od njih nedvosmisleno ukazuju na kontakt između osumnjičenog i žrtve (npr., DNK analiza tragova krvi), drugi potvrđuju kontakt (npr., žrtva tvrdi da je ogrebala osumnjičenog na određenom delu tela), itd. Zbog toga je važno da se ovi tragovi fiksiraju u procesnoj formi.

Svi pomenuti predmeti se prilikom pretresanja i oduzimanja moraju snimiti video kamerom i fotografisati, odnosno precizno fiksirati na način predviđen zakonom i u skladu sa kriminalističkim principima: zapisnikom o uviđaju, zapisnikom o pretresanju i o oduzimanju predmeta, kriminalističko-tehničkom skicom, situacionim planom lica mesta i foto dokumentacijom. Dokazi moraju biti obeleženi i upakovani tako da se ne deformišu i da sačuvaju tragove (otiske, izlučevine, oštećenja i sl.) koji se na njima nalaze i poslati na veštačenje.

Iako se ponekad čini beskorisnim prikupljanje tragova i predmeta koji na prvi pogled ne mogu imati dokazni značaj, najbolje je da se fiksiraju u procesnoj formi jer bi njihovo kasnije fiksiranje moglo biti nemoguće ili skopčano sa izvesnim teškoćama.

Osim materijalnih, neophodno je obezbediti i lične dokaze od žrtava, svedoka i nekih izvršilaca krivičnih dela, uvažavajući određene principe njihove zaštite.²⁸ S tim u vezi, radi pridobijanja za aktivno učešće u krivičnom postupku protiv organizatora seksualne eksploatacije, žrtvi se mora ukazati na mogućnosti njene zaštite. Mnoga od ovih rešenja sadržana su u aktuelnom ZKP. Međutim, novi ZKP je u tom pogledu moderniji: organ koji vodi postupak dužan je da svedoka i oštećenog zaštiti od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. Učesnika postupka ili drugo lice koje

pred organom koji vodi postupak vređa svedoka ili oštećenog, preti mu ili ugrožava njegovu bezbednost, organ koji vodi postupak će opomenuti ili novčano kazniti. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud će obavestiti javnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja, a u slučaju da je do nasilja ili ozbiljne pretnje došlo u prethodnoj istrazi ili u istrazi pred javnim tužiocem, on će sam preuzeti krivično gonjenje, ili će o tome obavestiti nadležnog javnog tužioca. Javni tužilac, istražni sudija, predsednik veća ili predsednik suda može zahtevati da policija preduzme posebne mere zaštite svedoka i oštećenog (čl. 116).

Ako postoje okolnosti koje očigledno ukazuju da bi usled saslušanja određenog svedoka i davanja njegovih odgovora na pojedina pitanja, u krivičnom postupku za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, za njega ili njemu bliska lica nastupila ozbiljna opasnost po život, zdravlje, fizičku celokupnost, slobodu ili imovinu većeg obima, sud može doneti rešenje kojim lice stiče status zaštićenog svedoka i odrediti poseban način saslušanja tog svedoka u krivičnom postupku, tako da se tokom postupka ne otkrije njegov identitet. Ova mera se, izuzetno, može primeniti i kada se krivični postupak vodi za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, ako osobite okolnosti ukazuju da za svedoka ili njemu bliska lica može nastupiti navedena opasnost, a zaštita svedoka na drugi način nije moguća ili je znatno otežana.

Poseban način saslušanja zaštićenog svedoka obuhvata jednu ili više posebnih mera zaštite: isključenje javnosti sa glavnog pretresa; izmenu, brisanje iz spisa ili zabranu objavljivanja podataka o identitetu svedoka; uskracivanje podataka o identitetu svedoka; saslušanje svedoka pod pseudonimom; prikrivanje izgleda svedoka; svedočenje iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka, primenom uređaja koji menjaju glas; saslušanje svedoka koji se nalazi u drugoj prostoriji van sudnice, u drugom mestu u zemlji, ili u inostranstvu, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, uz mogućnost primene i uređaja koji menjaju glas i izobličuju sliku (čl. 117).

U cilju pribavljanja dokaza od dece žrtava seksualnog eksploatisanja, državni organi moraju razviti posebne metode koje će proizvesti minimum štetnih posledica po mentalni integritet deteta.²⁹

²⁸ Opširnije, u: Bjerkan, L.; Dyrlid, L.; Nikolić-Ristanović, V.; Simeunović-Patić, B. (2005) *Samo moj život – Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd: Viktimoško društvo Srbije i Prometej, str. 38–40.

²⁹ Član 33, *Recommendation Rec(2001)16 of the Committee of Ministers to member states on the protection of children against sexual exploitation* (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771st meeting of the Ministers Deputies), Council of Europe, Committe of Ministers.

Zaključak

S obzirom na to da se visokoj tehnički kriminalističkoj mogućnosti odgovoriti samo još višom tehnikom kriminalista, neophodno je kontinuirano usavršavanje metoda pribavljanja dokaza i stručno usavršavanje kriminalističkih službenika u njihovoј primeni. Neprofesionalno sprovođenje poverenih ovlašćenja može imati višestruke negativne efekte: dekonspiraciju istrage i kriminalističkih operativaca, sekundarnu viktimizaciju žrtava kroz neadekvatan i neprofesionalan tretman od strane pripadnika organa formalne socijalne kontrole, tercijalnu viktimizaciju ponovnim regrutovanjem u mreže eksploracije, stvaranje nepoverenja u državne organe, kako kod građana, tako i kod žrtava i svedoka koji bi mogli doprineti suzbijanju organizovane seksualne eksploracije, i druge. Kompromitovanje borbe protiv organizovanog kriminala rezultira njegovim osnaživanjem i većom latentnošću.

Uvažavajući aktuelna dostignuća domaće i inostrane bezbednosno-kriminalističke teorije i prakse, neophodno je definisati osnovne smernice kriminalističke metodike otkrivanja, rasvetljavanja i dokazivanja aktivnosti seksualne eksploracije i trgovine ljudima. Kontinuiranim i permanentnim usavršavanjem moraju se edukovati ne samo pripadnici kriminalističkih službi, već i tužioci i sudije. Time će se, pored sagledavanja značaja i mesta organizovane prostitucije, pornografije, seks turizma i trgovine ljudima u savremenoj bezbednosnoj problematiki,

sagledati i značaj sankcionisanja izvršilaca, ali i način prikupljanja, fiksiranja i tumačenja dokaza koji to omogućuju. Najzad, to će se uspešno primeniti i u praksi.

Saša Mijalković, MA

Possibilities of collecting evidences about crime act of sexual exploitation in human beings

Collecting evidences about organized crime act of sexual exploitation in human beings often is very difficult because of high level of organization, secrecy and precaution taken during committing prostitution, pornography, sex tourism and human trafficking. On the other side, high illegal profit enable criminals to engage "expensive" and experienced lawyers, whose often make values and reliability of collected evidences questionable, appealing to irregularities during police collecting procedure.

Among traditional criminalistics methods and proofing activities, in the study, modern tendencies in special investigative measures and techniques are considered. After that, there is pointing at specificity, meaning and value of material tracks and objects, which are essential for proofing crime act or perpetrator's guiltiness. On the end, there is pointing at importance of victims' cooperation in collecting evidences about their sexual exploitation.

JELENA GRUJIĆ*

Ratni veterani: faktor nestabilnosti ili faktor (u izgradnji) mira

Iako postoje različiti pristupi rešavanju problema veterana ratova 1991. – 1999. u regionu bivše Jugoslavije, te različita društvena percepcija njihovih ratnih zasluga, za čitav region karakteristična je marginalizacija ove društvene grupe. Osim negativnih posledica po same ratne veterane, njihova marginalizacija bitno se reflektuje i na društva čiji su oni članovi, kao i na još uvek veoma osetljive postkonfliktne odnose u regionu. Postoji, međutim, dovoljno prostora da se negativne posledice koje trpe veterani mogu preobraziti u njihov pozitivan potencijal u procesu izgradnje mira. Uprkos permanentnim preporukama stručnjaka iz regionala i inostranstva, ova izuzetno brojna društvena grupa, ipak, još uvek nije prepoznata kao veoma važan faktor u tom procesu, neodvojivom od reizgradnje kvalitetnih regionalnih odnosa. Ovaj rad je fokusiran na položaj veterana u Srbiji, u kojoj je tema ratnih veterana nedavno aktuelizovana objavljinjem knjige svedočenja veterana „Gde si to bio, sine moj“ u izdanju Društva za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veteranata i žrtava ratova 1991–1999.

Ključne reči: Veterani, rat, društvo, marginalizacija, reintegracija, mir, Srbija, region.

Ovaj rad bavi se položajem ratnih veteranata u Srbiji i njihovim potencijalom u procesu izgradnje mira. Taj potencijal nije društveno prepozнат, i o tome govori činjenica da veterani regionalnih sukoba 1991. – 1999. ne uživaju društveni uticaj i poštovanje, već, naprotiv, trpe ozbiljne posledice veoma negativne društvene percepcije njihove uloge u sukobima devedesetih. Potom, ratni veterani ne igraju značajnu ulogu ni u javnim debatama o procesu izgradnje pozitivnog mira i dobrosusedskih odnosa u regionu.

Jedan važan indikator lošeg društvenog položaja veteranata je i činjenica da srpska javnost nema na raspolaganju ni elementarnu relevantnu statistiku koja bi (dobronamernim) vladinim i nevla-

* Autorka je novinarka nedeljnika Vreme; bavi se marginalnim društvenim grupama. E-mail: jelena.grujic@gmail.com.

dinim institucijama, medijima, istraživačima i drugima omogućila kvalitetno otvaranje i analizu ove teme, što je preduslov kvalitetnog pomaka u pravcu rešavanja problema samih veteranata a potom i društvenog ozdravljenja.

Značajan doprinos otvaranju problema veteranata predstavlja knjiga svedočenja veteranata „Gde si to bio, sine moj“ koju je u aprili 2006. godine izdalo Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veteranata i žrtava rata 1991–1999. Knjiga donosi veoma bogatu građu o unutrašnjem svetu veteranata i njihovoj percepciji ratnog iskustva, te posleratnog suočavanja sa (ne)razumevanjem porodičnog i društvenog okruženja.

Veterani su u bivšoj Jugoslaviji izuzetno brojna društvena grupa; (osnovane) pretpostavke su da ih je preko milion i po u regionu. Pri tome, oni su tema visokog političkog intenziteta: predstavljaju eksplikitive simbole neposredne ratne (naročito srpske) prošlosti u regionu. Taj simbolizam veteranata ključno je doprineo da postanu jedna od najmarginalizovanih grupa (naročito u srpskom) društву.

Ipak, upravo u tome – u brojnosti veteranata i njihovoj neposrednoj vezanosti za nedavno iskustvo rata – leži i njihov ogroman potencijal da prenose poruku mira, te da „ispitaju zajedničke mogućnosti i izgrade mostove između različitih nacionalnih i religijskih grupa u bivšoj Jugoslaviji“¹.

Koordinate problema ratnih veteranata

Već je rečeno da ne postoji relevantna statistika o ratnim veteranata. To zapravo znači da je, najpre, nemoguće napraviti pouzdanu procenu o razmerama ovog problema: nije poznato koliko ljudi (iz Srbije) je učestvovalo u ratovima devedesetih².

1 Center for Nonviolent Action (Centar za nenasilnu akciju, CNA) (2004) „War Veterans and Peacebuilding in Former Yugoslavia“, Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, str. 5.

2 Procene za Srbiju kreću se od 400 000 do 600 000 veteranata: profesionalnih vojnika, mobilisanih ljudi, dobrovoljaca, pripadnika paravojnih formacija i dr.

Mnogo veći problem leži u činjenici da javnost, budući bez pravih informacija o posleratnim problemima veterana, ne prepoznaće činjenicu da marginalizacija veterana pogoda i njihove porodice, rođake i susede, dakle njihovo neposredno okruženje; time je krug žrtava pasivnog i reaktivnog odnosa prema veteranima (a time i prema ratu) mnogo veći.

Čvorište svih postratnih životnih problema veterana leži u činjenici da ih je ekstremno iskustvo rata emocionalno u potpunosti odvojilo od neposrednog okruženja. Njihovi životi, kao ni oni sami, nikada više ne postaju isti oni iz predratnog perioda. Ta negativna činjenica, međutim, može se preobraziti u pokretačku, pozitivnu energiju aktuelnih društvenih procesa. Pokazalo se, naime, da ih je potreba za komuniciranjem traumatskog iskustva, nezadovoljena u sopstvenom okruženju, motivisala na razmenu sa nekadašnjim neprijateljima, takođe nakon ratova usamljenim i prepuštenim samima sebi.

Pored brojnosti grupe neposredno vezane za rat, kvalitetna regionalna komunikacija veterana je druga činjenica koja se može iskoristiti kao potencijal u izgradnji pozitivnog mira.

Serija susreta veterana iz regiona – Hrvata, Srba, Bosanaca, Albanaca - koju je organizovao Centar za traumu Društva za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veteranata i žrtava ratova 1991-1999. iz Novog Sada, donela je izuzetne rezultate. Ni u jednom od susreta nije došlo do incidenta, a sami veterani izuzetno pozitivno su reagovali na mogućnost neposredne razmene sa nekadašnjim neprijateljima. Pokazalo se da je ukupno iskustvo (pre i posle rata) na svim stranama gotovo istovetno, te da ga karakteriše isti osećaj odbačenosti, otuđenosti i nerazumevanja od strane okoline.

Šta predstavlja to iskustvo? Reč je o teškom obliku traume koja trajno menja ličnost, a u stepenu koji je u zavisnosti od personalnih karakteristika; za lečenje (nerazrešenih) posledica traumatskog iskustva potreban je ozbiljan i kontinuiran rad koji obuhvata rad sa terapeutom i veliko razumevanje i pomoć porodice.

Na žalost, za Srbiju se pouzdano može reći da je stručna pomoć koja je pružana veteranima nakon povratka sa ratišta bila u najvećoj meri neadekvatna i nedovoljna, te da je u velikom broju slučajeva bila bazirana i na potpuno pogrešno postavljanoj dijagnozi. Kako je Centar za traumu izvestio pre godinu dana, simptomi kao što su „nesanica, anksioznost, agresivni impulsi ili nemogućnost da se uklope u socijalni milje“, u institucijama su često dijagnosticirani kao „anksiozno depresivni sindrom“, koji se dalje treti-

rao „neefikasnim lekovima koji u najboljem slučaju samo otklanaju potrebu (veterana) da se problem reši“³.

Radi se zapravo o simptomima *Posttraumatiskog stresnog poremećaja* (PTSP) koji se, kako navode autori knjige „Gde si to bio, sine moj?“ Vladan Beara i Predrag Miljanović, javlja „posle traumatske reakcije, kada se sve ohladi“⁴.

„Nekada se javi ne zadugo nakon traumatizovanja, a nekada više godina nakon događaja. Kada se sve smiri, ako se traumatsko iskustvo ne preuzeđe, nastaje PSP, ili traumatizovan čovek“.⁵

Kako navode Beara i Miljanović, stručne procene govore da se simptomi PTSP javljaju kod 15–30 odsto svih ljudi koji su preživeli traumu (što znači da je najmanje 60 000 ljudi u Srbiji obolelo od PTSP.) Prema iskustvu autora, veterani koji su doživeli traumu imaju aktivan, a ne pasivan odnos prema onome šta su doživeli, i okupirani su intenzivnim razmišljanjem i procenjivanjem svog iskustva čak i mnogo godina nakon što se ono dogodilo, bez da su svesni tog „kognitivno-emocionalnog procesa“.

Traumatizovana osoba razvija jedinstven odnos prema svom tegobnom doživljaju. Od tog odnosa zavisi da li će osoba biti traumatizovana ili ne. Taj odnos karakterizuju kognitivni elementi (uverenja) koji se mogu sumirati kao: ne- prihvatanje onoga što se dogodilo, užasnutost tim iskustvom, uverenje da je nemoguće nositi se sa sećanjima na događaj, te izbegavanje prisećanja kako bi se izbegle bolne emocije. Neki od kognitivnih elemenata vode ka depresivnosti, kao što je samooptuživanje i uverenje da se zbog učešća u preživljenom iskustvu ne zaslужuje da živi.

³ Ig. M „Veterani zbrinuti samo tokom rata“, *Dnevnik* 17. feb 2005. godine; www.dnevnik.co.yu.

⁴ „Trauma je doživljaj rascepljenosti, prekida, strukturalnog raspada; može biti definisana i protumačena samo u specifičnom kontekstu sa kojim je u vezi, koji mora detaljno biti opisan; to je proces koji se razvija u sekvencama; sadrži obe dimenzije – *individualnu intrapsihološku dimenziju i kolektivnu, makro-socijalnu dimenziju* koje su isprepletanе („Trauma... implies a notion of tearing, rupture, of structural breakdown; it can only be defined and understood with reference to a specific context, which must be described in detail; it is a process that develops sequentially; it contains both an individual intrapsychic dimension and a collective, macro-social dimension that are interwoven“). Becker D (2004) „Dealing with the Consequences of organised Violence in Trauma Work“, u: A. Austin, M. Fisher, N. Ropers (eds) *Transforming Ethnopolitical conflict. The Berghof Handbook*. Citirano prema: Center for Nonviolent Action (Centar za nenasilnu akciju, CNA) (2004) „War Veterans and Peacebuilding in Former Yugoslavia“, op.cit. str. 4., kurziv J.G.

⁵ Beara,V., Miljanović, P. (2006) *Gde si to bio, sine moj?*, Novi Sad: Centar za traumu Društva za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veteranata i žrtava ratova 1991-1999, str. 41.

„Ratna trauma podrazumeva konstruisanje uverenja u vezi sa jednim doživljajem, što nakon nekog vremena dovodi do (konstruisanja) nove životne filozofije. Svi veterani sa kojima smo radili napravili su promene na nivou duboke filozofije o životu, o tome *kakva je realnost i kakva bi trebala da bude*. Njihova ličnost se relativno trajno pomenila pod uticajem traumatičnog doživljaja.“⁶ Navedene karakteristike su veoma značajne za razumevanje unutrašnjeg ustrojstva veterana; bolje razumevanje problema neophodno je u procesu demarginalizacije ove društvene grupe, koja obuhvata ne samo veterane, već i (bar) članove njihovih porodica. Pri tome, treba imati na umu da među veteranima ima mnogo onih koji su „dvostruko“ traumatizovani, kao što su na primer izbeglice. Potom još, od PTSP je zasigurno obolelo i mnogo onih koji nisu „držali pušku“ a koji su imali neposredno iskustvo rata. Beara upozorava da je mnogo ljudi nakon bombardovanja Srbije i Crne Gore obolelo od PTSP. Ovaj rad se bavi prvenstveno veteranima.

Aktuelna društvena percepcija

Društvena percepcija veterana (tačnije, onog dela društva koje nema sa njima lične veze) pretežno je na žalost bazirana na incidentima koji najčešće izazivaju negativne reakcije posmatrača. Taj problem osnovanosti negativne percepcije je uzrokovani sa više pratećih faktora. Smatram da je najvažniji faktor činjenica da su incidenti koje uzrokuju ili u kojima učestvuju ratni veterani sistematski zataškavani od strane policije koja ne iznosi potpune biografske podatke o počiniteljima (često tragičnih) incidenta i što je najvažnije, ne iznose podatke o poreklu oružja kojima su incidenti počinjeni. Zapravo, ima mnoga osnova da se veruje da su (individualni) incidenti veterana brojniji nego što je to poznato; oni su zasigurno skriveni u brojim vestima o (tragičnim) sukobima u okviru širih i užih porodica, te u vestima o samoubistvima⁷.

Individualni incidenti ostaju gotovo nepoznati široj srpskoj javnosti, i završavaju se na šturm saopštenjima za medije, kojima su za sva dodatna pitanja koja bi mogućno ukazala na to da je reč o

6 Beara,V., Miljanović, P. (2006) *Gde si to bio, sine moj?*, op.cit., str. 122.

7 Hrvatska javnost je mnogo informisanija o incidentima koje uzrokuju veterani. Poređenja radi, poznata je činjenica da se do sada ubilo preko 1300 hrvatskih veterana (prema: Beara i Miljanović, op.cit.). Pri tome, hrvatska javnost je pokroviteljski postavljena prema veteranima, oni dobijaju mnogobrojne socijalne olakšice od države, i najvažnije, nosioci su opšteg društvenog osećaja „pobede“ u ratu.

ratnom veteranu, vrata policije zapečaćena. Dobar primer je incident iz Pančeva od pre nekoliko meseci u kojem je sredovečan muškarac nasumice pucao iz kalašnjikova po građanima na prepuno pijaci. Policija je obavestila javnost da se radi o umno poremećenoj osobi, ali do danas nije rečeno ništa više o muškarcu (u šinjelu).

Najveći medijski odjek imaju kolektivni incidenti i/ili protesti veterana, koji obično - budući da su najčešće organizovani tako da značajno afektiraju ritam života zajednice - za sobom povlače negativne komentare i kontraproduktivne javne polemike o temi veterana i, po automatizmu, temu uloge Srbije u ratovima u devedesetim. U tom „automatizmu“ povezivanja teme ratova i teme veterana leži velika opasnost. Veterani su verovatni najeksplicitniji simboli ne samo ratova u kojima su učestvovali Srbi (ili Srbija) već i doživljaja potpunog poraza koji prati tu temu u Srbiji. Tako, sa jedne strane, veterani trpe zbog asocijacije na poraz, a sa druge strane, suočavanje sa tom neposrednom ratnom prošlošću značajno je blokirano dominantnom veoma lošom percepcijom veterana.

Ta aktuelna percepcija javnosti bazira se, rezimirano, na nedostatku pravih i potpunih informacija o veteranima (kako za vreme tako i posle rata) koji ostavlja ogroman prostor za konstrukcije i manipulacije⁸, te potom i na utisku koji ostavljaju (individualni i kolektivni) incidenti veterana, koji do javnosti dolaze tek kada agresivnost nastupa probije prag mogućeg zataškavanja⁹. Zato je od velike

8 „Ratni veterani su takođe jedna od glavnih ciljnih grupa radikalnih i nedemokratskih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori. 2003. i 2004. godine, Srpska radikalna stranka je osvojila najviše glasova u oblastima gde je stopa mobilizacije tokom ratova bila najviša i gde je sada smeštena većina izbeglica iz drugih republika“. Pietz T. (2005) *Demobilizacija i prekvalifikacija za buducnost: Vojska Srbije i Crne Gore*, Bonn: BICC, str. 20.

9 Veterani su nedavno, 11. maja 2006., blokirali centar Beograda u saobraćajnom špicu zbog nezadovoljstva povodom odluke Vlade da ukine uredbe iz 1992. i 1993. godine koje su omogućavale niz socijalnih novčanih dodataka za veterane. Vlada je obećala ubrzano regulisanje problema socijalne pomoći (ratnim vojnim invalidima) putem zakona koji je u pripremi.

U Kraljevu, 13. januara 2006., veterani su pretili „miniranjem“ koncerta pevača Željka Joksimovića organizovanom za doček Srpske nove godine kome je prisustvovalo nekoliko desetina hiljada ljudi, jer je „novac bačen na laku zabavu, umesto da je iskorisćen za pomoći ratnim invalidima“. D. Stojić, *Večernje novosti*, 15. januar 2006.
<http://www.novosti.co.yu/code/navigate.php?id=15&status=j&edna&vest=84111&datum=2006-01-15>.

Najveći odjek u Srbiji imala je velika pobuna ratnih veteranu u Kraljevu, usred bombardovanja NATO – a i rata na Kosovu, koji su protestovali protiv upornih i selektivnih mobilizacija i dugog boravka na ratisti. Protest je obustavio lično general Nebojša Pavković. (Izvor J.G.).

važnosti uključivanje veterana u proces izgradnje pozitivnog mira u regionu. Oni su, praktično, u tom procesu nezamenljivi.

Faktori mira

Veoma uticajan Bonn International Center for Conversion (BICC) koji ima važnu ulogu u procesu reforme Vojske Srbije i Crne Gore, sada Vojske Srbije (VS), u svom pregledu stanja u VS među najvažnijim preporukama navodi hitno rešavanje problema ratnih veteranata. BICC navodi da marginalizacija bivših boraca ne predstavlja iznenađenje: sa jedne strane, veći deo srpskog društva vidi sebe kao žrtve ratova 1991. – 1999., a sa druge strane dovodi u sumnju ili otvoreno negira pitanje odgovornosti za ratne zločine vojnih snaga Srbije i Crne Gore. Otud visok renome Vojske, a nizak renome veterana¹⁰.

Centar za nenasilnu akciju koji je takođe (kao i Centar za traumu) organizovao više susreta veterana iz regiona, daje na osnovu iskustva sa tih susreta istovetnu preporuku (kao i Centar za traumu i BICC): veterani mogu poslužiti kao moderatori u javnim debatama o prošlosti, naročito u vezi sa nedavnim ratovima u bivšoj Jugoslaviji.

Konačno, postoji dovoljno velika grupa veteranata koji su spremni da preuzmu takvu ulogu¹¹. Evo par svedočenja o miru iz knjige „Gde si to bio, sine moj“:

„Mir je nešto najlepše. Mir i tišina. Mir i blagostanje. Neko te pusti na miru da živiš, da popiješ kafu, da se odmoriš. Za mene je mir svetinja.“

„Običan čovek se nikada ne pita za vrednost mira, a u njegovo ime se krši mir. Ja ne znam neku državu koja je napravila referendum da li narod hoće rat. Niko narod ne pita.“

U regionu, bezbroj je incidenata kojima veterani pokušavaju da utiču na donošenje odluka na najvišem novou. Evo nekoliko primera:

- Priština, 21. dec 2005, veterani spaljuju (neozvaničenu) kosovsku zastavu nezadovoljni javnim diskusijama o nacionalnom (kosovskom) identitetu. RTK, „Kosovska zastava i simboli“, 21. dec. 2005. Priština, www.birn.eu.com/kosovo/lifeinkosovo_ep6_ser.php.
- Sarajevo, 6. jan 2006, ratni veterani Armije BiH uslovjavajući vlast nizom pretnjii traže stolicu za pregovaračkim stolom o novom Ustavu BiH. www.bosnjacki-front.com, 01. juni 2006.
- Pula, 13. mart 2003, promociju knjige IVE Banca (predsjednika Liberalne stranke u Puli) prekinuo je pripadnik Oružanih snaga jer „Banac održava politički, a ne kulturni skup“. Erceg, I., „Doživotne privilegije“, *Danas*, 13. mart 2003. <http://www.danas.co.yu/20030313/terazije.htm>.

10 Pietz T. (2005) *Demobilizacija i prekvalifikacija za budućnost: Vojska Srbije i Crne Gore*, op.cit., str. 19.

11 Navedene organizacije napominju da nisu svi kontaktirani veterani spremnost za učešće u procesu izgradnje mira, ali je ipak ohrabrujuće da beleže konstantan porast broja tako opredeljenih veteranata.

„Ima dobar mir, loš mir, ali rat je uvek samo loš. Čovek u ratu ubija i telo i dušu bezveze. Na kraju počne da ubija iz zadovoljstva. Imma puno rata i pre rata... Kakav takav, mir je bolji od bilo kog rata.“

I, još jedna poruka veterana, koja daje tačne koordinate potencijala veteranata u izgradnji mira:

„Veterani su ogorčeni s pravom, a niko ih ništa ne pita. Svako treba da kaže: ja hoću da budem pitan, da shvati da nije 'niko i ništa'. Čini mi se da se ljudi plaše da slušaju priče ratnih veteranata, da čuju koliko je to zlo. Ljudi su toliko istraumatizovani da se plaše da slušaju tu temu. Onaj čovek koji je probao ljutu papriku, on može da objasni.“

Autori knjige, pak, iznose važnu primedbu koja govori o kompleksnosti procesa uključivanja veteransa u izgradnju pozitivnog mira.

„Ljudi koji pokušavaju da o ratu govore sa što šireg referentnog okvira pre ili kasnije se suočavaju s tim da ih jedni doživljavaju kao radikalne nacionaliste, a drugi kao nacionalne izdajnike. Ovo nije svojstvo samo slabo obrazovanih, već i nekih visokoobrazovanih sagovornika.“¹²

Konačno, ključni potencijal pozitivnog mira koji se krije unutar procesa (individualnog) izlečenja veteransa leži u onome što su autori knjige nazvali „vraćanje humaniteta“. Autori podsećaju da ratu prethodi „psihološka priprema populacije“ putem propagandnog delovanja kojim se „dehumanizuje protivnik“. Time se „pripadnicima druge strane oduzima status ljudskih bića“ te se oni „predstavljaju kao neljudi, zveri, zlikovci“.

„Pomirenje predstavlja vraćanje humaniteta onima s kojima treba da se pomirimo. Oproštenje 'greha' podrazumeva restituciju slike o drugom kao o ljudskom biću, uprkos tome što je činio ovo ili ono. Neki ljudi jesu činili zločine, ali oni su i dalje samo ljudi koji su činili ovo ili ono. Njihov čin ih kandiduje za kaznu ili za lečenje, ali im ne oduzima ljudskost. U krajnjoj liniji, zar nas hiljade godina ne uče da je mogućnost za zločin imanentna čoveku?“¹³

Ratni veteransi, kao implementatori procesa dehumanizacije (rata) mogu biti najdragoceniji akteri u procesu (re)humanizacije (mira).

Zaključak

Ratni veteransi su još uvek - sedam godina nakon završetka poslednjeg sukoba u kojem je učestvovala Srbija, te skoro 11 godina od završetka regionalnih ratova – ne samo marginalizovana društvena grupa, već su još uvek i veoma negativno percipirani unutar

12 Beara,V., Miljanović, P. (2006) *Gde si to bio, sine moj?*, op. cit., str. 193.

13 Beara,V., Miljanović, P. (2006) *Gde si to bio, sine moj?*, op. cit., str. 204.

društva čiji su ravnopravni članovi i sa kojim treba da podele iskustvo rata. Takva marginalizacija je refleksija još uvek veoma problematičnog odnosa javnosti prema neposrednoj ratnoj prošlosti u regionu. Upravo u toj eksplicitnoj povezanosti veterana i odnosa prema ratu leži dragocen potencijal veterana kao nosilaca izgradnje pozitivnog mira u regionu.

Ekstremno iskustvo rata koje je veterane emocionalno u potpunosti odvojilo od neposrednog okruženja, a potom i brojnost ove grupe, su činjenice koje mogu biti iskorišćene kao kanali komunikacije nekada zaraćenih strana, kao i suprotstavljenih „tumača“ prirode rata i sledstvene odgovornosti unutar samih društava. Veterani u regionu već su napravili korake jedni prema drugima. Potrebno je da ih u tome slede i društva kojima pripadaju. Konačno, učešće veterana u procesu izgradnje pozitivnog mira nije važno samo za društvo, već predstavlja izuzetno veliku pomoć i u (individualnom) isceljenju samih veterana.

Jelena Grujic

**War veterans: factor of instability
or factor of peace (building)**

It is the characteristic of the entire region of the former Yugoslavia that veterans of regional wars 1991-1999 are marginalized social group. Besides negative consequences for veterans, the marginalization strongly affects the whole communities, as well as very sensitive regional post conflict relations. Still, negative consequences that veterans suffer nowadays can be transformed into precious, positive potential for building of a good and healthy post-conflict societies and good neighbourhood relationships as well. This paper is focused on the position of war veterans from Serbia, which recently became the subject of public debate on the occasion of the publication of the book „Oh, where have you been, my blue-eyed son?“

**Međunarodna konferencija „Restorativna pravda i kontakt
hipoteza u bavljenju etno-nacionalnim konfliktima“**

i

Međunarodna konferencija „Teško nasilje i restorativna pravda“

(Bar-Ilan Univerzitet, Izrael, 5-6. mart 2006)

*Problem se ne može rešiti sredstvima
kojima je kreiran.*

Ajnštajn

U organizaciji Bar-Ilan Univerziteta iz Tel Aviva, u Izraelu su 5. i 6. marta 2006. godine održane dve međunarodne konferencije koje su se bavile sličnim temama.

5. marta 2006. godine održana je Međunarodna konferencija „Restorativna pravda i kontakt hipoteza u bavljenju etno-nacionalnim konfliktima“. Ova Konferencija bila je deo COST Action A21 projekta, koji finansira EU i čiji glavni cilj je podsticanje i produbljivanje teorijskih i praktičnih aspekata restorativne pravde u Evropi, uz podršku implementacionim strategijama zasnovanim na naučnim saznanjima. Radi postizanja ovog cilja kreirana je mreža istraživača iz 21 zemlje čije glavne aktivnosti uključuju razmenu i diskusiju istraživačkih potreba, metoda i rezultata, koordinaciju istraživačkih projekata i stimulisanje ili podršku budućim (zajedničkim) projektima. U oktobru 2005. godine uspostavljena je nova radna grupa u čijem fokusu se nalaze nasilni konflikti i masovna viktimizacija, i u okviru koje je i organizovana ova konferencija. U radu ove konferencije, učešće su uzeli samo izlagачi po pozivu, među kojima je i autorka ovog prikaza. Konferenciji su, pored naučnih radnika, prisustvovali i ambasadori više zemalja, među kojima i Ambasador Hrvatske u Izraelu.

6. marta 2006. godine održana je, takođe jednodnevna, međunarodna konferencija pod nazivom „Teško nasilje i restorativna pravda“ koja se, za razliku od prve, bavila širom problematikom restorativne pravde i nasilja, okupila je veći broj naučnih radnika i stručnjaka, i bila otvorena za javnost.

Osnovna polazna ideja konferencije „Restorativna pravda i kontakt hipoteza u bavljenju etno-nacionalnim konfliktima“ je hipoteza kontakta, koju je, polazeći od Allport-ovih ideja, dalje razvio poznati izraelski istraživač konfliktata Yehuda Amir. Prema ovoj hipotezi, kontakti između različitih

grupa utiču na smanjenje predrasuda i prevazilaženje njihovih međusobnih konfliktata, ali samo ako su ispunjeni određeni uslovi.

U okviru konferencije o hipotezi kontakta govorilo se o iskustvima Izraela, Kipra i Severne Irske vezano za primenu kontakt hipoteze u postkonfliktnom periodu, a autorka ovog prikaza, Vesna Nikolic-Ristanović, je govorila o situaciji u Srbiji. Veliko nezadovoljstvo učesnika iz inostranstva izazvao je nedolazak jedinog učesnika Palestinca, Walida Mustafe, kao i spekulacije da nije dobio dozvolu od izraelskih vlasti.

Ed Cairns, iz Severne Irske predstavio je rad „Kontakt u postkonfliktnoj situaciji: Lekcije iz Severne Irske“ u kome je ukazao na teške posledice severoirskog konfliktata na međugrupne odnose u ovoj zemlji i predstavio rezultate svog istraživanja uticaja različitih varijabli na uspostavljanje uspešnog kontakta između grupa u sukobu. Hubert Faustmann je ukazao na specifičnosti situacije na Kipru u kontekstu konfliktata između Turaka i Grka, dok su Gerald Steinberg, Ifat Maoz i Yehudit Auerbach govorili o konfliktima između Palestinaca i Izraelaca i mogućnostima njihovog prevazilaženja putem uspostavljanja kontakata.

Gerald Steinberg je u svom izlaganju ukazao na neprimenjivost restorativne pravde na etno-nacionalne konflikte tipa „egzistencijalnog konfliktata“. On je skrenuo pažnju da insistiranje na tom konceptu može takođe doprineti konfliktu s obzirom da obe strane imaju potpuno različite ideje o odgovornosti za konflikt i nasilje, tako da nema osnove za sporazum. Svaka strana, i Jevreji i okolna muslimanska, odnosno arapska populacija, doživljavaju drugu stranu kao opresora i neprijatelja. Steinberg je u tom kontekstu izrazio skepsičnost i prema primeni hipoteze kontakta, ističući da mnogobrojne aktivnosti na mikro nivou (npr. sportska takmičenja, susreti školske dece, radionice i sl.) preduzete u cilju uspostavljanja kon-

takata između Izraelaca i Palestinaca, nemaju nikakvog uticaja na makro nivou.

Ifat Maoz je predstavila rezultate istraživanja kojim je ispitivala u kojoj meri intervencije, koje uključuju kontakt i koje su imale za cilj poboljšanje odnosa, ponašanja i interakcija, zaista promovišu društvenu pravdu, jednakost i pošten odnos. Istraživanjem je ispitivana jednakost i društvena pravda u kontaktima između izraelskih Jevreja i Arapa kroz merenje stepena doprinosa članova ovih grupa međusobnoj komunikaciji. Yehudit Auerbach je u svom izlaganju ukazala da veza između vrste konflikta i načina njegovog okončanja može biti otkrivena istraživanjem pitanja u vezi kojih je konflikt nastao, posebno narativa u koje je bio inkorporiran.

Vesna Nikolić-Ristanović iznела je rezultate svoje analize procesa istine i pomirenja u Srbiji i mesta koje u okviru njih imaju aktivnosti koje uključuju kontakt između grupa u sukobu. Nakon ukazivanja na različite vrste kontakt aktivnosti, ona je ukazala na razlike koje među njima postoje u metodološkom pogledu i u pogledu efekata, odnosno kontraefekata koje proizvode. Posebnu pažnju posvetila je analizi aktivnosti koje idu ka približavanju grupa koje se nalaze u konfliktu, pri čemu je detaljno predstavila dva projekta: Vivisekt i Asocijaciju Zajednička akcija za istinu i pomirenje, kao primere kontrolisanog kontakta različitih grupa, koji daje pozitivne efekte.

Diskusija na konferenciji i naknadna reagovanja rezultirala su u zapažanje o sličnoj poziciji u kojoj se nalaze Izrael i Srbija kada se pokrene pitanje njihovih žrtava. Naime, obe zemlje su učestvovanjem u sukobima novijeg datuma iz ranijeg stereotipa žrtve „ušle“ u stereotip agresora i imaju teškoća da u međunarodnoj javnosti govore o svojim žrtvama. Govor o njihovim žrtvama se poredi sa govorom o nemačkim žrtvama u II svetskom ratu, odnosno smatra se oblikom relativizacije žrtava druge strane.

6. marta održana je druga međunarodna konferencija pod nazivom „Teško nasilje i restorativna pravda“. Konferencija se odvijala na plenarnim sesijama i na paralelnim radionicama. Plenarna izlaganja imali su sledeći izlagači: Ted Wachtel (SAD), Helen Reeves (UK), Hans Kerner (Nemačka), Vicki Cherzman i Efi Braver (Izrael).

Posebno je bilo zapaženo izlaganje Helen Reeves, koja je skrenula pažnju na opasnosti koje medijacija može imati za žrtve ukoliko se ne vodi dovoljno računa o njihovim pravima. Ona je skrenula pažnju na loša iskustva u nekim zemljama gde su izneverena očekivanja žrtava da će medijacija biti korisna za njih. Helen Reeves je upozorila da medijator i ostala lica koja učestvuju u procesu

medijacije moraju da budu svesna sekundarne viktimizacije koja može da nastupi tokom medijacije i da preduzmu sve da do toga ne dođe. Ukažala je da u medijaciji nikada ne postoji ravnoteža moći između izvršioca i žrtve. Najzad, ona je ukazala da je potrebno vršiti i stalni monitoring i evaluaciju medijacije, i to naročito vezano za podatke o starosti žrtava, o odnosu starosti i pola žrtava i izvršilaca, i druge indikatore odnosa moći.

U okviru plenarnog dela i u pauzi, studenti su kroz formu drame i plesa na veoma slikovit i izražajan način predstavili dobre i loše strane medijacije. Posebno je bila zanimljiva vežba medijacije u formi pozorišne predstave, koju su učesnici iz publice prekidali i zamenjivali učesnike procesa medijacije koji su se po njihovom mišljenju ponašali na pogrešan način.

Teme radionica bile su sledeće: Krivično pravosuđe i slučajevi ozbiljnog nasilja, Rod i ozbiljno nasilje, Žrtve terorizma i etnički konflikt i Od restorativne pravde do prakse.

Posebno se izdvojila radionica Žrtve terorizma i etnički konflikt, na kojoj je prikazan film u kome su žrtve terorizma govorile o svom iskustvu viktimizacije, kao i kako su oprostile zločincima. Učesnice radionice bile su dve žene, jedna Palestinka i jedna Izraelka, koje su u terorističkim napadima izgubila svoje najmilije – sestru i sina. Obe su aktivistkinje organizacije Parent circle (Roditeljski krug), u kojima se pitanjima vezanim za istinu i pomirenje zajednički bave Izraelci i Palestinci, članovi porodica ubijenih u terorističkim napadima.

Članice ove organizacije su kao svoj metod rada istakle uspostavljanje dijaloga, razgovor i slušanje druge strane. One su u tom smislu na zanimljiv način opisale svoje preobraćanje iz uloge žrtve u ulogu aktivistkinje, kao i način na koji su spoznale vrednosti restorativne pravde:

Palestinka: „Palestinici su platili veliku cenu za zločine koje nisu izvršili. Izraelci su ih okupirali a da sami nisu znali kako to izgleda biti okupiran. Njihova ljutnja je bila opravdana. Sestra mi je ubijena po povratku sa studija u SAD. Ljutnja čini patnju još većom. Tako je bilo i sa mnom, sve dok nisam srela rabina koji nije govorio o osveti već o miru i praštanju. To što je on uradio je bilo čudo: priznao je da je Izrael okupirao i da Palestinci pate. Tada sam postala član Roditeljskog kruga i shvatila koliko je važno saslušati druge i uspostaviti dijalog.“

Izraelka je, sa svoje strane, pročitala pismo koje je uputila osobi koja je ubila njenog sina od 24 godine, i u kojoj je pokazala razumevanje za razloge koji su do toga doveli i spremnost na praštanje.

Obe učesnice su ukazale na aktivnosti svoje organizacije koje su usmerene na intergrupni dijalog. One o svojim iskustvima pričaju po školama i tako pokreću dijalog. Takođe, putuju po svetu i govore i tako šalju poruke. Jedna od njihovih najvažnijih deviza je citat Ajnštajna: PROBLEM SE NE MOŽE REŠITI SREDSTVIMA KOJIMA JE KREIRAN.

Na susretima koje organizuju ima ružnih scena i svađa, govore svi u isto vreme, ali se neki završe razmenom telefona a to je, po njima, početak dijaloga. Napravili su i TV dramu o odnosima Palestinaca i Izraelaca.

Na istoj radionici govorio je i Palestinac Mohamed Dajani, koji je dao dobar pregled društvene situacije vezano za palestinsko-izraelski konflikt, i izneo niz zanimljivih ideja vezanih za projekat o kome se više može saznati na web site-u www.bigdreamsmallhope.com.

On je ukazao na okolnost da u Izraelu (slično kao u Srbiji, prim. VNR), niko nikoga ne sluša. Ljudi gledaju jedni druge a ne vide se. Oni ne vide realnost već vide svoje konstrukcije drugih – gledaju se a ne vide se. A to konflikt čini stalnim. Nisu Izraelci i Palestineci jedni protiv drugih. Postoje Izraelci i Palestineci koji imaju veliki san, kao i Izraelci i

Palestinici koji imaju malu nadu, i oni su ti koji su jedni protiv drugih. On se u svom izlaganju založio za primenu nekoliko principa restorativne pravde i to:

1. Vratiti konflikt ljudima a oduzeti ga od vlade
2. Dijalog
3. Prestati sa optuživanjem
4. Slušati jedni druge
5. Okrenuti se budućnosti a ne prošlosti
6. Osnažiti civilne inicijative
7. Iskoristiti pozitivna sećanja
8. Restorativna pravda kao transformacija negativne energije (poniženja, besa) u pozitivnu (saradnju, toleranciju)

Zanimljivo je da je najveći deo ovih principa istovetan sa principima koji karakterišu ideju Trećeg puta ka istini i pomirenju, za koju se u Srbiji zalaže Asocijacija Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje, koju je iniciralo i vodi Vuktimološko društvo Srbije. Uopšte, izraelsko iskustvo se čini veoma zanimljivim sa stanovišta uporedivosti sa iskustvom Srbije. U tom smislu bi bilo korisno razvijati zajedničke projekte i saradnju sa kolegama Palestinecima i Izraelcima, s obzirom da se čini da u međusobnoj razmeni iskustava i ideja možemo mnogo da naučimo – i oni i mi.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Međunarodni seminar o konfliktima: "Conflict prevention and conflict management", International Academy on Leadership (IAF)

(Gummersbach, Nemačka, 19. februar – 3. mart 2006)

Jedna od najvažnijih investicija nemačke Fondacije Fridrih Naumann usmerena je u aktivnosti njihove Međunarodne Akademije za liderstvo u Gumersbahu, poznate širom sveta po izvrsnim i veoma pažljivo pripremanim seminarima koje nekoliko puta godišnje organizuje za odabrane polaznike iz svih krajeva sveta. Jedan od najpoznatijih seminara/kurseva ove Akademije svakako je dvodeljni "Conflict prevention and conflict management", na koji je u februaru ove godine pozvano 22 učesnika iz 18 zemalja iz Istočne Evrope, Afrike, Bliskog Istoka, Latinske Amerike i Azije.

Učesnici svih seminara na Akademiji za liderstvo po pravilu su veoma aktivni i vodeći pojedinici iz oblasti društvenih istraživanja, politike, ljudskih prava i drugih pravnih oblasti, konflikt menadžmenta i novinarstva. Tako je bilo i u slučaju Seminara u februaru, na kojem su polaznici sa

veoma raznorodnim političkim i kulturnim koordinatama imali i jednu zajedničku karakteristiku – poticali su iz zemalja konflikta.

Tako bogata i kompleksna široka osnova različitih iskustava sa temom konflikta koju su svojim prisustvom sačinili učesnici, pokazala se kao fantastičan okvir za rad, koji je pružio izvanrednu i jedinstvenu mogućnost da se problem sredine iz koje se potiče sagleda i promisli na potpuno nov način.

Program seminara koncipiran je tako da se tema konflikta analizira na teorijskom nivou – koji je podrazumevao uvodenje polaznika u najpoznatije teorije o konfliktu kao i upoznavanje sa institucionalnom (političkom i naučnom) praksom u vezi sa tim – a potom i kroz praktičnu primenu steklenih znanja na bliskim primerima. Praktični rad predstavlja je zapravo analizu konflikata u zemljama iz kojih polaznici potiču: u malim radnim grupama u

trajanju od nekoliko sati, polaznici su se bavili posebnim aspektom odabranog konflikta u skladu sa temom dana.

Tema konflikta je na seminaru obradivana sa najrazličitijih stanovišta. Možda je najvažnije i najkorisnije bilo upoznavanje sa načinom rada važnih međunarodnih i nemačkih institucija koje se najneposrednije bave konfliktima¹. Što se nemačkih državnih institucija tiče, za učesnike je organizovan čitav niz sastanaka sa vodećim stručnjacima koji se bave konfliktom (u političkom i teorijskom smislu), u institucijama kao što su parlament, Vlada Nemačke, te nekoliko državnih i privatnih instituta i ureda. Tom prilikom otvorene su teme koje su posebno važne i svakako konfliktne za samu Nemačku; pre svih ostalih, to su pitanja imigranata, azilanata i manjina, teme koje danas izazivaju dosta kontraverze unutar nemačkog društva. Potom, puno vremena posvećeno je procesu suočavanja sa mračnim istorijskim periodom nacističke Nemačke, postkonfliktnom periodu podeljene Nemačke, te procesu ujedinjenja i današnjim društvenim refleksijama na pomenute etape nemačke prošlosti. U tom cilju (upoznavanja sa takozvanim "iskustvom Nemačke") organizovan je petodnevni obilazak Berlina i nekadašnjih graniča Zapadne i Istočne Nemačke. Fascinantno je saznanje o neposrednom učinku dva antipodna ideološka sistema koji su sa iste polazne osnove gradili dva društva u potpuno različitim pravcima. Krajnji rezultati dve ideologije – a o kojima kao ništa drugo dobro govore zgrade, ulice, organizacija gradova, sistemi kontrole i nadzora – ne mogu se drugačije okarakterisati osim kao društva (demokratske) slobode i (diktatorske) neslobode.

Među najvažnije (nedržavne) institucije sa čijim su se radom upoznali polaznici seminara spada Heidelberg Institute on International Conflict Research (HIIK), koji se bavi teorijskom i političkom analizom međunarodnih konfliktata. Među najznačajnije produkte Instituta spada godišnjak "Konflikt barometar", koji donosi pregled konfliktata iz celog sveta i njihovu analizu. O posebno značajnoj ulozi i uticaju koju ima HIIK govori i podatak da Nemačka svoju spoljnu politiku i ekonomiju strategijski osmišljava uz redovnu konsultaciju HIIK analiza.

1 Jedna od celodnevnih radionica predstavljala je doslovnu simulaciju rada Saveta bezbednosti. Tema je bio konflikt SAD i Severne Koreje u vezi sa nuklearnim naoružanjem. Učesnici su dobili uloge zemalja članica Saveta bezbednosti ili posmatrača, i zadatak da brane stavove te zemlje. Podela uloga je bila "kontroverzna", postavivši učesnike u sasvim suprotne koordinate od sopstvenih. Zanimljivo je da je autorka ovog teksta, kao učesnica iz Srbije, dobila ulogu SAD.

Hajdelberg institut poznat je i po tome što je uveo deficiju i metodologiju analize konflikta koje su ušle u međunarodnu upotrebu, te po preporukama primene raspoloživih (političkih) instrumenata delovanja u cilju prevencije i/ili rešavanja konflikta u zavisnosti od tipa konflikta².

HIIK je dao sledeću definiciju konflikta: "Konflikt je sukob interesa (različito pozicioniranih) nacionalnih vrednosti, određenog trajanja i značaja, između najmanje dve strane (organizovane grupe, države, grupe država, organizacija) koje su odlučne da ostvare i nametnu svoje interesе"³.

Predmeti konflikta su teritorija, secesija, dekolonizacija, autonomija, sistem/ideologija, nacionalna moć, regionalna dominacija, međunarodna moć, izvori prihoda i drugo.

HIIK konflikte najpre deli u osnovi na nasilne i nenasilne a potom ih svrstava u tri grupe (niskog, srednjeg ili jakog) intenziteta. Preciznija ocena konflikta dobija se određivanjem nivoa (tipa) intenziteta (markirani na skali od jedan do pet): *prigušeni konflikt* (latent conflict; 1), *ispoljeni konflikt* (manifest conflict; 2), *kriza* (crisis; 3), *ozbiljna kriza* (severe crisis; 4), i *rat* (war; 5). Stepen konflikta određuje se na osnovu preciznih definicija koje obuhvataju mere i delovanja sukobljenih strana prisutnih u određenom konfliktu.

Tako, primera radi, nasilni konflikti se valorizuju u zavisnosti od toga da li su oružane snage (violent forces) upotrebljene u sporadičnim incidentima (kriza; 3), uporno i na organizovan način (ozbiljna kriza; 4) ili u određenom kontinuitetu i na organizovan i sistematičan način (rat⁴; 5).

Barometar za 2005. godinu donosi uznemirujuće saznanje da je Srbija, posle Rusije, zemlja sa najviše aktivnih konfliktata na svetu. Posmatrano po oblastima, Azija sa Okeanijom je deo sveta sa

2 Neki od poznatih instrumenata delovanja međunarodne politike su pregovori uz posredovanje "treće strane", neposredni pregovori, arbitracija, konsultacije, mere Ujedinjenih nacija (npr sankcije, mirovne misije) i drugo.

3 "Conflict is the clashing of interests (positional differences) on national values of some duration and magnitude between at least two parties (organized groups, groups of states, organizations) that are determined to pursue their interests and win their cases"; definicija Heidelberg Institute on International Conflict Research (HIIK).

4 „Rat je tip nasilnog konflikta u kojem su oružane snage korišćene u određenom kontinuitetu na organizovan i sistematičan način. Strane u konfliktu primenjuju široke zahvate, u zavisnosti od situacije. Širenje destrukcije je masovno i u dugom trajanju“. ("War is a type of violent conflict in which violent force is used with a certain continuity in an organized and systematic way. The conflict parties exercise extensive measures, depending on the situation. The extend of destruction is massive and of long duration"); definicija HIIK.

najviše aktivnih konflikata (čak 86 njih, različitog intenziteta).

U 2005, u svetu je registrovano 178 međunarodnih konflikata i 71 unutardržavni konflikt. Ni jedan od dva rata i 22 intenzivne (predratne) krize nisu bili međudržavnog karaktera. Institut navodi da je trend konflikata poslednjih godina upravo u tom pravcu – uvećanje broja unutrašnjih, a smanjenje međudržavnih konflikata.

Još jedna važna institucija koja je takođe veoma prisutna u našem regionu je The Centre for international conversion (BICC), iz Bona. Ovaj centar je veoma aktivan u reformi Vojske Jugoslavije, o kojoj je izradio studiju sa preporukama, a potom je aktivan i povodom različitih aspekata Kosovske krize, među kojima je i povratak raseljenih lica. BICC je organizacija koja se bavi "promocijom mira, razvojem i transformacijom društava". Najavljuju posebnu skoncentrisanost na postkonfliktne demobilizacije i reintegracije, pre svega neposrednih učesnika rata. Bave se i problemima postkonfliktnih društava koji prevazilaze državne granice, što će u narednom periodu biti veoma aktuelno u regionu Zapadnog Balkana.

Vredi još pomenuti i posetu berlinskom neprofitnom (privatnom) Berghof institutu koji se bavi naučnim istraživanjem etnopolitičkih konflikata, gde su impresivne (striktno naučne) studije koje su izvanredno sveobuhvatno analizirale predmetne konflikte. Bosna je bila jedan od većih projekata ovog Instituta. Studije konfliktih područja donose i takve analize sa preporukama često zaboravljenih društvenih grupa kao što su mladi ili ratni veterani.

Konflikt menažment je oblast koja je u svetu u velikom usponu. U Nemačkoj, niz institucija, privatnih i onih pod pokroviteljstvom države, povezano je u interaktivnu mrežu koja se bavi unapređenjem znanja u ovoj oblasti i njegovom primenom širom sveta, sa posebnim fokusom na zemlje u kojima Vlada Nemačke, i/ili druge nemačke institucije, imaju aktivnu ulogu.

Fridrich Nauman fondacija (nemačkih liberala) takođe je veoma angažovana u oblasti konflikt

menadžmenta. Njena Akademija za liderstvo u Gumersbahu je izuzetno uticajna i poznata u Nemačkoj, pre svega po tome što prednost daje rešavanju problema putem internacionalnog umrežavanja organizacija i pojedinaca aktivnih u srodnim oblastima. Sa jedne strane, Akademija na taj način unapređuje znanja i sposobnosti pojedinaca i organizacija, a sa druge strane, omogućava razmenu iskustava i informacija iz različitih delova sveta, čime se otvara širok prostor za saradnju.

Naravno, kako se i moglo očekivati, sve institucije sa čijim smo radom bili upoznati, imale su ili još uvek imaju veoma aktivnu ulogu u našem regionu. Konflikt u bivšoj Jugoslaviji i dalje je, ukratko, veoma aktuelan. Pri tome, teorija iz oblasti konflikt menadžmenta kao i programi i istraživanja u vezi sa tom temom, kako nam je više puta potvrđeno, obilato se primenjuju i u našoj zemlji.

Na kraju, vredi napomenuti da je reputacija Srbije i njenih građana u svetu – sudeći po stavovima učesnika seminara ali i po stavovima nemačkih zvaničnika i stručnjaka - prilično obeshrabrujuća. Takvoj lošoj reputaciji, sledstveno razgovorima sa ljudima iz zaista svih krajeva sveta, veoma doprinosi percepcija sadašnjih vlasti u Srbiji kao nastavljača politike pokojnog Slobodana Miloševića i "korisnika" instrumenata njegovog režima.

Takvoj reputaciji u mnogome doprinosi i intenzivna kriza na Kosovu, u kojoj je srpska strana doživljena kao gotovo isključivi krivac za trajanje te krize.

Konačno, takvo poistovećivanje Srbije sa režimom Slobodana Miloševića ima između ostalog i za veoma ozbiljnu posledicu činjenicu da se veoma malo govori i zna o ulozi nesrpskih strana u regionalnim sukobima, te gotovo nimalo o srpskim žrtvama. Potrebno je mnogo ozbiljnog i posvećenog rada ne na politikantskom, već na istinoljubivom predstavljanju srpske strane u prethodnim sukobima, i studioznom otvaranju pitanja odgovornosti i za srpske žrtve, rečju za otvaranje druge strane priče o ratovima u bivšoj Jugoslaviji.

Jelena Grujić

Jock Young

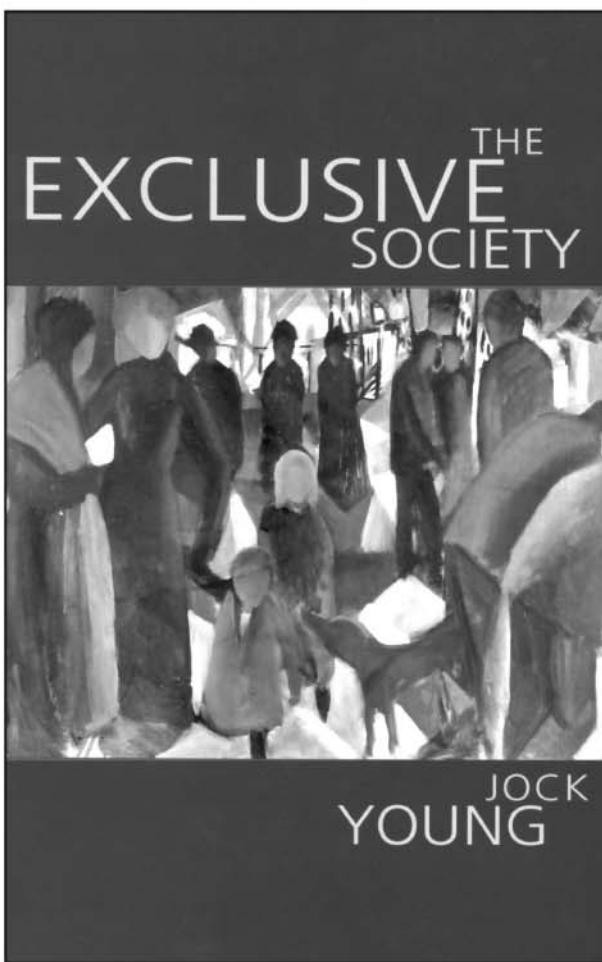
**The Exclusive Society:
Social Exclusion, Crime and
Difference in Late Modernity**
**(Isključujuće društvo: Socijalno
isključivanje, kriminalitet i razlike
u doba kasnog modernizma)**

Sage Publications, London 1999, str. 216

Knjiga *Isključujuće društvo* potvrda je više da Jock Young s pravom uživa etabliranu reputaciju jednog od vodećih kriminologa našeg doba. Njegovo liderstvo i izuzetnost stalno se iznova potvrđuju, ne samo činjenicom da on dosledno odoleva lagodnosti bavljenja perifernim i sekundarnim kriminološkim temama i besmislenim gomilanjem "naučnih saznanja" marginalnog dometa, već i dobro poznatom ingenioznošću kojom zahvata u dubinu strukturnih i dinamičkih procesa koji se na površini projektuju kao "činjenice" o kriminalitetu i reakciji. U *Isključujućem društvu*, Young elaborira socijalne promene u industrijski razvijenim zemljama Zapada tokom poslednje trećine XX veka, odnosno tranziciju od inkluzivnog (isključujućeg) modernističkog društva ka ekskluzivnom (isključujućem) društvu kasnog modernizma. Centralni problem – *isključivanje*, razmatra se kao proces koji se simultano odvija na tri nivoa: ekonomskom (isključivanje iz tržišta rada), socijalnom (isključivanje unutar strukture društva i zajednica) i kriminalnopolitičkom (rastuće isključujuće tendencije unutar krivičnopravnog sistema). Knjigu čine Uvod i osam poglavlja – osam sjajnih eseja kojima autor provodi čitaoce kroz procese transformacije u sferama ekonomije, pravde i zajednice, kao i zaokrete u kriminalnoj politici u vodećim zemljama "Prvog sveta" (posebno u SAD i Velikoj Britaniji) pred kraj XX veka.

Prvo poglavje koje nosi naziv "Od uključujućeg do isključujućeg društva" (*From Inclusive to Exclusive Society*) tretira problem transformacije od homogenog i stabilnog društva koje "materijalno i ontološki" *uključuje* svoje članove i teži tome da asimiliše devijantnost, ka društvu koje karakterišu promene i podeljenost i koje na devijacije odgovara separacijom i *isključivanjem*: taj proces, primećuje Young, uslovjen je promenama vezanim za mater-

ijalne osnove naprednih industrijskih društava i tranzicijom od fordizma ka post-fordizmu. Fordistička proizvodnja, puna i stalna zaposlenost (muškaraca) i kejnzijski model ekonomske regulacije iz doba modernizma, bili su kontekst u kome su se važni društveni sektori – rad i porodica, savršeno funkcionalno uklapali: bilo je to konsenzualno društvo koje je počivalo na jasnoj rodnoj podeli rada i setu osnovnih vrednosti koje se tiču domena posla i porodice. Taj inkluzivni svet u kome je akcenat bio na izvesnosti, ali i asimilaciji sve širih i širih slojeva društva u monohromno i monokulturalno društvo, odmenjen je svetom pluralizma i multikulturalizma, ali i ekonomske neizvesnosti, nesigurnim i *part-time* zaposlenjem, kao i masovnim ulaskom žena na tržište rada. Uz kruz i restrukturiranje tržišta rada (pod pritiskom rastuće globalizacije kapitalističkih ekonomskih odnosa), simultano se odvijao i proces kulturne revolucije *individualizma*; oba procesa imala su značajne implikacije na ulogu i funkcionisanje porodica, dok se problem relativne deprivacije dramatizovao (u društvu koje u ekonomskoj sferi upadljivo karakterišu

nekontrolisane tržišne sile i "haos u nagrađivanju" koje nagrađuje osećanje pravičnosti). "Kombinacija relativne deprivacije i individualizma snažan je uzročnik kriminaliteta u situacijama u kojima nije moguća nijedna politička solucija: ona generiše kriminalitet, ali takođe generiše kriminalitet ubitačnije i konfliktnije prirode" (s. 16).

Na drugoj strani "dijade kriminaliteta", ekonomski neizvesnost i ontološka nesigurnost u doba kasnog modernizma predstavljali su zapaljivo smeš za pomeranje ka punitivnjem odgovoru na kriminalitet: tranzicija od modernističkog ka društvu kasnog modernizma proizvela je snažne efekte i u sferi kriminalne kontrole. Naime, tokom 50-ih i 60-ih godina XX veka (u doba koje Young, sledeći Erica Hobsbawma, naziva "zlatnim dobom" kapitalizma), dominantne ideologije bile su optimističke i uključujuće. Pažnja je u velikoj meri bila fokusirana na uzroke odstupajućeg ponašanja (koji su delovali u prošlosti ostavljujući trag prevashodno u (otklonjivo) lošoj socijalizaciji), i držalo se da mladi prestupnici mogu biti "rehabilitovani", a ljudi sa mentalnim poremećajima uspešno "tretirani". Nasuprot tome, u doba kasnog modernizma na scenu stupaju pesimističke ideje o tome da "ništa ne deluje", da je "minimiziranje rizika" jedino što se može, kao i tendencije demonizacije određenih društvenih (pod)grupa ("underclass") koji na svet gledaju na način drugaćiji od "nas ostalih". Konsekventno, zatvorska je populacija u ekspanziji: kriza kasnog modernizma dobro je reprezentovana "američkim zatvorskim gulagom" (jedan od naupečatljivijih obrisa "isključujućeg društva" jeste činjenica da se u SAD u svakom trenutku, devetina Afro-Amerikanaca muškog pola starosti od 20-29 godina nalazi u zatvoru). Fundamentalna dinamika isključivanja rezultat je "tržišnih sila" koje isključuju velike segmente populacije iz primarnog tržišta rada, kao i tržišta vrednosti koje nadimaju klimu individualizma. "Takva situacija proizvodi efekat kako na uzroke kriminaliteta (posredstvom relativne deprivacije i individualizma), tako i na reakcije na kriminalitet (posredstvom ekonomске neizvesnosti i ontološke nesigurnosti)" (s. 26).

Razvoj (i kriza) kriminologije u doba kasnog modernizma predmet je razmatranja u drugom poglavlju pod nazivom: "Kriminalitet i disonanca u doba kasnog modernizma" (*Crime and Discord in an Age of Late Modernity*). U sjajnom eseju o posrnućima ove discipline poslednjih decenija, Young apostrofira i detaljno razmatra pet faktora koji su je u isto vreme i dezorientisali, ali i ponovo oživljavali. To su: porast stope kriminaliteta, osvetljavanje prethodno nevidljivih žrtava, problematizacija krim-

inaliteta, rastuća svest o univerzalnosti kriminaliteta i selektivnosti pravde, i problematizacija kažnjavanja i krivice. Tranzicija u društvo kasnog modernizma omogućila je da oni koji su ranije bili "nevidljivi" sada podignu svoj glas (npr. žrtve porodičnog nasilja). No, u isto vreme, tranzicija od inkluzivnog u ekskluzivno društvo izbacila je na površinu novi problem: kako održati socijalni red u društvu koje karakterišu detradicionalizacija, individualizam, rastuće potrebe za samoaktuelizacijom, ali i relativna deprivacija i ontološka nesigurnost. Rast kriminaliteta i broja prestupnika imao je, prema Youngu, veoma bitan uticaj na funkcionalne principe kriminalne pravde, ali i akademsku kriminologiju, unutar koje dolazi do tranzicije iz neoklasizma ka novoj administrativnoj ili prognostičkoj kriminologiji (*actuarial criminology*), koja nije zaokupljena etiologijom, već "delovanjem sada i ovde" i "minimiziranjem rizika". Upravo spoj normalizacije kriminaliteta i ontološke nesigurnosti nadahnjuje taj kalkulantski odnos (kako građana tako i institucija) prema kriminalnom riziku, kao i različite tendencije ka isključivanju.

U poglavlju pod nazivom "Kanibalizam i bulimiјa" (*Cannibalism and Bulimia*), Young preslikava Levi-Straussovou metaforičku dihotomiju *antropofagička - antropoemička* društva, na društva doba modernizma odnosno kasnog modernizma (modernističko društvo je *gutajuće* - društvo "socijalnih kanibala", dok je društvo kasnog modernizma *bulimičko* - ono koje devijante izbacuje van). Društvo doba modernizma je, naime, bilo osjetljivo na *različitost*, ali ne toliko i na teškoće asimilovanja "različitih". Nasuprot tome, društvo doba kasnog modernizma nije tako osjetljivo na različitost kao takvu, štaviše, ono je slavi i konzumira; ali ono što ovo društvo veoma teško podnosi jesu problemi koje sobom nose ljudi "nezgodne naravi", odnosno pripadnici *opasnih* klasa, u odnosu na koje se mora razviti efikasna barijera.

"Esencijalizacija Drugog: demonizacija i kreiranje monstruoznosti" (*Essentializing the Other: Demonization and the Creation of Monstrosity*) naslov je četvrtog poglavlja, u kome autor nadahnut razmatra problem esencijalizma kao prvo-razredne strategije ekskluzionizma. Posredstvom esencijalizacije se, naime, razdvajaju grupe ljudi na osnovu njihove kulture ili prirode. Esencijalizacija je veoma prisutna upravo u doba kasnog modernizma, budući da tada ontološke nesigurnosti rastu, te većina pojedinaca i grupa doživljava kruz identiteta. Esencijalizam je proces koji omogućava da se neka grupa percepira kao ona koja "suštinski" (esencijalno) ima preuimućstvo, dok se na ostale grupe lepe

stereotipi. Prednosti samo-esencijalizacije jesu u tome što ona omogućava ontološku sigurnost, legitimizuje i privilegovanost i odbranu, dozvoljava da se okrive drugi (esencijalizam je preduslov demonizacije), i konačno, ona predstavlja osnov za projekciju. Demonizacija je proces kojeg čine sledeće komponente: distanciranje, određivanje esencijalizovanog Drugog i reaffirmacija normalnosti, a njegova krucijalna tačka jeste kreiranje monstruma, čiju funkciju Young vidi na sledeći način: "Prihvati dvojstvo - normalno i monstruozno, znači negirati monstre u svima nama: tamnu stranu svoje agresivnosti i seksualnosti" (s. 116).

Osnovna tema petog poglavlja jeste kritika strategije "nulte tolerancije" (*zero tolerance*) i sličnih pristupa kojima se kriminalitet tretira kao površinski, "kozmetički" problem, a ne kao hronični i sistemski problem društva u celini. Young primećuje da su i u javnom i u akademskom diskursu u doba kasnog modernizma veoma prisutne debate o toleranciji, ali uz sinhrono rastuće zahteve za tvrdom politikom "zakona i reda": glasnom retorikom instalirane i osnažene pogrešne premise da je "socijalni sistem (struktorno) jednostavan" i da je kriminalitet "kozmetički problem" otvorile su prostor za neku vrstu *konačnih rešenja* pitanja kriminaliteta i razmah kriminalnopolitičkih strategija iz porodice nulte tolerancije i masovnog zatvorskog kažnjavanja. Popularnost politike nulte tolerancije i dupliranje zatvorske populacije samo u periodu od sredine 80-ih do sredine 90-ih godina, bili su vesnici bujanja nove "kriminologije netolerancije" u SAD. Istrajavajući na kritici isključujućih strategija i politika "netolerancije" u društvu koje sistemska produkuje stope kriminaliteta, Young ističe da, ukoliko išta treba da znači, "nulta tolerancija na kriminalitet mora značiti nulta toleranciju na nejednakost" (s. 140).

Neadekvatna su bila, po Youngovom sudu, oba društva: kako ono inkluzivno, tako i ekskluzivno društvo koje ga je odmenilo na izmaku XX veka. Inkluzija, koje se mnogi sa nostalgijom prisećaju (priježljujući povratak u modernizam), zahtevala je uniformnost i homogenost kulture i identiteta. Ekskluzivno društvo je, opet, društvo dubokih kontradiktornosti: fundamentalizam koegzistira sa mnoštvom supkultura, dok isto važi i za rasističko

nasilje na jednoj i razvijanje novih modela tolerancije na drugoj strani. Pitanje "gde tražiti novi inkluzivizam" centralna je tema poslednjih poglavlja. Polazišta na kojima Young insistira s tim u vezi, jesu sledeća: prvo, nema povratka u svet 50-ih (nije moguće vratiti se u svet pune zaposlenosti od devet do pet, "od puberteća pa do groba", i to samo za muškarce); drugo, da bi društveni red bio stabilan, neophodno je postići uspeh u dve sfere - nagrađivanje se mora rasporediti pravično, a vrednosti moraju biti zajedničke. "Društveni ugovor" iz doba modernizma je propao, delom zato što je bio loše sačinjen, a delom zato što se svet promenio; društveni ugovor kasnog modernizma treba, prema Youngu, ne samo da obezbedi zaposlenost, već mora insistirati na (radikalnoj) meritokratiji (pravičnom nagrađivanju). Solucija se, tako, nudi kroz "refleksivni modernizam" koji bi bio u stanju da reši probleme u domenima i "pravičnosti" i "zajednice", nagrađivanja i individualizma ("koji leži u srcu liberalne demokratije"), odnosno politiku baziranu na novom društvenom ugovoru koja bi objedinila "radikalnu meritokratiju" (blagorodnu za sferu pravičnosti) sa "transformativnim multikulturalizmom" (u sferi zajednice).

Za knjigu *Isključujuće društvo* Youngu je poslednjih godina upućeno nebrojeno mnogo komplimentata, mada ni određeni kritički tonovi nisu sasvim izostali – oni su uglavnom dolazili sa pozicija radikalne levice i odnosili su se na razvodnjenu ideja menjanja društva, mekoću projektovane strategije društvene transformacije, slab domet "radikalne meritokratije" (koja strukture nejednakosti zapravo ostavlja nedirnutim) i odsustvo naznaka suštinske alternative destrukciji ljudskih života u kapitalističkom društvu kasnog modernizma. Ono, pak, o čemu u akademskoj javnosti nema spora, jeste to da ova knjiga predstavlja originalni i vrhunski naučni doprinos, brilljantnu kariku u stvaralačkom nizu čoveka koji je ostvario tako značajan uticaj u kriminologiji i sociologiji poslednjih decenija. Ona je širom sveta već postala deo nezaobilazne literature za sve koji uče, ili se bave izučavanjem u oblasti kriminologije, sociologije i tangentnih naučnih disciplina. Stoga, više je nego dovoljno razloga da se ova knjiga najtoplje preporuči za čitanje.

Mr Biljana Simeunović-Patić

Nevenka Žegarac, Aleksandar Baucal
Uglješa Gvozden

Ničija deca
Trgovina decom u
Srbiji i Crnoj Gori
Nobody's children
Child Trafficking in
Serbia and Montenegro

Save the children, Beograd,
2005, str.132.

Publikacija *Ničija deca* predstavlja istraživanje pojave trgovine decom u Srbiji i Crnoj Gori, u cilju poticanja razvoja sistema mera za kvalitetan tretman problema, u smislu uspešnijeg identifikovanja, prevencije, kao i pružanja pomoći i podrške deci žrtvama trgovine. Potreba za fokusiranjem na problem, proizašla je iz činjenice nepostojanja pouzdanih i sistematičnih podataka o obimu, strukturi, karakteristikama i uzrocima trgovine decom u Srbiji i Crnoj Gori, a samim tim i nepostojanja jasne strategije u vezi sa problemom.

Ova studija je proizvod prikupljenih podataka na sledećim nivoima: 1. analize postojećih podataka o deci žrtvama trgovine u Srbiji i Crnoj Gori; 2. intervjuisanja predstavnika državnih organa, vladinih i nevladinih organizacija i drugih osoba koje se sreću sa problemom trgovine ljudima u svakodnevnom radu i 3. pregledavanja različitih relevantnih međunarodnih i nacionalnih dokumenata.

Rad je strukturiran tako da jasno izdvaja dve značajne celine. U prvoj celini autori se bave pojavom trgovine decom i mehanizmima društvene reakcije, a u drugoj iznose rezultate istraživanja, kao i preporuke za razvoj adekvatnijeg sistema zaštite.

Prvi deo studije je sačinjen iz četiri poglavlja. Prvo poglavje pruža sistematski pregled shvatanja pojave trgovine ljudima uopšte i trgovine decom kao posebnog oblika zloupotrebe i kršenja prava deteta kao i detaljnu prezentaciju pojavnih oblika. Među oblicima trgovine decom izdvajaju se: trgovina decom radi seksualne eksploatacije, dečije pornografije i pedofilije; trgovina decom radi eksploatacije dečijeg rada; trgovina decom radi prosjačenja; trgovina decom radi vršenja kriminalnih aktivnosti; trgovina nerođenom ili tek rođenom decom radi usvojenja; trgovina decom radi sklapanja braka; trgovina decom radi učestvovanja u

oružanim sukobima i trgovina decom radi prodaje telesnih organa. Za svaku formu trgovine decom navode se specifičnosti u pogledu načina eksploatacije, karakteristika trgovine, rizičnih grupa dece, teškoća identifikacije i srodnih fenomena. U slučaju trgovine decom radi eksploatacije dečijeg rada, kao dominantni načini eksploatacije navode se: rad u industriji, ugostiteljstvu, uslužnim delatnostima, poljoprivredi, domaćinstvu i zanatskim delatnostima. Kada je trgovina decom radi vršenja krivičnih dela u pitanju, kao posebno rizična grupa izdvajaju se dečaci između 10 i 14 godina i stariji, deca koja nisu uključena u obrazovni proces ili su prekinula obrazovanje, deca iz nestabilnog porodičnog okruženja, marginalizovanih grupa, zanemarena deca, deca na ulici, deca koja po rođenju nisu upisana u matične knjige. Autori pojedine oblike trgovine decom posmatraju u širem društvenom kontekstu, nastoje da povuku paralelu i naprave razliku sa mnogim srodnim fenomenima i time postignu bolje razumevanje pojave trgovine decom.

Druge poglavlje prvog dela odnosi se na prepoznavanje i razumevanje pojave trgovine decom. Autori pružaju uvid u rasprostranjenost pojave, obrasce regrutovanja, transporta i eksploatacije kako u Evropi, tako i kod nas, ne zanemarujući i opšti društveni kontekst u kome se trgovina ljudima odvija i faktore koji joj pogoduju, kao što su ratovi, siromaštvo, tranzicija, otvorenost granica, porast kriminala, porodične krize i druge. Dat je i pregled utvrđenih faktora rizika i ranjivosti dece u procesu trgovine, sa posebnim akcentom na izloženost romske dece trgovini i eksploataciji. Ukažalo se na posledice koje pojava trgovine decom može proizvesti. Deca bivaju na razne načine traumatizovana i viktimirana u zavisnosti od pola, uzrasta, oblika i trajanja eksploatacije kao i razvijenosti sistema zaštite. Razmotrene su aktuelne okolnosti tretiranja problema i dat pregled strategija koje se kreću u pravcu suzbijanja, sprečavanja kao i zaštite dece žrtava trgovine.

Treće poglavje prvog dela predstavlja pregled relevantnih međunarodnih i nacionalnih pravnih standarda, koji pružaju formalnu osnovu za kvalitetnu zaštitu dece žrtava trgovine ljudima. Od međunarodnih pravnih instrumenata, kao posebno značajni izdvajaju se: konvencija UN o pravima deteta dopunjena posebnim protokolom o prodaji dece, dečjoj prostituciji i pornografiji; konvencija Međunarodne organizacije rada o najgorim oblicima dečijeg rada uz vodič za efikasnu eliminaciju trgovine decom i preporuke za preduzimanje odgovarajućih mera zaštite; protokol UN o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima,

posebno ženama i decom; UNICEF-ove smernice za zaštitu prava dece žrtava trgovine ljudima u jugoistočnoj Evropi u kojima se na osnovu opštih principa zaštite deteta preporučuju posebne mere zaštite u skladu sa problemom i područjem gde se odvija. Obimna i savremena međunarodna pravna dokumentacija daje osnovu i potsticaj za implementaciju na nacionalnom nivou. Postignute su reforme zakona koje se odnose na suzbijanje trgovine ljudima, gonjenje učinilaca i zaštitu prava dece žrtava trgovine.

Poslednje poglavlje prvog dela predstavlja nacionalne mehanizme za borbu protiv trgovine ljudima. Iniciran aktivnostima Pakta za stabilnost u zemljama jugoistočne Evrope nastao je Nacionalni tim za borbu protiv trgovine ljudima. Već od 2002. egzistiraju dva odvojena tima u Srbiji i Crnoj Gori koja koordinišu rad relevantnih državnih organa, službi i institucija, međunarodnih organizacija, domaćih i stranih organizacija koje se bave trgovinom ljudima u cilju izgradnje međusobnog poverenja, razmene informacija i pokretanje inicijativa, sinhronizacije akcije i izgradnje nacionalnog plana u borbi protiv trgovine ljudima. Konkretnе mere timova odnose se na aktivnosti u vezi sa izmenom i sprovođenjem zakona, prevencijom i edukacijom, sistemom podrške i pomoći žrtvama, kao i procesom integracije žrtava trgovine ljudima. Posebnu radnu grupu u okviru Republičkog tima čini grupa za borbu protiv trgovine decom, čiji rad koordiniše nevladina organizacija Beosupport. Osnovni cilj ovako formirane grupe je da na nacionalnom nivou razvije poseban sistem zaštite maloletnih žrtrava trgovine ljudima. Aktivnostima službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima obavlja se prvi kontakt sa žrtvama, identifikacija, procena potreba, upućivanje žrtava, obezbeđivanje potrebne pomoći i aktivnog praćenja procesa zaštite. Međunarodna organizacija za migracije obezbeđuje najveći deo pomoći oko reintegracije žrtava trgovine, stranih državljanika, u zemlju porekla. U slučaju domaće maloletne žrtve trgovine važnu ulogu igra Centar za socijalni rad u smislu procene potencijala porodice deteta, u cilju da ono u najkraćem roku dobije staratelja koji će voditi računa o njenim/njegovim interesima i potrebama tokom procesa identifikovanja, pružanja pomoći i reintegracije. Krajem 2003. u sklopu Projektnog odbora za borbu protiv trgovine ljudima u Crnoj Gori osnovana je podgrupa za borbu protiv trgovine decom, koja je pripremila Nacionalni plan akcije za borbu protiv trgovine decom.

Drugi deo studije *Ničija deca* prikazuje rezultate istraživanja trgovine decom u Srbiji i Crnoj Gori uz preporuke za unapređenje sistema zaštite. Pojava

trgovine decom je smeštena u širi društveni kontekst, pa su prezentovani rezultati dosadašnjih istraživanja trgovine ljudima u Srbiji i Crnoj Gori u cilju što objektivnije slike o kontekstu i razmerama pojave. Rezultati istraživanja se odnose na uzorak dece koja su u periodu od januara 2001. do decembra 2005. identifikovana kao žrtve trgovine u SCG. U intervalu od januara 2001. do decembra 2005. po podacima Regional Clearing Point (RCP), šezdesetoro dece žrtava trgovine je bilo identifikovano. Od januara 2004. do aprila 2005. Služba za koordinaciju pomoći žrtvama trgovine u Srbiji i nevladina organizacija Crnogorski ženski lobi su identifikovale 21 maloletnu žrtvu trgovine u Srbiji i 5 žrtava u Crnoj Gori. Ovo istraživanje nalazi da su kao žrtve trgovine do uspostavljanja nacionalnog mehanizma za identifikaciju i upućivanje žrtava trgovine ljudima, identifikovana uglavnom deca strani državljeni kojima se trgovalo radi komercijalne seksualne eksploatacije. Od ustanovljavanja nacionalnog mehanizma za upućivanje u Srbiji (2004) identifikovan je veliki broj dece domaćih državljanina koja su uglavnom bila uključena u unutrašnju ili unutarregionalnu trgovinu radi prosjačenja, radne i seksualne eksploatacije. Kako je pokazalo istraživanje, identifikovana deca žrtve trgovine su u 90%

CETI
Centar za evaluaciju, testiranje i istraživanje

NIČIJA DECA

Trgovina decom u Srbiji i Crnoj Gori

 Save the Children

slučajeva ženskog pola, najčešće uzrasta od 16-18 godina. Po navodima autora, profil žrtve umnogome zavisi od tipa eksploracije. Najveći broj dece je niskog obrazovnog statusa, bez škole ili je prekinulo obrazovanje posle osnovne škole, sa većim procentom zastupljenosti psihofizičke ometenosti nego kod dece u redovnoj populaciji. Deca potiču iz siromašnih porodica koje su u velikoj meri opterećene nasiljem, zlostavljanjem, zanemarivanjem. Kako istraživanje pokazuje, prisutnost nasilja u lancu trgovine je izražena, sa tendencijom opadanja od 2004. Deca su uglavnom namamljena u neposrednom okruženju, posredstvom poznatih osoba ili članova porodice obećanjima o zaposlenju. Najveći broj dece je identifikovan u Srbiji, od strane policije i pograničnih službi. Do 2004. deca su uglavnom bila usmerena na program pomoći IOM-a, dok je tokom 2004. i 2005. oko 80% slučajeva dobilo pomoć i od strane neke NVO i Centra za socijalni rad, oko 50% je dobilo neku vrstu pravne pomoći, a gotovo sva psihološku pomoć i podršku.

Rezultati istraživanja ukazuju na izostanak jasnih definicija i preciznih identifikatora kada su različiti oblici trgovine decom u pitanju. Događa se da zbog konfuzije u razlikovanju različitih ugrožavajućih stanja, mnoga deca žrtve trgovine ne budu adekvatno prepoznata. Pimenjeni mehanizmi zaštite nisu adekvatno prilagođeni potreba deteta žrtve. Često su deca smeštena zajedno sa odraslim žrtvama trgovine, sa istim nivoom zdravstvene, psihološke i socijalne podrške, sa razlikom što se kada su deca žrtve u pitanju, u proces pomoći uključuju centri za socijalni rad. Velika manjkavost službi koje pružaju pomoć deci žrtvama trgovine je u kratkoročnosti različitih programa po-

moći, koji po nalazima istraživanja u više od polovine slučajeva traju čak i manje od mesec dana. S obzirom na to da se nakon viktimizacije oko 80% dece vraća u svoju porodicu tj u kontekst koji je potencijalno uticao da dete postane žrtva, uz nedostatak praćenja i pomoći po reintegraciji, postavlja se pitanje kvaliteta uloge koju CSR ima u sistemu podrške. Rezultati istraživanja pokazuju da je zaštita dece u sudskim i drugim pravnim procesima, najslabije razvijena oblast u aktuelnom sistemu pomoći. Po tvrdjenju autora nijedno dete do sada nije svedočilo na sudu.

Preporuke koje proizilaze iz rezultata istraživanja odnose se na: prevenciju pojave trgovine decom, organizovanje mreže za identifikovanje i pružanje pomoći, imenovanje staratelja i vođenje slučaja, procenu potreba dece žrtava, razvijanje i implementiranje plana rehabilitacije i integracije, kvalitet usluga i implementaciju dobre prakse, mere za zaštitu dece svedoka i žrtava trgovine ljudima i odgovarajući pristup pravdi, edukaciju stručnjaka, istraživanje, analizu i redovno praćenje pojave trgovine decom.

Problem trgovine decom zaslužuje da mu se pristupa celovito, sistematično i ne isključivo u sklopu trgovine ljudima uopšte. Aktivnosti na suprotstavljanju trgovini ljudima treba da idu u pravcu prepoznavanja posebnih potreba i ranjivosti dece žrtava trgovine i izrade posebnih mehanizama za prevenciju, prepoznavanje i pružanje pomoći i podrške deci radi oporavka i uključivanja u zajednicu. U vezi sa tim, ovu knjigu preporučujem kao vrlo korisnu, kako onima koji se sa problemom trgovine decom susreću ili se njime bave, tako i onima koji o njemu tek žele saznati.

Marina Kovačević

Ljudmila Alpern

Сон и явь женской тюрьмы

(San i java ženskog zatvora)
San Peterburg, АЛЕТЕЙЯ, 2004, str.445.

Knjiga "San i java ženskog zatvora" Ljudmile Alpern, nastala je kao rezultat istraživanja ženskih zatvora za koje je autorka dobila stipendiju Makarturov 2002. godine. Autorkino interesovanje za ovu tematiku traje već trideset godina, od vremena kada se kao studentkinja upoznala sa ljudi-

ma koji su uspeli da se otrgnu od totalitarnog režima među kojima posebno ističe Valerija Abramkina, osnivača Moskovskog centra za reformu zatvora u kome je autorka sada zamenica direktora.

U okviru knjige mogu se uočiti tri celine: Prva celina u kojoj autorka teorijski obrađuje tematiku ženskih zatvora, drugi deo koji ima više antropološki i literarni karakter u kojima beleži svoja zapažanja sa brojnih putovanja i poseta zatvorima, kao i svoje susrete tokom putovanja. Treći deo čine intervjui i fotoalbum napravljen tokom istraživanja.

Knjiga počinje tekstom Elene Oznobkin „Prvo feminističko istraživanje ruskih ženskih zatvora“, zatim sledi, Lista zahvalnosti učesnicima projekta;

Predgovor autorke; i umesto uvoda tekst „Od zatvorske ka feminističkoj kriminologiji“;

U okviru I glave knjiga ima sledeća poglavlja: Položaj žena u sistemu izvršenja sankcija u Rusiji; Kratki istorijski osvrt na razvitak ženskih zatvora na Zapadu za poslednja dva veka. Izveštaj 1: Savremeni ženski zatvori Evrope; Izveštaj 2: Kriminalizacija devojaka koje su bile žrtve seksualnog nasilja i dodatak deo iz "Ustava prognanih"

II glava ima sledeća poglavlja: Ruska vaspitna kolonija za devojke; Opis susreta sa divnom ženom, koja je 25 godina radila u ženskom zatvoru; Priča o putovanju na Raikers ostrvo, ostrvo zatvor na okeanu; Zatvor sa čovečanskim licem, o poseti ženskim zatvorima u Poljskoj; Skandinavske bajke, ili poseta norveškim zatvorima.

U okviru III glave se nalaze intervju i ankete sa osuđenicama i bivšim političkim osuđenicama. Knjiga se završava fotoalbumom i izborom bibliografije.

Elena Oznobkina, u prvom poglavlju, knjigu Ljudmili Alpern "San i java ženskog zatvora" karakteriše kao veoma važno dešavanje s obzirom da predstavlja prvo nacionalno istraživanje ženskih zatvora u Rusiji. Ona ukazuje na autorkinu moć povezivanja literarnih i teorijskih tekstova, kao i stvaranja jedne veoma korisne literature luke za čitanje.

U listi zahvalnosti osobama koje su potpomogle projekat prepoznaju se svetski priznati norveški kriminolog Nils Kristi, Monika Platek, profesorka prava na Varšavskom univerzitetu, Natali Sokolof, profesor sociologije iz Njujorka, Anželi Graf, iz Njujorka koja joj je pomagala u prevodenju. Takođe autorka se zahvaljuje fondu Makarturov, redaktoru knjige i svim osobama koje su joj pomogle da napiše knjigu i da ona izade iz štampe.

U predgovoru autorka napominje da je materijal za knjigu sakupljala oko dve godine. Takođe napominje da polovinu knjige sačinjavaju intervju i ankete sa osuđenicama. Većina kritičara i sociologa je smatrala da ti intervju zahtevaju skraćivanje i preradu. Međutim ona te intervjuje ne smatra "materijalom na kome treba raditi", već živim glasom, a svoju knjigu jednim mestom gde ove osobe mogu da progovore i zato nije prihvatile predloge sociologa i kritičara. "I zato ja smaram, da je ovo - naša knjiga- moja i njihova, onih koje su ostale iza rešetaka ili izašle na vrata zatvora, a ostavile svoj život u zatvoru. I ja se ponosim takvim koautorstvom."¹

U poglavlju *Od zatvorske ka feminističkoj kriminologiji*, autorka govori o tome da je put koji je u svom radu prošla od zatvorske ka feminističkoj kriminologiji dug i sa puno prepreka i po njenom mišljenju treba uložiti još mnogo napora u tom pravcu. U Rusiji feministička kriminologija kao nauka ne postoji i uopšte vrlo je malo takve literature za razliku od Sjedinjenih Američkih Država. Autorka zastupa stav da je istorija ženskih zatvora istorija žena i u ovom poglavlju daje kratak istorijski osvrt na ženske zatvore.

U poglavlju *Položaj žena u sistemu izvršenja sankcija u Rusiji*, autorka daje izvode iz ruskog savremenog zakonodavstva. Rusko krivično zakonodavstvo je izjednačeno za muškarce i žene ali ima nekih odstupanja koja su povezana sa psihofiziološkim razlikama među polovima. Autorka donosi članove zakona koji se odnose na: Odlaganje izdržavanja kazne za trudne žene i žene koje imaju maloletnu decu, Smrtna kazna, Osobenosti držanja žena pod stražom, Posebno materijalno obezbeđenje trudnih žena, majki koje doje decu i žena koje imaju decu, itd.

U istoj glavi, autorka govori o razlozima i osobenostima krivičnih dela koja su izvršile žene. U 19. veku postojao je čitav niz krivičnih dela koja su

¹ Alpern, Lj. (2004) *San i java ženskog zatvora*, San Peterburg: АЛТЕЙЯ, str.9.

se pripisivala ženama kao što su čedomorstvo, ubistvo muža i podstrekavanje krivičnih dela što govori o njihovom neravnopravnom položaju u društvu. Naime, to se objašnjava time što su žene bile primorane da veoma rano stupaju u brak, sa starijim muškarcima, pre svoje polne i psihofizičke zrelosti. U današnje vreme, prema podacima M. Galinskoga, 11%-15% svih krivičnih dela izvrše žene.

Sledeći deo knjige govori o zatvorskim uslovima za žene u Rusiji u 19. veku. Ovaj period se može podeliti na period do revolucije i posle. Do revolucije žene su bile u istom položaju kao i muškarci što se tiče zatvorskih uslova. Veliki broj žena i dece je umirao u zatvorima i na putu do zatvora. Žene nisu mogle da se udaju za čoveka koji nije osuđenik, dok je to bilo omogućeno muškarcima. Takođe, nisu mogle da dobiju razvod ako je muž osuđen na doživotnu robiju. 1893. godine je zabranjeno fizičko mučenje žena u zatvoru, dok je mučenje muškaraca i dalje bilo dozvoljeno. Impozantan je podatak koji navodi autorka da je u periodu od 1827. do 1846. godine poslato u Sibir 159 731 osoba od kojih je bilo 25 457 žena.

U sledećem delu, autorka govori o trenutnoj situaciji u Rusiji. U Rusiji postoji 40 ženskih zatvora, 65 zatvora za muške maloletnike, a samo 3 za maloletne devojke, koji su raspoređene na celoj teritoriji Rusije. Najveći problem predstavlja transport osuđenica na mesto izdržavanja kazne koji može da traje i mesecima. Autorka u ovom delu daje priče osuđenica o transportu u kojima one govore o neljudskim uslovima pod kojima su transportovane bez osnovnih sredstava za higijenu, sa oskudnom hranom i po velikoj hladnoći. Na ovu priču se nadovezuju autorkina zapažanja u pogledu materinstva kao veoma važnog elementa na koji treba обратити pažnju u ženskim zatvorima. Ako se ima u vidu da su 80% osuđenica majke i da je prosečno trajanje kazne za žene u Rusiji 5,5 godina, svakako da je pitanje materinstva veoma bitno, jer deca uglavnom provode vreme po domovima i odvojena od roditelja. Takođe navodi primer engleskog zatvora East Sutton Park u mestu Sutton Valence, nedaleko od Londona. To je zatvor otvorenog tipa koji prima oko 100 osuđenica, na lepom mestu, lepo uređen, sa čuvarima koji se dobro odnose prema osuđenicama. U razgovoru sa osuđenicama, autorka je shvatila da one ne uočavaju pogodnosti koje ima taj zatvor već da ga doživljavaju kao bilo koji zatvor sa strogim režimom i to iz razloga što nemaju kontakte sa svojom decom.

Na kraju ovog dela autorka daje kratak osrvt o zaposlenim u ženskim zatvorima i njihovim karakteristikama. U ženskim zatvorima rade uglavnom

žene ali one su poprimile specifične osobine s obzirom da rade po vojnoj hijerarhiji karakterističnoj za muškarce. Na njihovo ponašanje takođe utiče to što one rade sa "lošim" ženama i to im daje za pravo da postupaju sa pozicije moći.

U izveštaju 1, autorka daje kratak istorijski osrvt na ženske zatvore na Zapadu za poslednja dva veka. U 19. veku žene su bile u manjini među osuđenima i uglavnom su izdržavale kaznu u istim zatvorima sa muškarcima i bile seksualno eksplorisane od strane osuđenika i zatvorskog osoblja. Amerikanka, Elizabet Fraj je odigrala značajnu ulogu u reformi zatvora. Ona se prva založila za uvođenje ženskog personala u zatvore i promenu režima služenja kazne. Od 1820. godine počinju da se pojavljuju ideje za odvajanje muških od ženskih zatvora tako da već 1820. u Francuskoj, a odmah zatim u Velikoj Britaniji i Americi, muškarci i žene potpuno su odvojeni tokom noći ali i dalje ostaje problem personala koji se koristi svojim položajem.

Dalje u knjizi, autorka govori o inovacijama u razvitku ženskog zatvora krajem 19. i početkom 20. veka. Krajem 19. veka u Americi se osniva prva asocijacija za reformu zatvora, dok u Velikoj Britaniji dolazi do reformi razvojem medicinskih nauka posebno razvojem psihijatrije. Početkom 20. veka zatvorski personal u ženskim zatvorima su bile skoro isključivo žene, i one su trebale da imaju i vaspitnu ulogu. Međutim, s obzirom da su uslovi rada bili loši (niska zarada, radno vreme u trajanju od 10-15 časova), personal je uglavnom bio iz istih ili nižih društvenih slojeva kao i zatvorenice tako da je vaspitni rad uglavnom izostajao. U istom periodu pojavljuje se mišljenje da su žene nižeg intelektualnog statusa od muškaraca i počinju da se otvaraju posebna zatvorska odeljenja za "slaboumne žene" u kojima je trebalo da radi specijalno obučeno osoblje. Međutim u praksi to često nije bilo tako.

U dvadesetom veku dolazi do zastoja u reformama zatvora zbog II svetskog rata. Tokom rata došlo je do porasta prostitucije i ženski zatvori su se punili prostitutkama, ali se nije radilo na njihovom prevaspitanju već je akcenat stavljen na zaštitu vojske od veneričnih bolesti. Narastajuća društvena depresija je gotovo zaustavila reforme zatvora, i čak su neka reformatorska dostignuća nestajala. Zatvori su bili sve puniji, smeštaj neadekvatan, osuđenici su veoma često spavalii po hodnicima, bilo je sve više kriminala i dela su bila sve teža. Zadržavanje žena u reformisanim zatvorima je koštalo suviše, tako da su žene sada veoma često držane u istim zatvorima sa muškarcima. Sličan proces se odvijao i u Velikoj Britaniji gde se ukidaju specijalizovani zatvori, kao na primer zatvori za

alkoholičare. Tek 60-ih godina 20. veka ponovo počinju reforme ženskih zatvora.

U izveštaju 2, autorka govori o savremenim zatvorima Evrope i navodi primere zatvora Poljske, Španije, Francuske, Velike Britanije, Severne Irske i Finske. U delovima koji se odnose na pojedine zemlje, autorka navodi sledeće podatke: nacionalni dohodak po glavi stanovnika; broj stanovnika; broj osuđenika; broj žena u zatvorima; broj žena u pritvoru; broj osuđenih žena i podatak da li postoji ili ne smrtna kazna.

U izveštaju 3, govori se o kriminalizaciji devojaka koje su bile žrtve seksualnog nasilja. Naime u ovom delu, autorka ukazuje na teoriju kriminalnog ponašanja i navodi brojna istraživanja među kojima posebno ukazuje na istraživanje koje je uradila Teri Mafit. Brojna istraživanja govore o tome da su devojke koje su izvršile neko krivično delo kao maloletnice bile žrtve nasilja u porodici bilo fizičkog ili seksualnog. Nasilje doživljeno u ranom uzrastu ostavlja brojne posledice koje se kasnije mogu odraziti u vidu narušenog psihičkog stanja ili u izmenjenom ponašanju koje se može ispoljiti kao bežanje iz kuće, teškoće u učenju, razni ispadni, rani brakovi, narkomanija i sl.

Posle izveštaja, autorka u prilogu daje izvod iz "Ustava osuđenika" iz 1909. godine sa objašnjenjima koje je dao član Irkutskog okružnog suda L.I. Markola.

Drugu glavu autorka počinje opisom svoje posete Rzanskoj koloniji za devojke u junu 2002. godine. U ovoj koloniji nalaze se devojke iz 26 reona Rusije. 67% devojaka je izvršilo neko krivično delo u grupi kao što su krađe i tuče, 5,7% je izvršilo teška krivična dela kao što su ubistva, a ostale su izvršile neka sitna krivična dela. Ta krivična dela su bila uglavnom krađe ili razbojništva, izvršena sa ciljem da se dođe do novca za alkohol ili hranu. Karakteristično je da uglavnom sve devojke imaju ogromno negativno životno iskustvo. Skoro polovina devojaka koristi narkotike, i 3% je na odsluženju kazne po tom osnovu. Njihovo obrazovanje je uglavnom osnovno a poneka devojka je završila srednju školu. Rođaci ih retko posećuju zbog daljine i lošeg materijalnog stanja, ali im uglavnom redovno šalju pakete. Sve se uglavnom žale na gubitak ili neregularni mesečni ciklus što je posledica psihičkih trauma. Uglavnom vreme provode radeći u krojačkoj radionici, dok jedan deo dana provode radeći u povrtnjaku i pripremajući hranu za zimu.

U koloniji se mora strogo poštovati režim i karakteristično je da i dalje postoji grupna kazna. Naime ako je jedna devojka narušila red, cela grupa mora u slobodno vreme da se odrekne slo-

bodnih aktivnosti. Autorka postavlja pitanje da li je to u cilju prevaspitanja i šta na to kažu psiholozi, medicinski radnici i ostali zaposleni?

Razgovor sa zaposlenima u koloniji je tekao mnogo teže nego sa devojkama. Oni su uglavnom bili zatvoreni i na pitanja odgovarali neadekvatnim odgovorima.

Ono što je posebno zapanjilo autorku je postupanje sa HIV pozitivnim devojkama koje su potpuno odvojene od ostalih. One provode sve vreme u ćelijama, idu odvojeno u šetnju, mogu 3 sata dnevno da gledaju televiziju, ne mogu da rade, ponekad dobiju nešto da pročitaju.

U sledećem delu, autorka opisuje svoj susret sa Alevtinom Stepanovnoj Novosel, koja je u zatvoru u Permu provela svoj ceo radni vek i još, u svojoj 70-oj godini, radi kao konsultantkinja.

Autorka se u čestim razgovorima sa psiholožima u zatvorima pitala šta oni zapravo rade, i zašto nikada ne razgovaraju sa ženama o njihovom životu pre dolaska u zatvor i problemima koje su imale. Novoselova je imala sasvim novi pristup. Ona je svoj radni vek počela radom u karantinu, gde je veoma teško raditi. Devojke i žene dolaze iscrpljene posle dugog puta, sasvim neadaptirane, odvojene od porodice. Ona je uspevala da im vrati osmeđ na lice razgovarajući sa njima. Glavna ideja Novoselove je bila da žene treba naučiti na brze promene načina života bilo u zatvoru bilo na slobodi i povratak vere u sebe.

Autorka posebno ukazuje na njene programe pomoći za žene koje su zbog nepoštovanja discipline bile kažnjavane i zatvarane u posebne ćelije koje su bile mračne i vlažne. Glavni postulati u ovoj pomoći su bili autotreninzi tipa "nauči kontrolisati sebe", "nauči slušati druge".

Tri meseca pre izlaska iz zatvora, Novoselova je počinjala psihodramske radionice i igranje uloga na temu "Na pragu" i seriju razgovora na temu "Kako se pripremiti na život na slobodi". Za vreme rada Novoselove u ženskom zatvoru, oko 2000 osuđenica je prošlo ovaj kurs. Datum susreta autorke i Novoselove je bio 24. oktobar 2000. godine.

Sledeći deo knjige se zove "Još jednom u zaštitu materinstva". U ovom delu autorka povezuje svoje lično iskustvo materinstva i objašnjava zašto se ona stalno vraća na ovu temu. Kao mlada žena bez obrazovanja i posla našla se na ulici sa tek rođenim sinom. Primila ju je njena drugarica. Autorka je uspela da se izbori za svoje obrazovanje, posao i da odhrani svog sina koji je izrastao u 19-godišnjeg dobrog mladića. Sve ovo je uspela zato što joj je sve vreme davala snagu uloga majke. Zato nikada ne razume psihologe i lekare koji se protive da deca

budu zajedno sa majkama u zatvoru. U Rusiji ima samo 10 zatvora u kojima mogu da budu majke sa decom. Kada je pitale radnike u zatvoru: "Da li su osuđenice loše majke?", većina je odrično odgovarala. Na kraju ovog dela autorka donosi više autentičnih citata osuđenica o materinstvu. Jedan od citata glasi ovako: "Ja ulazim u grupu - on, kad me vidi, raduje se, rukama i nogama mlati, smeje se. On čeka mene i zna - ja sam njegova mama. To je sreća, videti njegove oči, ljubiti ga celog. Učiti ga da hoda i da govori prva slova.

Ja bih htela da budem stalno sa svojim detetom, da ga ne vidam samo u toku dana, nega da ga spremam za spavanje i spavam sa njim. Sad, iako u nevolji, mi smo zajedno, on je srećan i čeka me. Kod nas ima majki koje ne mogu da imaju decu sa sobom jer boluju od tuberkoloze. Ta deca izgledaju tužno i bolešljivo. Oni su negovani, nahranjeni, ali oni ne sijaju od sreće, kao deca sa kojima su majke stalno.

Kad moje dete poraste ja ću mu sve ispričati sama. Stideću se što se on rodio u takvim uslovima, ali ja ću se truditi da uradim sve, da se on ne bi stideo i mogao ponosno da govori, da sam mu ja majka. Elena B.²

Izveštaj o poseti Raikers ostrvu. Raikers ostrvo se nalazi u državi Njujork u SAD. Autorka je posetila ovo ostrvo sa grupom profesora 15. marta 2002. g. Na ovom ostrvu se nalazi 80% osuđenika iz države Njujork. Ovde se nalazi 9 zatvora za muškarce, 1 ženski zatvor i 1 za maloletnike. Autorka je posetila većinu ovih zatvora i njena zapažanja su posebno ukazivala na izuzetan sistem obezbeđenja koji je karakterističan za američke zatvore, dok je ostale stvari nisu impresionirale. Ćelije su bile prilično male i u svim delovima se osećao neprijatan miris karakterističan za sve zatvore. Zatvor za maloletnike u svom sastavu ima školu. Ženski zatvor ima poseban deo za trudne žene, deo za decu gde mogu da ostaju deca do 1 godine i polikliniku za žene.

"Zatvor sa čovečanskim licem, o poseti poljskim zatvorima", je sledeće poglavlje. Poljska je prva država koja je uradila korenite reforme zatvora u istočnoj Evropi, tako da se poljski zatvori svrstavaju u rang američkih, francuskih i engleskih. U posetu poljskim zatvorima, autorka je otišla na poziv Monike Platek. Prvi zatvor koji je posetila je u Grošovu, koji se nalazi u reonu Varšave. Ovo je zatvor koji prima 570 ljudi od kojih je 200 žena.

Ženski deo zatvora ima dva bloka u kome se nalaze ćelije za po 100 žena. U svakom bloku nalazi se soba za lekara, soba za odmor sa stolom za stoni tenis i televizorom, soba za vaspitačicu,

manja biblioteka. Žene dobijaju higijenske pakete. Na hranu se ne žale a u kvalitet hrane se uverila i sama autorka. Ćelije su malo tamne, za 4 osobe, imaju poseban deo sa tušem, WC-om i umivaonikom. Autorka naglašava da se sa HIV pozitivnim osobama postupa kao i sa ostalima i uz neophodne medicinske mere opreza. Posete su dozvoljene 2 puta mesečno, mogu i svakog meseča da dobijaju pakete sa hranom težine od 5 kg.

Drugi zatvor koji je autorka posetila je zatvor za maloletnice u Falmeniceu, u okolini Varšave. U njemu se nalaze devojke starije od 15 godina i kapacitet je za 40 osoba. Škola ovde zauzima važno mesto i devojke moraju da pohađaju po 40 časova nedeljno-30 časova teorijske nastave i 10 časova praktične nastave. Devojke uče uglavnom za frizerke i krojačice odnosno za uobičajena ženska zanimanja. Autorka ističe, da je psihološkinja koja radi sa njima jedna vesela žena, čije oči sijaju i za koju se vidi da voli svoj posao. Svaka grupa svakodnevno ima grupni rad koji se odnosi na integraciju, prevladavanje konflikata i razvijanje poverenja. Na autorkino pitanje: "Da li je neka devojka bila žrtva seksualnog nasilja u detinjstvu?", dobila je odgovor da je pet devojaka bilo žrtva svojih očuha, očeva i rođaka u detinjstvu. Autorka je posetila ove zatvore u martu 2003. godine.

Na poziv profesora Nilsa Kristia, autorka, je u aprilu 2003. posetila Norvešku. Na osnovu te posete je napisan i sledeći deo knjige koji se zove "Skandinavska bajka ili poseta norveškim zatvorima". U ovom delu autorka iskazuje svoje veliko divljenje i zahvalnost profesoru Kristiu. Takođe na vrlo literarni način opisuje lepote i osobnosti Norveške i porodicu prof. Kristia.

Najveći ženski zatvor u Norveškoj, ima kapacitet za 50 žena. Svaka žena ima svoju ćeliju, koja ima odvojen deo za rad i spavanje, tako da osuđenice mogu da donešu svoj personalni računar. To se opravdava time da osuđenice tokom izdržavanja kazne ne treba da gube kontakt sa svojim profesionalnim životom. Kada dođu u zatvor osuđenice prvo prolaze kroz jednu vrstu karantina, tokom koga prolaze medicinsko-psihološko ispitivanje i dobijaju program kroz koji će proći tokom izdržavanja kazne. Ti programi mogu da budu antialkoholičarski, antinarkotski, psihoterapija namenjena prevazilaženju posttraumatskog stresa i specijalno obrazovanje kao što je izučavanje kompjutera, pravljenje ikebane i sl. Radni dan traje od 5-6 sati i za to se dobija plata od oko 6 dolara dnevno. Inače ostali deo dana one provode u otvorenim ćelijama. One osuđenice koje naruše

² Ibid. str. 157.

pravila, a to se najčešće odnosi na unošenje narkotika, ostaju u ćelijama i dobijaju umanjenu platu. U kuhinji osuđenice mogu da drže svoje namirnice i pripremaju jela po svom izboru.

Drugi ženski zatvor koji je autorka posetila nalazi se u gradu Fridrihstad i kapaciteta je za 20 žena. Ćelije u ovom zatvoru su manje nego u prethodnom a ostali uslovi su uglavnom slični. Interesantan je podatak koji navodi autorka, da se u norveškim zatvorima svakog ponedeljka radi urotest za dokazivanje postojanja narkotika u urinu, tako da se godišnje uradi oko 20000 urotestova što je prilični rashod za norvešku vladu. Ali ovo samo dokazuje da je većina zatvorenika u Norveškoj povezana sa narkoticima, bilo kao konzumenti ili prodavci.

Treći zatvor koji je autorka posetila u Norveškoj bio je muški i tu posetu nije ranije planirala. I ovaj, kao i predhodni, više podseća na studentski dom nego na zatvor. Kao zanimljivost iz ove posete autorka navodi susret sa građaninom koga su zvali "Rus", koga je zatekla u ovom zatvoru. Naime, osuđenik je izdržavao kaznu za trgovinu narkoticima. Bio je oženjen Ruskinjom i obožava rusku kulturu, hranu i slično. On je bio očaran susretom sa autorkom i mogućnošću da priča o ruskim temama.

Poslednji deo knjige čine intervju sa 42 žene osuđenice i sa dve žene bivše političke osuđenice. Intervju sadrže sledeća pitanja: Najsretnija uspomena iz detinjstva; Najtužnije iskustvo iz detinjstva; Tvoji rođaci; Koga si volela u detinjstvu?; Koga si se bojala, nisi ga podnosila u detinjstvu?; Tvoji drugovi; Kakav si bila đak, omiljeni predmet, nastavnik;

O čemu si maštala šta želiš postati kad porasteš; Kada je počeo tvoj život koji je doveo do dolaska u zatvor?; Da li si razumela da te to ugrožava i do čega sve to može dovesti? Da li si imala loš predošćaj?; Šta si osećala u momentu izvršenja krivičnog dela i posle njega?; Kako si se odnosila prema hapšenju, суду i sl.?; Šta je bio tvoj najneprijatniji doživljaj u toku boravka u zatvoru? Da li je bilo lepih momenata i sa čime su oni povezani; Sa kim od svojih bliskih održavaš kontakt u zatvoru? Da li imaš drugaricu sa kojom se družiš?; Opiši ih i objasni zašto ih voliš?; O čemu maštaš sada?; Da li si svesna opasnosti koje se mogu pojavitи po izlasku na slobodu i koje mogu dovesti do novog krivičnog dela?; Na ova pitanja je odgovaralo 17 maloletnica osuđenih za izvršenje lakših krivičnih dela pismenim putem.

Sledeća grupa osuđenica su bile žene (25) koje su izvršile teška krivična dela. Među teškim krivičnim delima su uglavnom bila ubistva muža ili partnera. Karakteristično je da je svih 25 osuđenica predhodno bilo osuđivano za lakša krivična dela kao što je krađa, razbojništvo i sl. Poslednju grupu intervjuisanih žena čine dve bivše političke osuđenice. Knjiga se završava foto albumom koji sadrži fotografije načinjene tokom poseta raznim zatvorima.

Knjiga poseduje mnoštvo zanimljivih i korisnih informacija i može se čitati i kao naučno i kao literarno štivo. "San i java ženskog zatvora" je u svakom slučaju knjiga koja se preporučuje svim čitaocima koji se interesuju za pitanje izvršenja krivičnih sankcija i položaj žena u zatvoru.

Jasmina Nikolić